

Treći dio

TREĆA DIVIZIJA U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA ZA OSLOBOĐENJE

U BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE CRNE GORE
— septembar — decembar 1944. —

1. SITUACIJA U CRNOJ GORI SREDINOM SEPTEMBRA 1944.

Prodorom jakih snaga NOVJ u Srbiju i izbijanjem jedinica Crvene armije na jugoslovensko-rumunsku granicu otpočela je bitka za potpuno istjerivanje okupatora i oslobođenje zemlje. Jedinice NOV i POJ širom Jugoslavije preduzimaju akcije širokih razmjera da se okupatoru nanesu u završnim borbama što veći gubici, sprječi njegovo izvlačenje, uništi ili zarobi. Ovim borbama su istovremeno obuhvaćene kvislinške formacije, koje su do kraja ostale odane okupatoru i vezale svoju sudbinu za njega. U ovom borbenom zahvatu jedno od centralnih pitanja, odnosno zadataka, koje je stojalo pred jedinicama Narodnooslobodilačke vojkse, bilo je definitivan obračun sa četnicima, njihovo potpuno razbijanje i uništenje. Oni su još imali na pojedinim područjima, naročito Srbije, znatan uticaj, a pokušavali su u ovo vrijeme da se približe saveznicima (Englezima i Amerikancima), pa su preko pojedinaca i grupa u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini počeli da se orijentišu prema Crnogorskem primorju i Bosni kotorskoj gdje su očekivali njihovo iskrcavanje i pomoc.

Grupa savezničkih avijatičara koji su se padobranom spasili iz oštećenih aviona i prihvaćeni od naših jedinica

Za vrijeme borbi za oslobođenje Srbije i Beograda jedinice 2. udarnog korpusa su vodile stalne i uporne borbe u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini sa okupatorskim jedinicama (181. i 369. njemačkom divizijom) i četnicima koji su se na njih oslanjali u težnji da se održe na okupu do očekivanog povezivanja sa saveznicima.¹

Treća divizija je u narednom periodu, do oslobođenja Crne Gore, bila raspoređena na širokom prostranstvu Crne Gore i Sandžaka, dejstvujući razdvojeno – po brigadama, a zatvarajući pravce od Sjenice, Peći i Podgorice, otkuda je očekivan napad i evakuacija njemačkih jedinica. Ona je na ovoj prostoriji, u sadejstvu sa dijelovima Zetskog i Komskog odreda imala potpunu kontrolu, odbijala neprijateljske ispadne, napadala okupatorske posade i manje dijelove na tačkama koje su još držali, otkrivala i uništavala četnike, razbijala miliciju, politički djelovala u narodu, a u završnim borbama za oslobođenje Crne Gore odigrala značajnu ulogu u napadima na okupatorske jedinice koje su se povlačile preko teritorije koju je držala.

Polovinom septembra jedinice NOV su kontrolisale najveći dio teritorije u svima krajevima Jugoslavije, osnovne snage nedjelevaca i četnika u Srbiji već su bile razbijene, domobrani u Hrvatskoj su prelazili na stranu naše vojske, ostale kvislinške formacije su se raspadale. Izbijanjem Crvene armije na granicu Jugoslavije položaj okupatorskih snaga na jugu naše zemlje i u Grčkoj, odnosno Balkanu, postao je veoma težak.

Vrhovni štab je polovinom septembra (15. IX) upoznao štab 2. korpusa o razvoju situacije, o tome da se njemačke snage iz Grčke nalaze u povlačenju i da vrše pripreme za povlačenje iz Albanije i Jugoslavije. U vezi sa ovim naređeno je da jedinice razviju na svim pravcima dejstva, da ruše komunikacije i zauzimaju važna uporišta i čvorove sa ciljem da se njemačkim jedinicama ne dozvoli organizovano povlačenje iz naše zemlje. Istovremeno Vr-

¹ Po podacima naših jedinica na teritoriji Crne Gore se u ovo vrijeme nalazilo oko 7.500 četnika pod komandom Pavla Đurišića, prikupljenih u garnizonima koje je držao okupator i u neposrednoj blizini ovih ili u manjim grupama na zabačenim nedovoljno kontrolisanim terenima, odakle su se povremeno aktivirali prema oslobođenoj teritoriji i našim jedinicama na njoj, koristeći njihovu malobrojnost i razvučenost na pojedinim sektorima.

hovni štab je upozorio i naredio da se spriječi povezivanje četnika, ustaša i drugih reakcionarnih elemenata na Crnogorsko-hercegovačkom primorju sa raznim misijama iz inostranstva.

Štab 2. korpusa angažovao je sve svoje jedinice u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku na zadacima u vezi sa očekivanim povlačenjem okupatora, na oslobađanju još neoslobođenih područja i mjesta, onemogućavanju četnika da se u ovoj oblasti povezuju, organizuju i ispoljavaju svoj uticaj na narod. One su pored borbenih zadataka pomagale učvršćenje vlasti i organizaciju života i rada na slobodnoj teritoriji, razvijajući u svim mjestima gdje su boravile intenzivnu političku aktivnost, mobilizaciju i obuku novih boraca.

Stanje na teritoriji gdje su dejstvovale jedinice 3. divizije u narednom periodu bilo je sljedeće:

Nijemci su još držali svoj istureni garnizon u Mateševu, važnoj saobraćajnoj raskrsnici prema Metohiji, Sandžaku i Zetskoj kotlini, za eventualno izvlačenje svojih trupa ovim pravcem — dolinom Tare i Lima prema istočnoj Bosni i Sarajevu. Nekoliko pokušaja 5. i 7. brigade od 16. do 20. septembra, da napadom od Kolašina i Trešnjevika likvidiraju neprijatelja u rejonu Mateševa nijesu uspjeli. On se ovdje zadržao sve do 7. oktobra, kada je pod stalnim pritiskom bataljona 5. brigade bio prinuđen da se povuče sa ovog pravca u Podgoricu.²

Četnici su na prostoriji Kolašina i Vašojevića u pretходnim borbama bili razbijeni, a nalazili su se u rasulu i u ostalim krajevima Crne Gore. Razbijeni dijelovi su se prikupljali u rejonu Podgorice, dolini Zete i Crnogorskog primorja pod okriljem okupatorskih jedinica, koje su se pripremale za evakuaciju. Oni su postepeno gubili nadu da će ih prihvati saveznici, pa su se sve više vezivali za Nijemce, da podijele njihovu sudbinu. U Sandžak su po-

² Na prostoru Matešovo — Jabuka — Jasen nalazili su se dijelovi 1. i 2. bataljona 363. puka 181. njem. divizije. Oni su za ovo vrijeme imali gubitke od oko 35 poginulih i više ranjenih, dok su naše jedinice imale 11 poginulih i 31 ranjenog (iz 5. brigade 7 poginulo, 27 ranjeno). Arhiv VII, reg. br. 47/3, k. 73: Istorijat 181. njem. divizije; k. 754, reg. br. 46/3: Bojna relacija 5. prolet. (crnog. brigade); k. 759, reg. br. 13—1/9: Bojna relacija 7. brigade.

cele da se prebacuju iz Srbije grupe poraženih čenika u nadi da će se i oni prebaciti prema Crnogorskem primorju. Istočno od Lima, prema Pešteru i Rožaju, manje grupe razbijenih četnika iz Vasojevića tražile su vezu i naslon na muslimansku miliciju, kako bi se zajedno sa njima priključili njemačkim jedinicama koje će se povlačiti sa juga preko Kosmeta i Sandžaka. U vezi sa ovakvom situacijom, štab 3. divizije je orijentisao svoje jedinice za dejstva prema Podgorici, 5. brigadu, Rožaju i Peći, 9. brigadu, preko Bijelog Polja ka Pljevljima, 7. brigadu.³

U drugim dijelovima Crne Gore i Sandžaka ostale jedinice 2. korpusa razvijale su aktivnost na svojim sektorma: Primorska operativna grupa, čije su jedinice oslobodile Nikšić i Cevo, prema Grahovu, Cetinju i Boki kotorskoj; 37. divizija, podržala je sa sektora Bajina Bašta — Zlatibor — Nova Varoš prodor jedinica 1. korpusa u Srbiju, a zatim je orijentisana ka komunikaciji bjenica — Prijepolje — Pljevlja. Situacija se na ovim područjima povoljno razvijala, sve veći broj boraca je dolazio u jedinice, perspektive skorog oslobođenja su bile jasne i borcima i narodu, vršene su pripreme za obračun sa okupatorskim snagama koje su se pripremale za povlačenje, kao i sa četnicima koji su pokušavali da izbjegnu zaslужenu kaznu.⁴

Jedinice 3. divizije su se poslije oslobođenja Kolašina i Berana ponovo snabdijevale osnovnim potrebama:

³ Brojno stanje 3. divizije polovinom septembra bilo je oko 3000 boraca, od čega: 5. brigada — 958, 7. brigada — 1046, 9. brigada — 729. (Isto, k. 755, reg. br. 3/1 a: Izvještaj štaba 3. divizije od 12. IX 1944. štabu 2. korpusa).

⁴ Tokom septembra 1944. formirane su na teritoriji Crne Gore: 10. crnogorska udarna brieada, u koju su ušli dva bataliona Lovćenskog, jedan bataljon Nikšićkog NOPO i Izviđački bataljon štaba 2. korpusa, kao i popuna iz ostalih odreda; 1. bokeljska NOU-brigada od već postojeca tri bokeljska bataljona iz sastava Primorske oper. grupe i novomobilisanih dobrovoljaca iz Boke kotorske i Crnogorskog primorja. Ove dvije brigade su uključene u sastav Primorske operativne grupe. Nešto ranije (21. VIII) na teritoriji Sandžaka je formirana 5. sandžačka NOU-brigada, koja je ušla u sastav 37. divizije.

(Zbornik, tom III, knj. 8, dok. 169: Naredba štaba 2. korpusa od 15. IX 1944. g.; Isto, dok. 193: o formir. 10. crnog. brigade. Naredba 2. korpusa od 29. IX 1944. o formiranju 1. bokeljske brigade).

municijom, oružjem, eksplozivom, a djelimično hranom, odjećom i obućom, doturanjem savezničkim avionima iz naše vojne baze u Bariju. Potrebe u mesu su i dalje zadovoljavane sa terena. Teški ranjenici su upućivani avionima na liječenje u Italiju, što je u ovo vrijeme omogućavalo lakši i brži manevr jedinica.⁵

2. AKCIJE PREMA PODGORICI, ROZAJU I U SANDŽAKU UOCI EVAKUACIJE NEPRIJATELJA IZ CRNE GORE

U vezi sa narednim zadacima i očekivanim pravcem odstupanja jedinice 3. divizije su krajem septembra izvršile pomjeranja i zauzele raspored po pravcima: 5. brigada je zatvarala pravac od Mateševa prema Kolašinu i Andrijevici, a pošto je neprijatelj povukao svoje jedinice iz Mateševa i doline Tare, prelazi na sektor Kuči — Bratonožići, da zatvori pravac od Podgorice i vrši pritisak prema ovom garnizonu; 7. brigada, pošto se povukla od Mateševa i prikupila u rejonu Berana, upućena je u Sandžak da dejstvuje na prostoru Prijepolje — Pljevića — Bijelo Polje, kao manevarska grupa, povezujući se u ovoj oblasti sa dijelovima 37. divizije, da pronalazi i uništava četnike i mobiliše nove borce; 9. brigada u dolini Lima na sektoru Andrijevica — Berane, da kontroliše ovu oblast, zajedno sa dijelovima Komskog odreda i izviđa prema Čakovcu i Rožaju.⁶

Nalazeći se pod stalnim pritiskom dijelova 5. brigade neprijatelj je neopaženo tokom noći (6/7. oktobra), napustio rejon Mateševa i Jabuke povukao se dolinom Tare preko Lijeve Rijeke za Podgoricu. Usijed nebudnosti naših jedinica na ovom pravcu neprijatelj je izvršio ovo povlačenje bez uznamiravanja. Peta brigada je na ovaj pravac uputila svoja tri bataljona, dok je 3. bataljon i dalje zadržan u rejonu Kolašina. Bataljoni su se u rejonu Bioča povezali sa dijelovima Zetskog odreda (8. oktobra), a potom,

⁵ Zbog odlaska na druge dužnosti izvršene su tokom septembra neke kadrovske promjene u jedinicama 3. divizije: za komandanta 5. proleterske (crnog.) brigade određen je Maksim Kovačević, za komandanta 9. crnogorske brigade Vojislav Đurasević.

⁶ Arhiv VII, k. 754, reg. br. 16/2: Naređenje štaba 3. div. od 26. IX 1944.

nastupajući odavde i preko Brskuta i Stravča (4. bataljon), razbili manje grupe četnika koje su se povukle ka Podgorici i albanskoj granici i svojim dijelovima izbili (9. IX) do sela Vrbice, Meduna, Sjenice i Zlatice, odakle su nastavili izviđanje i manje prepade prema Kakarickoj gori. Brigada je na ovoj prostoriji zadržala svoj 2. i 4. bataljon, 1. bataljon je po naređenju štaba divizije prebačen (22. oktobra) na sektor Danilovgrada, na lijevoj obali Zete, prvo na prostoriju Pavkovića, a zatim (od 16. novembra) na prostor Donji Rsojevići — Kalezići — Lubovo, odakle je vršio prepade prema Tarašu i dolini Zete, sadejstvujući 6. crnogorskoj brigadi, koja je sa desne obale vršila pritisak prema Danilovgradu i zatvarala put za Nikšić. Treći bataljon ove brigade je krajem oktobra došao iz Kolašina na prostoriju Stijena — Zavala — G. Rogami, prema Doljanskoj glavici, Trijepču i Spužu. Brigadu je na ovoj prostoriji zatekao početak neprijateljskog povlačenja prema Kolašinu i Sandžaku.⁷

Deveta brigada je sa sektora Berane — Andrijevica kontrolisala prostorije istočno od Lima, prema Rožaju i Cakoru, kao izvorni dio Lima prema Plavu, Gusinju i Vrmoši. Pored manjeg broja razbijenih četničkih grupa, u ovoj oblasti na pravcu Rožaja i Tutina, održavale su se još milicijske formacije za čije postojanje je ioš bio zainteresovan okupator, pa su sa njegovim garnizonima u Peći i Sjenici održavali vezu i dobijali ohrabrenje i podršku, radi sadejstva prilikom povlačenja. Međutim, ove formacije su počele da gube podršku muslimanskog stanovništva, koje se sve više izjašnjavašlo za Narodnooslobodilačku vojsku i prelazila u njene redove. Ovdje su se počele formirati partizanske jedinice — čete, bataljoni — od simpatizera NOB i dotadašnjih pripadnika muslimanske milicije, koja se po pojedinim selima pod uticajem narodnooslobodilačkog pokreta počela raspadati. Ove jedinice su se povezivale sa dijelovima Komskog odreda i 9. brigade i

⁷ Ostali njeni bataljoni: 1. bat.: Cvarin — Zlatica ; 2. bataljon Sjenica; 4. bataljon: Medun — Vrbica. Gubici 5. brigade od 1. X do 15. XI: 10 poginulih, 43 ranjenih. Neprijatelj je imao za ovo vrijeme oko 100 mrtvih i 46 zarobljenih.

(Isto, k. 754, reg. br. 48/3, 50/3, 53/3: Relacije 5. prol. (crn.) brigade).

učestvovale u akcijama koje su ove jedinice preduzimale protiv milicijskih formacija koje su se još održavale.

Centar oko koga su se milicioneri držali još organizованo bio je Rožaj, sa oko 250 – 300 pripadnika, njihov ukupan broj, računajući okolna sela, procjenjivan je na oko 1000–1200. Na osnovu naređenja štaba 3. divizije 9. brigada je preduzela iz doline Lima nekoliko napada na miliciju u ovoj oblasti, zauzimala Rožaj i dejstvovala prema Peći i Tutinu, kamo su se ovi povlačili, izbjegavajući svaki put opkoljavanje i definitivan poraz, mada su u ovim napadima imali znatne gubitke i ponovo prelazili u protivnapade, podržani iz Peći i Tutina, koji su prinuđavali bataljone 9. brigade na povlačenje ka dolini Lima.

Posljednje akcije na ovom pravcu 9. brigada preduzima između 15. i 22. novembra, razbija miliciju na prostoru Rožaja i okoline i goni je prema Peći i Tutinu, a zatim se 23. novembra prikuplja u rejonu Berana radi polaska na sektor prema Podgorici, gdje se nalazila 5. brigada. U oblasti koju su držale jedinice 9. brigade ostale su jedinice Komskog odreda, bataljoni Ozne i 1. italijanska brigada divizije »Garibaldi« (na pravcu Andrijevica – Murina – Čakor), a u rejonu Plava i Gusinja nazalio se (od 9. novembra) jedan partizanski bataljon sa Kosmeta, koji je na ovu prostoriju došao radi povezivanja sa jedinicama 2. korpusa.⁸

⁸ Deveta brigada je sa tri bataljona (2., 3. i 4. bat), podržana dijelovima Muslimanskog partizanskog bataljona, koji su se prikupili u s. Trpeze, sa prostorije Harem – Dragosava – Dine, pošla u napad prema Rožaju i, pošto su savladala manji otpor milicije na ovom pravcu, zauzela ovo mjesto 29. septembra (do 8 časova) i prinudila neprijatelja da odstupi prema Peći i Tutinu. Brigada se 4. oktobra povukla pod bombardom sa ove prostorije prema Beranama. Prvi bataljon iz rejona Andrijevice i 3. i 4. bataljon iz rejona Berana (2. bataljon je ostao u ovom rejonu – s. Police) prebacili su se 15. i 16. oktobra na Čakor radi rušenja komunikacije Peć – Čakor – Murina. Oni su na ovom zadatku ostali do 21. oktobra, porušili put i nekoliko propusta i mostova na odsječku Čakor – Kučište, a zatim se ponovo povukli u dolinu Lama, na sektor Berana, dok su na ovom pravcu (Andrijevica – Čakor) ostali dijelovi Komskog odreda, a istog dana je upućena i 1. brigada italijanske divizije »Garibaldi«. Pošto se neprijatelj bio opet prikupio u Rožaju i okolini, 9. brigada je ponovo pošla 22. oktobra iz rejona Berana da ga napadne i razbije i ne dozvoli njeovo aktiviranje na pravcu Berana. U napad su pošli svi njeni ba-

Jedinice 9. brigade su za vrijeme boravka na ovoj prostoriji pomagale uspostavljanje narodnooslobodilačkih odbora i ostalih organa vlasti, formiranje novih jedinica i mobilizaciju boraca za njih. One su organizovale i održavale mitinge, konferencije i sastanke sa narodom, na-

taljoni i Muslimanski partizanski bataljon iz Trpeza. Pošto su tokom noći odbacili neprijatelja sa linije Turjak – Gusnice, bataljoni su produžili tokom 23. oktobra gonjenje prema Rožaju i poslije šestočasovne borbe ponovo ušli u Rožaj, progoneći razbijenog neprijatelja prema Peći i Tutinu (24. X) i nanoseći mu nove gubitke. Neprijatelj se za nekoliko dana sredio i prikupio i ponovo napao 28. novembra jačim snagama, pa se naše jedinice povlače na prostoriju Petnjica – Polica – Budimlje – Dapsice, gdje su ostali do polovine novembra, dok je ispred njih prema Rožaju ostao novoformirani Rožajsko-tutinski partizanski odred. Brigada je dva bataljona uputila 5. novembra preko Andrijevice na pravcu Cakora, gdje je milicija bila potisla dijelove Komskog odreda i, pošto su odbacili miliciju sa Cakora (7. novembra), ponovo vratila 13. novembra u rejon Berana. Brigada je ponovo pošla prema Rožaju i izvršila napad 16. novembra, oslobođila mjesto a zatim do 21. novembra čistila okolinu, prodirući prema Peći radi povezivanja sa kosmetskim partizanskim jedinicama na ovom pravcu, a 22. novembra vrši napad na pravcu Tutina i nanosi neprijatelju veće gubitke na liniji Vuča – Dolovo.

Poslije ovih akcija i odbacivanja neprijatelja prema Peći i Tutinu 9. brigada je definitivno napustila ovaj pravac, na kojem su ostale mještanske partizanske jedinice i dijelovi Komskog odreda i, u vezi sa naredenjem štaba divizije, prikuplja se u Rožaju (23. novembra), a zatim Beranama (24. novembra), odakle polazi 26. novembra pravcem: Berane – Matešovo – Jabuka – Jablan – Brskut (27. XI) i prelazi u Kuče na sektor prema Podgorici.

Gubici 9. brigade na ovoj prostoriji (od 29. sept. do 23. novembra) bili su 6 poginulih, među kojima komesar 3. bataljona Radun Dukić, i 22 ranjena, dok je neprijatelj imao preko 200 poginulih i zarobljenih, prema procjeni štaba brigade. Zaplijenjeno je, pored ostalog, 2 teška bacacha, 3 teška mitraljeza, 5 puškomitraljeza, 500.000 metaka, veća količina bacackih mina, opreme, hrane i drugog materijala.

Arhiv VII, k. 760, reg. br. 21/6, 6/1: Naređenje štaba 9. brigade od 27. i 28. IX 1944;

Isto, k. 754, reg. br. 45/3, 74/3, 49/3, 55/3: Bojna relacija 9. crnogorske brigade;

Isto, k. 760, reg. br. 7/1, 9/1 10/1: Naređenja štaba 9. brigade od 30. IX, 16. X i 22. X;

Isto, k. 755, reg. br. 3/1: Izvještaj štaba 9. brigade od 30. IX;

2/2: Relacija štaba 9. brigade;

Isto, k. 754, reg. br. 17/2, 1/10, 18/2: Naređenja štaba 3. divizije od 16. X, 21. X 1944.

roči to onim dijelom koji je do tada bio zaveden neprijateljskom propagandom; održavana su predavanja i predrebe za stanovništvo. Borci naših jedinica su ubrzo stekli povjerenje naroda, svojom disciplinom i pravilnim odnosom prema njegovim običajima i imovini.

Sedma brigada, pošto se prikupila u rejonu Berana, 26. IX) izvršila je pokret prema Sandžaku, povezala se u rejonu Bijelog Polja (27. septembra) sa Bjelopoljskim odredom, a potom narednih dana sa dijelovima Pljevaljskog odreda, 3. sandžačke brigade i jedinicama Ozne na pravcu Pljevalja. Ona je iz rejona Bijelog Polja prema Pljevljima pošla 30. septembra sa zadatkom da na ovom pravcu razbije manje grupe četnika oko Sokolca, Vrulje, Kamene gore, Jabuke, Potpeća i Pljevalja i da se poveže sa dijelovima 37. divizije radi zajedničkog dejstva na sektor Prijepolje – Pljevlja – Čajniče. Pošto je savladan manji otpor četnika u rejonu sela Vrulje, produžila je 1. oktobra pokret prema Pljevljima (3 bataljona) i Jabuci (1 bataljon) sa zadatkom da razbije četnike na ovoj prostoriji. Međutim, 3. sandžačka brigada je već bila pristupila ovom zadatku i oslobođila Pljevlja, pa su se zadržala na ovoj prostoriji nekoliko dana (1 – 5. oktobra) radi odmora, s tim što je 4. bataljon produžio izviđanje prema Prijepolju.⁹ Brigada je na ovoj prostoriji dobila popunu od oko 220 boraca iz Durmitorskog i Nikšićkog odreda.

Pošto je jača skupina četnika pripadnika Prijepolske, Pljevaljske i Durmitorske četničke brigade odstupila, poslije oslobođenja Pljevalja, prema Cajniču i dolini Drine, na pravcu Goražda, dva bataljona 7. brigade (1. i 3. bataljon), zajedno sa 1 bataljonom 3. sandžačke, upućeni su 6. oktobra na tom pravcu. Oni su ovog dana razbili grupe četnika na prostoru Boljanića, Metaljke i Čajnića, a zatim sljedećeg dana produžili gonjenje preko Miljena ka Goraždu. Bataljoni su izvršili napad na Goražde, osujetili pokušaj četnika da se odavde brane i prinudili ih da odstu-

* Na prostoru zapadnog Sandžaka se nalazila 3. sandžačka brigada i jedinice Bjelopoljskog, Pljevaljskog i Prijepolskog odreda (u procesu formiranja). Sedma brigada je izvršila pokret iz Bijelog Polja prema Pljevljima (30. IX) pravcem: Sahovići – Pavino polje – Kovren – Vrulja.

pe u pravcu Višegrada, gdje su im dijelovi 37. divizije (3. i 4. brigade) nanijeli veće gubitke.

Bataljoni 7. brigade su se zadržali kraće vrijeme na prostoru Goražde – Čajniče, a zatim se 10. oktobra povratili u Pljevlja, u sastav glavnine brigade, koja se nalazila na prostoru Pljevlja – Mijajlovica.¹⁰

Sedma brigada se u dogovoru sa štabom 37. divizije prebacila iz rejona Pljevalja, gdje je još neko vrijeme zadržan njen 1. bataljon, u istočni Sandžak, sa zadatkom da u zajednici sa jedinicama ove divizije (dijelovima 3. i 5. sandžačke brigade) likvidira neprijatelja u Sjenici i dejstvuje na pravcu Novog Pazara.¹¹

Nastupajući prema Sjenici, njeni bataljoni su savladali otpor milicije (13. oktobra) na prostoru s. Trebinja i odbili njen protivnapad (14. X) sa pravca Tominjače i Raždagine, tokom dana podišli Sjenici sa južne strane i noću (14/15. oktobra) izvršili napad, zajedno sa dijelovima 3. i 5. sandžačke brigade, razbili neprijatelja u ovom mjestu i poslije jednočasovne borbe prinudili ga da odstupi u pravcu Duge poljane i Novog Pazara. Sedma brigada se potom (15. oktobra) razmjestila na prostoriji Tominjača – Smiljevac – Stavalj za zatvaranje pravca od Peštera i Duge poljane dva bataljona, u Sjenici >1 bataljon, u s. Trebinju četa pratećih oruđa.

Neprijatelj se narednih dana ponovo prikupio (miličija, nedicevci i četnici) zapadno od Novog Pazara i u regionu Peštera i 22. oktobra izvršio napad od Duge poljane, Rasna i Tuzinja prema Sjenici, dijelovima preko Stavlja i Lise prodro u Sjenicu, a sa juga preko Raždagine i Breze podišao ovom mjestu. Neprijatelj je tokom noći (22/23. oktobra) protivnapadom odbačen iz varoši, a zatim tokom narednog dana i sa ostalih tačaka na oba pravca (Ražda-

¹⁰ Arhiv VII, k. 759, reg. br. 14/2: Naređenje štaba 7. brig, od 5. X; reg. br. 13/3: Izvještaj štaba 7. brigade od 11. X; k. 754, reg. br. 47/3: Bojna relac. 7. brigade.

¹¹ Sedma brigada je izvršila pokret 12. X iz rejona Pljevalja preko Komorana do Brodareva (prenočište 12/13. X), a potom (13. X) pravcem Milakovići – Trebinje – Dubnica – Raždagine (prenočište 13/14. X). Iz 3. i 5. sandžačke brigade upućeni su na pravcu Sjenice po dva bataljona, dok su ostali bataljoni ove dvije brigade ostali na sektoru Šudo – Višegrad – Goražde. U Sjenici se nalazilo oko 950 pripadnika muslim. milicije i oko 400 četnika.

ginje, Breza, Crni vrh, Stavalj, Vel. Lisa), prema Dugoj Poljani i Jadovniku.

Sedma brigada je sa 2 bataljona nastavila čišćenje (24. X) Peštera od milicije, a dva bataljona su produžila gorenje istočno i jugoistočno od Sjenice, prema Dugoj Poljani i Novom Pazaru, a zatim zatvorila pravac prema Sjenici sa prostorije Kamešnica – Žitniće – Smiljevac – Stavalj.¹²

Obezbjedjujući zaleđe od Peštera, dijelovi 7. brigade (1. i 2. bataljon) sa prostora Bračak – Ramošovo prodiru (25. X) u Točilovo i Koštam-polje na pravcu Novog Pazarra, a odavde preko Zabrena i Rogatca napadaju na komunikaciju Novi Pazar – Duga Poljana, kojom su otpočele povlačenje njemačke jedinice, od Raške preko Novog Pazarra i Sjenice, ka zapadnom Sandžaku i dolini Drine.¹³

Neprijatelj je odbacio (25. i 26. X) dijelove 7. brigade od komunikacije Novi Pazar – Sjenica i postavio bočno obezbjeđenje prema njoj i na taj način osigurao transport i pokret svojih trupa, obezbjeđujući se i prema dijelovima 37. divizije, koji su sa sjevera vršili stalni pritisak na ovu komunikaciju.

Sedma brigada povlači (27. X) svoje bataljone na prostor: Glogovik – Delimeđe – Točilovo – Četanovići – Čitluk – Raždadinje – Dujke, ostavljavajući manje dijelove za izviđanje u Kamešnici i Žitniće, a zatim, pošto je napadnuta (30. X) od milicije i »šucpolicije« od Tutina i Novog Pazarra i četnika sa pravca Žabrena, povukla se pravcem Ramošovo – Bračak – Tuzinje na prostor Godijevu – Vrh – Crvsko – Caričine, imajući tokom povlačenja jače borbe sa milicijom. Usljed ovakvog razvoja, a na osnovu naređenja štaba divizije, izvršeno je (31. X) dalje povlačenje i prikupljanje na prostoriji: Godijevu – Vrh – Crvsko – Višnjevo – Trešnjevica (četa pratećih oruđa i ostali dijelovi na prostoru sela Loznice). Na ovoj prostoriji brigada je ostala sa manjim pomjeranjima (1 bataljon došao u Bijelo Polje) sve do 20. novembra, vršeći kontrolu okolne prostorije, izviđanje prema Brodarevu i

¹² Prvi bataljon 7. brigade došao je 23. X iz rejona Pljevalja u sastav brigade, krećući se pravcem Komorani – Brodarevo – Milakovići – Trebinje – Dujko.

¹³ Ovim pravcem se povlačio njemački 91. armijski korpus.

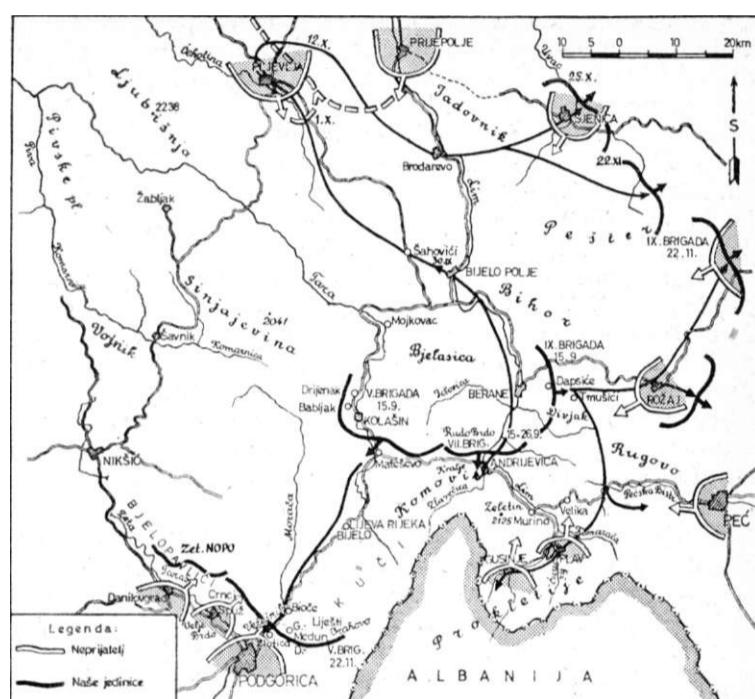

Veselje povodom oslobođenja Beograda

Prijepolju, na pravcu Pesterà i Sjenice, kao i prema komunikaciji Sjenica – Prijepolje, kojom je neprijatelj vršio skoro neometano povlačenje. Brigada se 21. novembra prikupila na prostoru Korita – Crvsko sa zadatkom da napadne i očisti južni dio Pesterà od milicije, kako bi obezbijedila zalede za svoj jači pritisak na komunikaciju Novi Pazar – Sjenica – Prijepolje; sljedećeg dana napala je i savladala njen slabiji otpor na prostoru Ugla i Dolici i produžila gonjenje razbijenih dijelova prema Tuttinu i Novom Pazaru, tako da su njeni dijelovi krajem dana izbili na liniju: Naboje – Šipče – Gradac – Braćak – Krnje jele – Tuzine – Rasno. Brigadu je na ovoj prostoriji zateklo naređenje štaba divizije od 23. novembra da se prebaci u oblast Rožaja, odakle je povukao 9. brigadu i uputio na sektor 5. brigade prema Podgorici. U vezi sa ovim njeni bataljoni su se prebacili preko Peštera u toku noći (23/24. XI) na prostoriju: Rožaj (1. bataljon) – s. Grahova (2. bataljon) – s. Sređani (3. bataljon) – s. Nurković (4. bataljon), gdje su ostali do kraja mjeseca, kada je brigada ponovo vraćena u dolinu Lima pošto je neprijatelj od Podgorice vršio probor na ovom pravcu, a od Prijepolja mu je upućena pomoć za prihvatanje na pravcu Bijelo Polje – Mojkovac – Kolašin.¹⁴

Sedma brigada je u ovom periodu dvomjesečnog manevriranja na prostoru Sandžaka, prvo na pravcu Bijelo Polje – Pljevlja – Goražde, a zatim istočno od Lima, na prostoriji između Bijelog Polja, Rožaja i Sjenice, samostalno i u sadejstvu sa dijelovima 37. divizije i partizanskim odredima na ovom području, izvršavala važne zadatke vojne i političke prirode: razbijanje i razoružavanje četnika i milicije, napad na komunikacije (rušenja, napad na kamione i manje kolone), mobilizacija novih boraca i njihova obuka i prevaspitanje s obzirom na to da je jedan dio pripadao ranije neprijateljskim formacijama, pomoći pri formiranju organa vlasti tamo gdje ranije nisu postojali, održavanje skupova i raznih predavanja sa na-

¹⁴ Arhiv VII, k. 754, reg. br. 43/3, 51/3, 52/3: Bojne relacije 7. crnogorske NOU-brigade; k. 759, reg. br. 13–1/9: Istorijat 7. brigade; k. 755, reg. br. 5–1 a: Naredenje štaba 3. divizije od 23. XI 1944. štabu 7. brigade; k. 759, reg. br. 1/2: Naredenje štaba 7. brigade od 23. XI 1944.

Sk. 20. — Dejstva jedinica 3. divizije na pravcu Podgorice, Rožaja i Sandžaka (15. IX — 22. XI 44)

rodom ove oblasti, koji je do tada bio pod stalnim uticajem neprijateljske propagande itd. Štab brigade, kao i štabovi bataljona, na ovim zadacima je ispoljio samostalnost i inicijativu, što je bilo naročito važno zbog neredovne veze sa štabom divizije (Berane), naročito poslije 26. oktobra, kada je radio-stanica bila duže u kvaru. Brigada je u ovom periodu imala oko 90 izbačenih iz stroja, ali je dobila popunu od oko 350 boraca iz Durmitorskog (180), Nikšićkog (43) i Komskog odreda (131).¹⁵

¹⁵ Sedma brigada je imala 27 poginulih, 62 ranjenika i 7 nestalih. Neprijatelju su za isto vrijeme naneseni gubici od oko 380 poginulih i zarobljenih.
(Isto, navedene relacije brigade).

Raspored jedinica 3. divizije u ovom periodu bio je uslovjen pravcima očekujućeg povlačenja njemačkih jedinica iz Crne Gore i Kosmeta: 5. brigada prema Podgorici, 9. brigada prema Peći i Rožaju, a 7. brigada prema Sjenici i Prijepolju. Međutim, ovaj raspored je, pored ovog faktora, nametala potreba kontrole ove široke oblasti, naročito istočno od doline Lima, na kojoj su se još nalazile, sakrivale a povremeno prikupljale za akciju grupe milicije i četnika, koje su još pokušavale da ometu uspostavljanje narodne vlasti, mobilizaciju za Narodnooslobodilačku vojsku, napade na okupatorske trupe u povlačenju. Ovakav raspored je olakšavao i ishranu jedinica, koje još nisu u dovoljnim količinama bile snabdijevane preko doturanja iz baze u Bariju, pri čemu se naročito osjećao nedostatak u oružju, zbog novog priliva boraca, i municiji, koja je bila ograničena s obzirom na zadatak u odnosu na sprečavanje povlačenja neprijatelja. Možda je diviziju trebalo nešto ranije prikupiti na užoj prostoriji radi njene efikasnije upotrebe kao cjeline na pravcu neprijateljskog povlačenja, a kontrolu ove prostorije ostaviti u zadatak partizanskim odredima i bataljonima Ozne. Međutim, povlačenje neprijatelja sa Mateševa i iz doline Tare prema Podgorici početkom oktobra, kojom prilikom je porušio za sobom mostove, dalo je puno razloga da se pretpostavi da je definitivno odustao od ovog pravca i da će se orijentisati prema Nikšiću i Boki kotorskoj, gdje su postojale dovoljne snage Primorske operativne grupe, ojačane znatnim artiljerijskim sredstvima. Prvac povlačenja od Kosmeta, preko Sjenice ka Prijepolju i preko Rožaja i Čakora ka dolini Lima smatran je duže kao vjерovatan, jer se neprijatelj na oba pravca ispoljavao i aktivirao miliciju, a postojale su i informacije iz pozadine o tome, pa je glavnina 3. divizije bila orijentisana na ovim pravcima za rušenje komunikacija i ometanje povlačenja. Tek kada je neprijatelj ulagao krajnje napore da se probije prema Nikšiću a bio je aktivan i prema 5. brigadi sjeverno od Podgorice, ojačan je ovaj sektor 9. brigadom radi efikasnijeg bočnog dejstva ove brigade sa sektora Podgorica — Danilovgrad i sadejstva jedinicama Primorske operativne grupe, koje su zadržale neprijatelja na pravcu

Grahova i Nikšića i najzad ga prinudili da ponovo potraži izlaz za proboj na drugu stranu prema Sandžaku.

3. POVLAČENJE OKUPATORSKIH JEDINICA IZ CRNE GORE

Razvoj događaja na savezničkim frontovima i poveljan ishod operacija jedinica Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji, koje su, zajedno sa jedinicama Crvene armije, oslobodile njen veliki dio i Beograd, razbile okupatorske jedinice i kvislinške formacije na ovom prostoru, doveo je u veoma težak položaj njemačke trupe koje su se još nalazile na jugu Balkana u Grčkoj, Albaniji, Makedoniji, Kosovu. Njima su već bile presječene komunikacije koje dolinom Ibra i Morave vode na sjever, pa im je, od sredine oktobra, preostala jedina mogućnost da se povlače preko Albanije i Crne Gore i preko Sandžaka u pravcu Sarajeva.¹⁶

Na pravcima predstojećeg povlačenja okupatorskih jedinica nalazile su se jedinice 2. udarnog korpusa, koje su svojim rasporedom i dejstvima na teritoriji Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine vezivale dvije okupatorske divizije koje su u ovim oblastima bile dislocirane — 181. diviziju u Crnogorskom primorju i dolini Zete i 369. diviziju u Hercegovini — kao i razbijene četnike, domobrane i ustaše (u Hercegovini).

Vrhovni štab NOV i POJ je ocijenio značaj ove oblasti u odnosu na predstojeće povlačenje okupatorskih snaga sa juga, kao i u odnosu na prikupljanje četnika radi povezivanja sa saveznicima, pa je u tom smislu dao štabu korpusa odgovarajuće direktive i upozorenja. Još početkom oktobra predviđao je važnost doline Lima, naročito odsjeka Rudo — Priboj — Prijepolje, kao i Pljevlja u zaleđu, i potrebu čišćenja prostorije Cajniče — Goražde — Jahorina i onemogućavanje prikupljanja četnika na njih, kao i potrebu razvijanja maksimalne aktivnosti na Crnogorsko-hercegovačkom primorju i presijecanjem obalskog pojasa u rejoni Dubrovnika, te rušenja komuni-

¹⁶ Na jugu Balkana se nalazila njemačka armijska grupa »E« (oko 350.000—400.000 vojnika), iz koje se preko Crne Gore povlačio 21. armijski korpus, a preko Sandžaka 91. armijski korpus.

kacija koje sa istoka ili juga (od Primorja) prelaze prema dolinama Lima i Drine, odnosno preko Sandžaka i Crne Gore prema Hercegovini, Bosni i Dalmaciji.¹⁷

U vezi sa ovom i kasnijom direktivom Vrhovnog štaba, štab 2. korpusa je svojim jedinicama izdao naređenja: za rušenje komunikacija, sprečavanje povlačenja okupatorskih jedinica preko njihove teritorije, razbijanje i razoružavanje kvislinških formacija, onemogućavanje prikupljanja čenika i njihovog povezivanja sa eksponentima izbjegličke jugoslovenske vlade preko punktova uspostavljenih za ovu svrhu u Primorju, koristeći još prisustvo okupatora u ovoj oblasti.

Jedinice 2. korpusa su se sredinom oktobra nalazile: 37. divizija na sektoru Pljevlja – Prijepolje – Sjenica; 3. divizija u napadnom dijelu Sandžaka, prema Rožaju i Peći, i na pravcu Podgorice; Primorska operativna grupa u dolini Zete i prema Boki kotorskoj i Crnogorskom primorju; 29. divizija u istočnom dijelu Hercegovine. One su u vezi sa dobijenim direktivama i naređenjima preduzele rušenja i izvodile dejstva na svojim područjima, napadale neprijateljske garnizone i oslobođale mjesta i gradove i pripremale se za obračun sa glavnim snagama okupatora koji će se izvlačiti na ovim pravcima.¹⁸

¹⁷ Direktivom Vrhovnog štaba od 10. oktobra, koju je štab 2. korpusa prenio svojim jedinicama, predviđeno je, pored ostalog, rušenje sljedećih komunikacija: višegradska pruga, put i most u Višegradu; putevi koji vode od Nove Varoši, Sjenice i Bijelog Polja dolinom Lima preko Rudog i Vardišta; putevi od Prijepolja i Bijelog Polja preko Pljevalja u Goražde, kao i most u Goraždu; put koji vodi od Čakora ka Beranama i Mateševu; putevi koji vode od Podgorice ka Nikšiću i Cetinju i put u Crnogorskom primorju; putevi od Foče ka Kalinoviku, Sarajevu i Nevesinju, a naročito oni putevi u hercegovačkom primorju.

(Arhiv VII, k. 396, reg. br. 16/1: Direktiva VŠ od 10. okt. 1944. štabu 2. korpusa).

¹⁸ Pljevlja, Prijepolje, Rudo i Priboj držale su jedinice 37. divizije, a 15. X su oslobođile i Sjenicu, zajedno sa 7. crnogorskom brigadom. Primorska operativna grupa je oslobođila Vir Pazar (12. X), Crkvice (10. X), Igalo i Sutorinu (16. X), Grahovo (21. X), Dragalj (22. X). Potom su oslobođeni u Boki kotorskoj: Bijela, Kumbor, Bašić, Denović, Kamenari (24. X), Herceg-Novi i Zelenika (28. X). Oslobođenjem Dubrovnika (18. X) i Boke kotorske do Rista otpao je pravac povlačenja nemačkih jedinica obalom prema Dubrovniku i Hercegovini.

Treća divizija se u ovo vrijeme nalazila, kao što je navedeno, na širokom prostoru, razdvojena po brigadama, pokrivajući svojim rasporedom komunikacije koje vode preko Sandžaka i Čakora, i od Podgorice, u dolinu Lima i Tare: Novi Pazar — Sjenica — Prijepolje; Peć — Čakor — Andrijevica; Podgorica — Kolašin — Mojkovač.

Štab 3. divizije je izdao naređenje i uputstva svojim jedinicama za rušenje komunikacija i ometanje povlačenja neprijateljskih snaga navedenim komunikacijama. Pošto je neprijatelj napustio Mateševo i povukao garnizon prema Podgorici, bila je upućena 5. crnogorska brigada da zatvori ovaj pravac sjeverno od Podgorice i sadejstvuje dijelovima Primorske grupe u dolini Zete, na pravcu Nikšića. Kao što je već navedeno prema komunikaciji Novi Pazar — Sjenica — Prijepolje bila je orijentisana 7. brigada, a prema komunikaciji Peć — Čakor — Andrijevica 9. brigada ove divizije i 1. brigada italijanske divizije »Garibaldi«.

Treća divizija je ostala u ovakvom rasporedu sve do momenta kada je 21. njemački korpus odustao od probanja prema Nikšiću (22. novembra) zbog otpora koji su mu na ovom pravcu pružile jedinice Primorske operativne grupe, pa je ponovo morao da traži izlaz za izvlačenje preko sektora 5. brigade, prema Sandžaku i dolini Lima, radi prihvata i naslona na jedinice 91. njemačkog korpusa koje su vršile povlačenje od Sjenice prema Prijepolju. Tada je, kao što je gore izloženo, 9. brigada prebačena na sektor prema Podgorici, a 7. brigada rokirana sa pravca prema Sjenici i Prijepolju u rejon Rožaja. Dalja pomjeranja i aktivnost ovih jedinica vezani su za pravac povlačenja 21. njemačkog korpusa — za dolinu Tare i Lima.

Kada je otpočelo povlačenje grupe armija »E« iz Grčke i Albanije preko jugoslovenske teritorije, njemački 21. korpus, koji je bio dislociran na teritoriji Albanije (297. divizija) i Crne Gore (181. divizija), imao je zadatak da obezbijedi njen lijevi bok pri povlačenju preko Makedonije, Kosmeta i Sandžaka prema dolini Drine, a potom da se probije preko Crne Gore i Hercegovine ka Sarajevu.

Evakuacija dijelova 21. armijskog korpusa iz Albanije otpočela je krajem oktobra, pod pritiskom jedinica Narodnooslobodilačke vojske Albanije, prema Crnogorskom

Sa proslave Oktobarske revolucije

primorju i Podgorici. Plan komandanta 21. korpusa je bio da se glavnim snagama probije pravcem Podgorica — Nikšić — Bileća, a pomoćnim Boka kotorska — Grahovo — Bileća i dalje preko Kalinovika ili Mostara ka Sarajevu.¹⁹

Komanda njemačke 181. divizije, koja se nalazila na teritoriji Crne Gore u početku je pridavala veći značaj primorskom pravcu, da bi ovim putem, izbjeganjem u region Grahova i Vilusa, izmanevrirala pravac Danilovgrad — Nikšić, na kojem je očekivala jači otpor jedinica NOV. Ona je radi toga ojačala svoje dijelove (334. puk) na sektor Risan — Ledenice.

Otporom jedinica Primorske operativne grupe (1. bokejske i 2. dalmatinske brigade) ovaj pravac je postao sve bezizgledniji za izvlačenje okupatora, naročito kada su ove jedinice slomile otpor neprijatelja (18. *XI) na Ledenicama (2. bataljon 334. puka) i potpuno ga uništile ili zarobile. Pritisnut napadom ovih jedinica prema Risnu, neprijatelj je napustio (19. XI) ovo mjesto, a potom cijelu Boku kotorskiju i odstupio prema Skadru. Goneći ga, naše su jedinice oslobođile Bar (26. XI) i Ulcinj (28. XI) i izbile na rijeku Bojanu, te je ovim bilo definitivno oslobođeno Crnogorsko primorje.

Sredinom novembra neprijatelj je glavni udar usmjerio prema Nikšiću. On je prvo angažovao (13. i 14. novem-

¹⁹ Dvadeset prvom armijskom korpusu (od 21. IX 1944. u sastavu grupe armija »E«), pored 181. i 297. divizije, bile su pri povlačenju potčinjene: 964. i 1017. tvrdavska brigada (7 bataljona), borbeni vazduhoplovni grupe »Beker« (6 bataljona od rasformiranih vazduhoplovnih jedinica), 1 artiljerijski divizion, 1 protivavionski divizion, 1 mornarički bataljon, 257. landesšicen bataljon, 5 bataljona »crnih košulja« (82, 84, 86, 111. i 114. bat.), razne armijske i korpusne pomoćne jedinice (pukovi i divizioni), transportne jedinice (pukovi i bataljoni), oko 1000 raznih vozila, oko 1200 četnika Pavia Durišića.

181. divizija, koja je bila na teritoriji Crne Gore, imala je u svom sastavu: 334, 359. i 363. pješ. puk, 222. art. puk, fizil. bataljon, bataljon za vezu, inž. bataljon, pt-bataljon, poljski dopunski bataljon. Stab divizije od kraja oktobra bio je u Podgorici. Svoje dijelove imala u Crnogorskom primorju i Boki kotorskoj, Risnu, Cetinju, Rijeci Crnojevića, Podgorici i Danilovgradu. Jedan bataljon 334. puka je početkom oktobra upućen iz Albanije u Srbiju (Kraljevo).

(Arhiv VII, reg. br. 47/4, k. 73: Istorijat 181. div. i reg. br. 1/5, k. 6: Ratni dnevnik majora Berna — nač. veze 21. AK.; Oslob. rat. k. 2)

bra) svoj 363. puk iz Danilovgrada, ojačan četnicima, u pravcu Zagarča, na desnoj obali, i u pravcu Bogićevića, Slatine i Kalezića, na lijevoj obali Zete, kako bi se oslobođio pritiska naših jedinica na bokove i obezbijedio pokret i dejstva glavnih snaga duž komunikacije za Nikšić.

Pošto ovaj poduhvat 363. puka, koji je pretrpio velike gubitke, nije uspio, komandant 21. korpusa je ojačao >181. diviziju na ovom pravcu sa 11 raznih bataljona i 4 artiljerijska diviziona, pa je izvršen ponovni napad (16. novembra) objema stranama Zete prema Bogetićima, s tim što je glavni udar bio usmjerjen duž komunikacije Danilovgrad – Bogetići. Poslije dvodnevne uzaludne borbe neprijatelj pojačava ove snage sa još dva bataljona iz Podgorice. Zatim su vođene žestoke borbe na pravcu Rsojevića, Bogićevića, Slapa, Frutka, Ržišta, Velikog i Malog Zagarča, Zagrede.

U međuvremenu na prostoriju Zagarča stigla je, kao pomoć jedinicama koje su branile pravac prema Nikšiću, 10. crnogorska brigada (3 bataljona), koja je već bila oslobođila Cetinje (13. XI) i Rijeku Crnojevića (14. XI).²⁰

Neprijatelj je svakodnevno, po cijenu velikih gubitaka, preduzimao napade sa ciljem da probije front, u čijem centru se čvrsto branila 6. crnogorska brigada. Poražavajuće udarce i gubitke pretrpio je naročito (njegov 363. puk) u borbama oko Koravca, Kurila, Lazarevog krsta, Ržišta, Obadovog brijege, Zagrede, Frutka, Gradca i drugih mesta na ovom području. Manje terenske prednosti koje je mjestimično postigao morao je napustiti pred protivnapadom naših jedinica i preći na svim pravcima u odbranu, kako bi izbjegao definitivan poraz.

Pošto se uvjeroio u nemogućnost prodora preko Nikšića, komandant 21. armijskog korpusa, u saglasnosti sa komandantom grupe armija »E«, generalom Lerom, koji je u ovu svrhu došao avionom iz Sarajeva u Podgoricu, odlučio je (22. novembra) da se odustane od daljih pokušaja probroja prema Nikšiću, a da se proboj i izvlačenje jedi-

²⁰ Pravac prema Nikšiću branila je 6. crnogorska NOU-brigada, 1. bataljon 5. crnogorske brigade, dijelovi Nikšićkog i Zetskog NOPO, ojačani sa nekolike artiljerijske baterije britanskog art. diviziona, kojemu je bilo dozvoljeno iskrcavanje na našu obalu radi sadejstva našim jedinicama.

nica pod komandom štaba 21. korpusa izvrši prema Sandžaku, pravcem: Bioče – Matešev – Kolašin – Mojkovac – Bijelo Polje, na pravcu povlačenja 91. armijskog korpusa, kojemu je naređeno da jednom svojom divizijom (22. oklopnom divizijom) od Prijepolja skrene na jug i dejstvuje pravcem Bijelo Polje – Mojkovac – Kolašin radi obezbeđenja proboga i prihvata jedinica 21. korpusa. U vezi sa ovom odlukom istog dana su orientisani dijelovi 297. divizije, koja se prikupljala u rejonu Podgorice, ka Bioču, sa zadatkom da se na ovom pravcu što prije zauzmu dominantne tačke s jedne i druge strane Morače, oprave mostovi i obezbijedi mostobran kod Bioča. Prelazeći na ovom pravcu u prethodnicu 21. korpusa 297. divizija je otpočela borbu za probog prema Sandžaku na sektor 3. divizije.²¹

4. DEJSTVA 3. DIVIZIJE PROTIV 21. NJEMAČKOG ARMJSKOG KORPUŠA NA PRAVCU POVLAČENJA PODGORICA – KOLAŠIN – MOJKOVAC – BIJELO POLJE

Prvi ešelon njemačke 297. divizije (1 bataljon 523. puka i fizilički bataljon), koja se nalazila u prethodnici 21. armijskog korpusa, podržan tenkovima i artiljerijom, napao je 22. novembra dijelove 5. crnogorske brigade na sektor Rogami – Zavala – Vežešnik (3. bataljon) – Smokovac – Zlatica (2. bataljon), i poslije šestočasovne borbe ovладao linijom Vežešnik – Smokovac – Zlatica, odakle je tokom noći i sljedećeg dana produžio, ne nailazeći na jači otpor, prema Bioču, gdje uspijeva da prebaci preko brvna na lijevu obalu Morače 1 svoj bataljon, na mostobran prema Bratonožićima, i obezbijedi izgradnju mosta, koji je bio ranije porušen. Bataljoni 5. brigade, potisnuti sa ovog pravca, postavili su se bočno: Cvarin –

²¹ 297. divizija je imala sljedeći formacijski sastav: 522 puk (bez dva bataljona koji su bili upućeni početkom oktobra sa jednim bataljonom i jednim art. divizionom 181. divizije kao posebna grupa »Hart« u dolini Ibra prema Kraljevu), 523. i 524. puk, fizilički bataljon, bataljon za vezu, inžinjerijski bataljon, protivtenkovski bataljon, poljski dopunski bataljon, četa za dotur. 524. puk je iz Albanije upućen u Kraljevo preko Prizrena i Kosovske Mitrovice.

(Boško Đuričković: Vojnoistor. glasnik 2–3, 1955, brt. 109).

Kupusci – Rače (2. bataljon), Stijena – Zavala – Gornje Mrke (3. bataljon). U Kućima, lijevo od 2 bataljona, nalazio se njen 4. bataljon na liniji Kupusci – Sjeničke kose Medun, u vezi sa 3. bataljonom Zetskog odreda koji se nalazio prema albanskoj granici. (1. bataljon 5. brigade još se nalazio u Bjelopavlićima, prema Danilovgradu).

Neprijatelj je 24. novembra otpočeo pravljenje prelaza na Morači kod Bioča, ojačavajući postepeno snage na mostobranu dovlačenjem iz pozadine. Za osiguranje puta Podgorica – Bioče angažovao je tvrđavske bataljone iz grupe »Steyerer« (3 bataljona). Stab 5. brigade je prebacio svoj 2. bataljon iz Kuča (24/25. novembra) preko Male Rijeke u Bratonožiće, da zatvori pravac od Bioča, dok je 4. bataljon i dalje zadržan na prostoru Kuča za bočno dejstvo prema komunikaciji Podgorica – Bioče, kao i za sprečavanje neprijatelja da se ovim prostorom probije radi oslobađanja pritiska sa ove strane. Neprijatelj je na ovom pravcu ovlađao kosama iznad Kosora i izbio u selo Rače. Treći bataljon je uspio da ujutro odbaci neprijatelja sa Vežešnika, odakle je neko vrijeme tokom dana bočno dejstvovao prema Smokovcu i Bioču. Međutim, slijedećeg dana (25. novembra) neprijatelj, podržan jakom artiljerijom, vrši protivnapad i ponovo zauzima Vežešnik, odakle kontroliše prilaze ka Bioču i osigurava ovaj rejon sa ove dominantne tačke na desnoj obali Morače. Pokušaj neprijatelja ovog dana da proširi mostobran na Bioču prema Klopotu zadržan je od 2. bataljona 5. brigade, koji mu je nanio gubitke, kao i kod s. Rače, gdje ga je napao 4. bataljon.²²

Peta brigada je 26. novembra bila na položajima: Podstijena – Zavala – Gornje Mrke (3. bataljon), Podgreda – Klopot (2. bataljon), Kuči (4. bataljon). Neprijatelj je prema njoj bio aktivan artiljerijom, preuzeo manji ispad prema Mrkama, obezbedivao pravljenje mosta i prebacivanje svojih dijelova na mostobran. On je i sledećeg dana (27. XI) nastavio sa privlačenjem snaga ka

²² Ovog dana je napadao 1. bataljon 5. brigade, sadejstvujući dijelovima 6. brigade, na neprijatelja kod Danilovgrada (sektor Taraš – Gorica). 363. puk 181. divizije, koji je napadao kod Danilovgrada, pretrpio je velike gubitke, a poginuo je i njegov komandant Bosse.

Bioču, pod zaštitom svoje artiljerije koja je dejstvovala po rasporedu bataljona 5. brigade i vršio pripreme za napad prema Vjetarniku, ispoljavajući aktivnost i prema 3. i 4. bataljonu radi njihovog vezivanja na ovim pravcima, dalje od biočkog mostobrana.

Ovog dana je stigla na prostor Lijeva Rijeka – Vjetarnik 9. crnogorska brigada, kojoj je naređeno od štaba divizije da tri bataljona uputi u Kuče, a jedan bataljon da zadrži u rejonu Lijeve Rijeke radi upotrebe na pravcu Bratonožića, zajedno sa 5. brigadom.

Stab 297. njemačke divizije uputio je 28. novembra sa biočkog mostobrana u napad prema Vjetarniku Svoj ojačani 523. puk, koji je južno od sela Klopot naišao na žestok otpor dijelova 5. brigade (2. bataljona) i zadržan. Tokom naredne noći neprijatelj je napadnut na cijelom sektoru: u Bratonožiće (2. bataljon 5. i 2. bataljon 9. brigade), na pravcu Gornje Mrke – Bioče (3. bataljon 5. brigade), i na prostoriji Kuča (4. bataljon 5. i dva bataljona 9. brigade). U Bratonožićima i na pravcu Mrke – Bioče cijelu noć je trajala borba, vršeni su obostrani napadi i protivnapadi, ali su obje strane zadržale svoje položaje od pretvodnog dana, dok je u Kučima neprijatelj bio nešto potisnut unazad.

Neprijatelj je 29. novembra produžio sa napadom, pokušavajući po cijenu velikih gubitaka da se probije preko Peleva Brijega prema Vjetarniku, zaobilazeci ovo selo lijevo i desno. Međutim, on na ovom pravcu nailazi na žilav otpor dijelova 5. i 9. brigade (2. bat. 5. i 2. bat. 9. brigade), koji prelaze noću u protivnapad i prinuđava ga da zbijja odbranu oko rejona Bioča, prema kojem su naše jedinice i sa drugih pravaca vršile pritisak.

Ovog dana je naređeno 4. bataljonu 5. brigade da se prebaci (tokom noći) preko Brskuta na Vjetarniku, a njenom 1. bataljonu da iz Bjelopavlića dođe u Pipere na sektor 3. bataljona.

Neprijatelj 30. novembra napada na jedinice 3. divizije, odbija protivnapade dijelova 5. i 9. brigade u rejonu Peleva Brijega i zauzima položaje sjeverno od s. Kiseljice (2. bataljon 523. puka) i višove iznad sela Zagreda, na lijevoj obali Morače (297. fizilirski bataljon). Dijelovi 5. i 9. brigade (3 bataljona) izvršili su naredne noći protiv-

napad na položaje neprijatelja u rejonu Kiseljice, Peleva Brijega i Seoštice, zadali mu zнатne gubitke i uspjeli da ga odbace iz rejona Seoštice (k. 1028) ka Klopotu, dok je ostale položaje u sklopu komunikacije Bioča — Pelev Brijeg i dalje zadržao.

Ovog dana (30 novembra) na sektor Bioča neprijatelj je pojačao svoj 1. ešelon dijelovima 297. divizije iz rejona Podgorice i >181. divizije povučenih iz rejona Danilovgrada.²³ Pred njim su se, na prostoru Bratonožića, nalazila 4 bataljona jedinica 3. divizije (2. i 4. bataljon 5.-te i 1. i 2. bataljon 9. brigade), dok su ostali bataljoni ovog dana bili na prostoru Stijena — Radeća (1. bataljon 5. brigade), Gornje Mrke (3. bataljon 5. brigade), Kuči (3. i 4. bataljon 9. brigade i 3. bataljon Zetskog odreda). Za podršku ovih bataljona štab divizije je plasirao na Vjetarnik 2 brdska topa.

Dotadašnji uspjesi neprijatelja na pravcu Vjetarnika i dolini Tare bili su minimalni, on nije uspio, pored svih nastojanja, da se dohvati dominantnog prevoja Vjetarnika, što je bio postavio kao cilj prvog dana napada. Rejon Bioča je podvrgnut napadima savezničke avijacije i stalnim napadima na bokove od strane jedinica 3. divizije iz Kuča i Piperà. Njemu je bilo neophodno da mu što prije izbije na Vjetarnik i preko njega otvoriti put za proboj svojih snaga, iz ovog otkrivenog i udarima avijacije izloženog tjesnaca, u dolinu Tare i dalje prema 22. njemačkoj diviziji, koja mu je pošla u susret preko Bijelog Polja na pravcu Mojkovca.

Jedinice 3. divizije su se maksimalno založile da spriječe prodor neprijatelja u dolinu Tare, njegovo nastojanje da se po svaku cijenu dokopa Vjetarnika. Dnevnim zasadama i noćnim protivnapadima neprijatelj je zadržavan, naneseni su mu gubici i nekoliko puta prisiljavan da napušta zauzete položaje na ovom pravcu i da se povlači. Međutim, svi pokušaji da se razbijje na prostoru Bratonožića i odbaci u dolinu Morače nijesu uspjeli, pošto je neprijatelj ubacivao svježe snage iz drugog ešelona, imao

²³ Pojačanje na sektor Bioča sastojalo se od: 181. fizilijskog bataljona, 86. bataljona »crnih košulja«, 1. bataljona 522. puka 297. divizije, dijelom 334. p. 181. d.
(Arhiv VII, k. 6, reg. br. 1/5: Ratni dnevnik majora Berna).

je jaku podršku artiljerije, neograničeno je trošio municiju, a duž puta je upotrebio i tenkove.

Napad dijelova 5. i 9. brigade (4. bataljona), tokom noći (1/2. XII), na neprijatelja u Bratonožiće (pravcem Kisjelica — Grabovnik i Pelev Brijeg — Klopot), preduzet sa ciljem da se neprijatelj odbaci u Bioče, naišao je na njegov žestok otpor koji je poslije pola noći prešao u protivnapad na ovom pravcu i odbacio ih na polazne položaje (Kisjelica — Pelev Brijeg — Vilac). Napad dijelova 5. brigade na desnoj obali Morače, na pravcu Bioča, imao je djelimičan uspjeh, dok dijelovi 9. brigade u Kućima ove noći nijesu napadali prema Bioču pošto su bili angažovani dnevnom borborom (1. XII) prema Gornjem i Donjem Momču, otkuda su napadali četnici.²⁴

Neprijatelj je 2. decembra privukao pojačanja prema Vjetarniku i Pelevom Brijegu i napadao položaje 5. i 9. brigade na ovom pravcu, ali je bio zadržan. On je sa dostignute linije vršio stalan pritisak, tukući prostoriju rasporeda naših jedinica artiljerijom i minobacačima i zaspajajući njihove položaje jakom i neprestanom vatrom automatskih oruđa. Nemajući dovoljno municije da bi se duže zadržale na položajima, kao i da bi izbjegle gubitke od artiljerije, naše jedinice su tokom naredne noći (2/3. decembra) napustile liniju Kisjelica — Pelev Brijeg, zadržavajući prema neprijatelju manje dijelove na k. 1028 (rejon Seoštice), prema Kisjelicu, Pelevom Brijegu i Vilcu, i zauzele položaje na prostoru Vjetarnik — Lutovo.

Neprijatelj je 3. decembra produžio napad, potisnuo prednje dijelove 5. i 9. brigade sa linije Kisjelica — Pelev Brijeg — Seoštica, prodro u Boljesestru i neposredno podišao Vjetarniku, koji su na prevoju i kosama lijevo i desno branili bataljoni ove dvije brigade. Neprijatelj je na ovom pravcu privlačio artiljeriju i motorizovane dijelove i pripremao se da produži napad, ali je tokom ovog dana bio izložen dejstvu savezničke avijacije na komunikaciji Bioče — Vjetarnik. Sadejstvo četnika na ovom terenu, koji su se zabacivali noću za leđa naših jedinica, bilo je od velike pomoći njemačkim jedinicama, koje su se

²⁴ Dijelovi 9. brigade su se povezali 1. decembra u rejonu se la Grude sa dijelovima 6. divizije Narodnooslobodilačke vojske Albanije.

uglavnom kretale duž ove komunikacije, koristeći za to i noć.

Narednog dana (4. decembra) neorijatelj je napao položaje na Vjetarniku, probio se ranom zorom do prevoja i produžio napad na dijelove 5. i 9. brigade na okolnim visovima. Oni su sa linije Antoševac – Kamena glava – Vučji krš pokušali da zadrže i ometu dalje nastupanje neprijatelja, ali su uslijed njegovog jakog pritiska, a iscrpljeni i zamorni dnevnom borbom, tokom naredne noći (4/5. XII) izvršili dalje povlačenje i zauzeli bočni raspored istočno i zapadno od komunikacije, na odsjeku Jablan – Ljeva Rijeka: 2, 4. i 5. bataljon 5. brigade na prostoriji Duške – Ptić – Krkor, a 1, 2. i 4. bataljon 9. brigade na prostoriji Jablan – Guberinići – Veruša.²⁵

Mada su dijelovi 5. i 9. brigade ispoljili izvanrednu upornost na pravcu Bioče – Vjetarnik, pri čemu su trpjeli znatne gubitke, nijesu mogli duže izdržati na ovom pravcu pri postojećem odnosu snaga i naoružanja u korist neprijatelja. Dok su ove naše jedinice bile premorene i iscrpljene borbama bez smjene, a nedostajala im je municija i redovna ishrana, neprijatelj je obnavljao svoje prve ešelone i podržavao napad tenkovima i artiljerijom. Pri tome, njemu je u susret, iz doline Lima, prema Mojkovcu i dolini Tare, išla 22. oklopna divizija 91. korpusa, što je imalo moralnog uticaja i podstrekna jedinice 21. korpusa, koje su se probijale od Podgorice i kojima su za šire obuhvate, kao poznavaoči terena, koristili četnici pod komandom Pavia Đurišića, koji su se takođe probijali i povlačili u okviru ovog korpusa. Zahvatom Vjetarnika, poslije sedmodnevnih borbi, i pokretom dolinom Lima prema Mojkovcu, obezbijeden je pravac daljeg povlačenja 21. korpusa, pa je otpočeo da postepeno izvlači svoje jedinice sa pravca Danilovgrada i orijentiše na ovaj pravac.

Zauzimanjem Vjetarnika neprijatelj je došao u posjed ključnog položaja na ovom pravcu i osloncem na njega stekao je povoljne uslove za upad u dolinu Tare, iako stalno podvrgnut bočnim napadima jedinica 3. divizije.

²⁵ U ovoj situaciji 3. bataljon 9. brigade i 3. bat. Zetskog odreda još su zadržani na prostoriji Brskuta, prema Kučima, a 1. i 3. bataljonu 5. brigade je naređeno da se, sa desne obale Morače upute (4/5. XII) kanjonom Morače preko Meduriječja za Kolašin.

Uvidjevši da se pri postojećim okolnostima ne može definitivno zaustaviti i spriječiti prođor 2. korpusa prema Sandžaku, tim prije što su mu u susret išli dijelovi 91. korpusa, u pozadinu rasporeda naših jedinica na ovom pravcu, Vrhovni štab je dao sugestiju, preko štaba 2. korpusa, da se od dalje frontalne upornosti jedinica 3. divizije pređe na bočna dejstva na neprijateljske kolone u povlačenju i njihovo neprestano gonjenje, sa ciljem da mu se nanesu što veći gubici i da se što prije oslobođi Crna Gora i Sandžak radi definitivne organizacije i normalizacije života i rada na ovoj teritoriji koja će poslužiti kao operativna baza naših jedinica za dalje vođenje rata do konačnog oslobođenja Jugoslavije.

Neprijatelj je 5. decembra produžio napad prema Ptiču i do podne ovladao visovima jugozapadno od Lijeve Rijeke, a zatim, koristeći prođor jednog motorizovanog odreda (ojačani bataljon) duž komunikacije do sela Jablan, upada u Lijevu Rijeku. Poslije dnevne borbe jedinice 3. divizije su se povukle na prostor Lopate – Tuzi (2. i 4. bataljon 5. brigade), i Planinica – Han (Voruša) Garančića (1. i 3. i 4. bataljon 9. brigade), odakle su produžile bočne napade i porušile propuste (mostove) i put na ovoj relaciji.

U produženju napada prednji odred neprijatelja²⁶ je ovladao Raškovim Gumnom i probio se 6. decembra do Hana Garančića, a sljedećeg dana podišao Pajkovom Viru, gdje je naišao na porušeni most i bočnu vatru naših jedinica. On se ovdje zadržao radi opravke puta, propusta i mosta, a takođe su nastale zbog naraslih potoka i pritoka Tare, usijed jakih kiša, što je ometalo snabdijevanje, odmor i pokret trupa. Jedinice 3. divizije su se u ovoj situaciji postavile na prostoru Markovića Laz – Ostrvica – Mateševa, zapadno od komunikacije, 5. brigada, a 9. brigada istočno od komunikacije, na istom sektoru.²⁷

Atmosferski uslovi su otežavali pokret neprijateljskih motorizovanih dijelova dolinom Tare. Kiša, nadošla bu-

²⁶ Prednji odredi su sačinjavali 2 bataljona 523. puka 297. divizije, ojačani dijelovima pt-bataljona i artiljerijskog diviziona iste divizije.

²⁷ Po dolasku u Kolašin (6. XII) 1. bataljon 5. brigade je upućen u rejon Mateševa, a 3. bataljon u rejon Mojkovca.

jice i odronjavanje terena ometali su opravku puta i mostova: kod Bioča na Morači, kod Pilane Marica, Jablana i Tare Rukovet na Tari, koje je voda bila poslije opravke odnijela. Ovi uslovi otežavali su i dejstva naših jedinica, razmještenih s jedne i druge strane komunikacije, na planinskom, slabo naseljenom, ispresjecanom nabujalim potocima i riječicama, zemljишtu, neodmornih i nenahranjenih, a izloženih jakoj zimi.

Pošto je izvršio smjenu svog prvog ešelona²⁸ na prostoru Pajkov Vir—Pil. Marica, neprijatelj je produžio 8. decembra napad prema Jabuci, a sledećeg dana po kiši i buri, praćenoj snijegom, zauzeo Jabuku i izbio na visove zapadno od ovog sela, i produžio prema Jasenu, a zatim 10. decembra zauzeo Jasen i Laz i prodrio do porušenog mosta pred Mateševom, u koje je ušao narednog dana (11. XII) pošto je prethodno potisnuo dijelove 3. divizije sjeverno i istočno od ovog mjesta.²⁹

Dok je neprijatelj prodirao prema Mateševu, dijelovi 3. divizije su vršili manje napade, spuštajući se na komunikaciju, odbijali dijelove neprijatelja koji su uspijevali da se infiltriraju u njihov raspored desno i lijevo od komunikacije, ali nijesu uspjeli da se na ovom sektoru jače angažuju zbog slabe povezanosti, lošeg vremena i teško prohodnog terena.

Neprijatelj je tokom 12. decembra vršio pripreme da forsira Dreku kod Mateševa, zauzeo je istaknuta uzvišenja u ovom rejonu prema Sungi i Obloj glavi, istočno i zapadno od Mateševa, a odbio je napade dijelova 9. brigade u rejonu Pajkova Vira i Pilane Marića.

Sljedećeg dana oko 22 časa neprijatelj prelazi u napad u rejonu Mateševa i pošto je do zore forsirao Dreku i potisnuo dijelove 5. brigade sa kosa sjeverno od ovog mjesta, 14. decembra se probio dolinom Tare prema Kolašinu do sela Srbuše, nastupajući desnom i lijevom obalom, a za-

²⁸ Neprijatelj je ubacio u borbu 181. fizilirski bataljon, desno, 1. bataljon 522. puka, lijevo, 1. bataljon 523. puka duž druma.

²⁹ Poslije borbi na prostoru Jasen — Ostrovica (5. brigada) i Han Garančića — Jabuka — Jasen (9. brigada) i prodora neprijatelja u Matešovo jedinice su se povukle i zauzele položaje na prostoriji Bukova poljana — Planinica — Padeži — Skrubaša — Lugovi (5. brigada), na pravcu Matešovo — Trešnjevik (9. brigada).

tim, u produženju napada, narednog dana zauzeo Kolašin i okolne visove.³⁰

Pošto se neprijatelj nekoliko dana zadržao u Mateševu da bi privukao snage iz pozadine za produženje napada, štab 3. divizije je bio u nedoumici kojim pravcem će dalje nastupati, prema Kolašinu i Mojkovcu, Trešnjeviku i Beranama, ili na oba pravca. Pošto su se u dolini Lima, između Andrijevice i Berana, nalazili svi pozadinski dijelovi divizije; bolnice, razni materijal koji je priman preko aerodroma u Beranama, intendantura i drugo, štab divizije je bio više zainteresovan za odbranu ovog pravca i sprečavanje neprijateljskog prodora na njemu, pa je prema komunikaciji Mateševa – Trešnjevik angažovao glavninu 5. brigade, sa sjeverne, i dva bataljona 9. brigade, sa južne strane komunikacije. Međutim, kada je neprijatelj ispoljio svoje namjere prema Kolašinu, 5. brigada je unekoliko korigovala svoj raspored: postavila se na prostoru Jablanovo brdo – Mujića Rećine – Ključ – Smrče – Šljivovica, i povukla svoj bataljon (3. bataljon) sa pravca Mojkovca, pa pošto je neprijatelj zauzeo Kolašin, razmjestila se na prostoriji Šljivovica – Smrče (1. bataljon), Jablanovo brdo – Bukova poljana (4. bataljon) rejon Suve Gore (2. i 5. bataljon), rejon Trešnjevika – Gnjili Potok (3. bataljon kao rezerva). Odavde je vršila povremene prepade i napade na neprijateljske dijelove na sektoru Mateševa – Kolašin i kontrolisala pravac prema Trešnjeviku da bi u slučaju potrebe intervenisala sa ove prostorije. Ali, neprijatelj je na ovom pravcu preduzimao samo demonstrativne napade, koje su dijelovi 9. brigade (2. i 3. bataljon) uspješno odbijali sa sektora Sunga – Bare. Prvi i 4. bataljon ove brigade upućeni su 14. decembra iz rejona Bare – Trešnjevik preko Komova, Mokrog i Stravča na prostoriju Kuča (Cvarin – Medun – Rašovići) da dejstvuju na neprijateljske zaštitnice na sektoru Bioče – Podgorica.

³⁰ U napad prema Kolašinu je upućen ojačani 523. puk 297. divizije, dok su u rejonu Mateševa, za obezbjedenje mostobrana i raskrsnice ostali 1 bataljon 522. puka, 181. fizički bataljon, vazduhoplovna grupa »Beker« sa bataljonom »Feuer«, 297. pt-bataljon, 2 art. baterije 297. art. puka i protivavionska artiljerija.

(Pom. dnevnik majora Berna).

Prema izjavi Dušana Dragovića komandanta 9. brigade, 1. i 4. bataljon nijesu vršili pokret pravcem koji je bio naređen, nego su iz rejona Trešnjevika pošli za Andrijevicu, odakle su se preko sela Kuta i Vrmoša prebacili na prostoriju Kuča. Ovaj pravac iako duži bio je povoljniji za kretanje jedinica u ovo vrijeme. (Ovo objašnjenje treba imati u vidu kod korišćenja sk. 21).

Zauzimanjem Mateševa i Kolašina i angažovanjem jačih snaga za osiguranje komunikacije i pokreta dolinom Tare neprijatelj se oslobođio pritiska jedinica 3. divizije na bokove, dok je njihove povremene manje akcije uspješno odbijao. Obezbjedujući dovoljnim snagama rejon Mateševa i Kolašina, čelni ešelon 297. divizije je produžio nastupanje dolinom Tare prema Mojkovcu, ne nailazeći na ozbiljniji otpor i 18. decembra poslije podne se povezao sa dijelovima 22. oklopne divizije u rejonu sjeverno od Sjegrošta.³¹

Ovog dana 181. divizija i ostali dijelovi 21. armijskog korpusa napuštaju dalju odbranu Podgorice i doline Zete i pod pritiskom jedinica Primorske operativne grupe i dijelova 9. brigade (1. i 4. bataljona), kao i 6. divizije Narodnooslobodilačke vojske Albanije, povlače se dolinom Morače, preko Bioča, Bratonožića i Lijeve Rijeke, prema Kolašinu i Mojkovcu, trpeći pri povlačenju gubitke od bočnih napada ovih jedinica.³²

U međuvremenu 7. brigada 3. divizije, pošto je povučena sa pravca Rožaja, pokušala je da zadrži prođor 22. njemačke divizije dolinom Lima prema Beranama i Mojkovcu, dejstvujući na sektoru Bijelo Polje – Ravna Rijeka – Mojkovac, gdje joj je kao pomoć bio upućen iz Kolašina 3. bataljon 5. proleterske brigade. Neprijatelj je

³¹ U napadu učestvuju 297. fizilirski bataljon, 2. bat. 523. pučka, desno i lijevo od puta, a motorizovani dijelovi cestom. (Isto)

³² Šesta divizija NOV-Albanije nalazila se na prostoru Ubli – Kržanja – Brskut – Veruša – Opasanica, odakle je učestvovala u napadima na komunikaciju kojom se povlačio neprijatelj, prvo na odsjeku lijeva rijeke – Opasanica, a zatim niz Taru, pomjerajući se prema kretanju neprijatelja, prelazeći u njegovo gorenje, zajedno sa jedinicama 2. korpusa, sve do Višegrada, odakle je divizija vraćena na Kosmet.

Šestoj crnog, brigadi je naređeno 14. XII da se prebaci na sektor Kolašin – Mojkovac.

1. decembra od pravca Brodareva prodro u Bijelo Polje, a dva bataljona 7. brigade (2. i 3.), koji su prethodnog dana stigli u Berane, hitno su upućeni ovog dana na ovaj pravac i posjeli položaje Obrov — Ravna Rijeka — Ostrelj. Neprijatelj je slijedećeg dana (2. XII) prednjim motorizovanim djelovima ušao u Ravnu Rijeku. U toku dana dijelovi brigade sa sektora Nikoljac — Mušin krš (Mumin krš) — Ravna Rijeka pružaju otpor i nanose gubitke neprijatelju, poslije čega se cijela brigada prebacuje na položaje na sektoru Obrov — Ravna Rijeka — Majstrovina — Femića Krš. Neprijatelj je 3. decembra tukao artiljerijom položaje 7. brigade i pokušavao da zauzme Obrov i Mušin krš, tokom noći prebacio svoje dijelove preko Lima u region s. Oštrelja, a 4. decembra zauzeo Obrov i odbacio njen 3. bataljon na Gradinu. Dijelovi brigade sa prostora Ravna Rijeka — Oštrelj (1. i 4. bataljon) prebacili su se ovog dana na Privijansko (Previjansko) brdo, dok su njeni dijelovi (2.bataljon) morali napustiti liniju Mušin Krš — Krstac — Cerovo i povući se na položaje Rakita — Pale da zatvore pravac od Slepča Mosta prema Mojkovcu.³³

Neprijatelj je sledećeg dana potisnuo dijelove brigade sa Gradine, a prinudio i dijelove na položaju Pale — Rakita da se povuku uslijed jakog dejstva artiljerije. Međutim, 1. i 4. bataljon su se uspjeli i dalje zadržati na prostoru Previjansko brdo — Gafa, odakle su zatvarali dolinu Lima i prilaze Bjelasici.

Bataljoni 7. brigade su sa ovih položaja pružali neprijatelju žilav otpor, nanoseći mu veće gubitke u mrtvim i ranjenim. Oni su se 6. decembra nalazili na liniji Dubljanska kosa — Privijansko brdo — Gradina — Turjak — Mučnica — Medeno gumno — Razvršje, kada je neprijatelj izvršio napad na Privijansko brdo i prinudio njene dijelove da se odavde povuku na liniju Brzava — Kačmur — Kaludra — Zaton. Treći bataljon, koji se nalazio na desnoj obali Lima, povukao se sa Obrova i Gradine u region Zatona.

Neprijatelj je 7. decembra produžio napad prema Mojkovcu, zauzeo Razvršje i prinudio 3. bataljon 5. bri-

³³ Sedma brig, se 4. XII nalazila: Gradina (3. b.) — Pale — Rakita (2. b.) — prema Zatonu i Femića Kršu (1. i 4. bat.) Arhiv VII, k. 755, b. reg. 4/1A Izvješ. štaba 3. div.).

gade da se povuče na lijevu obalu Tare i poruši most kod Mojkovca za sobom, dok se 2. bataljon 7. brigade povukao prema Bjelasici, na prostor Sjenokosi – Vragode. Neprijatelj je sledećeg dana produžio nastupanje i zauzeo Mojkovac.

Narednih dana na sektoru ove brigade (7.) bilo je relativno zatišje; sva njena aktivnost do kraja mjeseca svodila se na izviđačku djelatnost i manje prepade na neprijatelja. Ona je imala raspored na prostoru Suvi do-Siško jezero – Bjelasica – Kaludra-r. Brzava – Poljica do Lima (1, 2. i 4. bataljon), na lijevoj, i Materidže, kose iznad Laole, Koštice i Jasena (3. bataljon), na desnoj obali Lima. Njen 3. bataljon, na desnoj obali, smijenjen je od dijelova 10 srpske brigade 22. divizije (21. decembra), pa se prebacio poslije ovoga u selo Bubanje, kao brigadna rezerva, odakle je (30. decembra) prešao u rejon Šiškog jezera, u vezi sa pripremom napada 7. brigade na sektor Mojkovac – Ravna Rijeka.³⁴

Tokom svog daljeg povlačenja, 18 – 31. decembra, neprijatelj je izložen bočnim napadima duž komunikacije i udarima savezničke avijacije po kolonama vozila i pješadije na putu. Dok su naši manji dijelovi poslije oslobođenja Podgorice gonili neprijatelja, napadali i uništavali njegove zaštitnice, ostale snage 3. divizije (5. i 9. brigada), i Primorske operativne grupe (dijelovi 6. a potom 1. bokeške brigade) vrše bočne napade, usporavaju njegov pokret dolinom Tare do Mojkovca, gdje su ga zatim, s osluncem na Bjelasicu, napadali bataljoni 7. brigade.

Neprijatelj je prilikom povlačenja ka Sandžaku ostavio na putu skoro cijelu svoju motorizaciju: kamione, automobile, tenkove i dr. bilo zbog oštećenja ili nedostatka goriva. Pokret dolinom Tare bio je otežavan i usporavan stalnim akcijama naših jedinica, u kojima je trpio gubitke, teže ranjenike je vraćao za Podgoricu prije napuštanja i transportovao avionima za Sarajevo, uglavnom noću. Pored toga on je na ovom putu morao savlađivati prepreke na putu: rušenja, zasjede, kao i atmosferske uslove koji su ovih dana bili nepovoljni za kretanje. Op-

³⁴ Isto, k. 754, b. reg. 23/2,56/3: Naređenje štaba 7. brig, od 6. XII 44. i Bojna relac. brigade.

ravka propusta i mostova podvrgnutih rušenjima i uđarima avijacije tokom dana prinudilo je neprijatelja da se bočno obezbeđuje i rastura snage, a da se uglavnom noću povlači nešto organizovanije i prikupljenije.

Pošto je došlo do povezivanja sa 22. oklopnom divizijom na pravcu Mojkovca, odbranu ovog rejona i obezbeđivanje daljeg povlačenja preuzeo je 91. armijski korpus, kojemu je 23. decembra potčinjena 297. divizija, dok su svi ostatli dijelovi 21. armijskog korpusa nastavili, od 27. decembra, ubrzano povlačenje dolinom Tare ka Mojkovcu i Bijelom Polju, a zatim dolinom Lima ka Višegradu i Sarajevu.

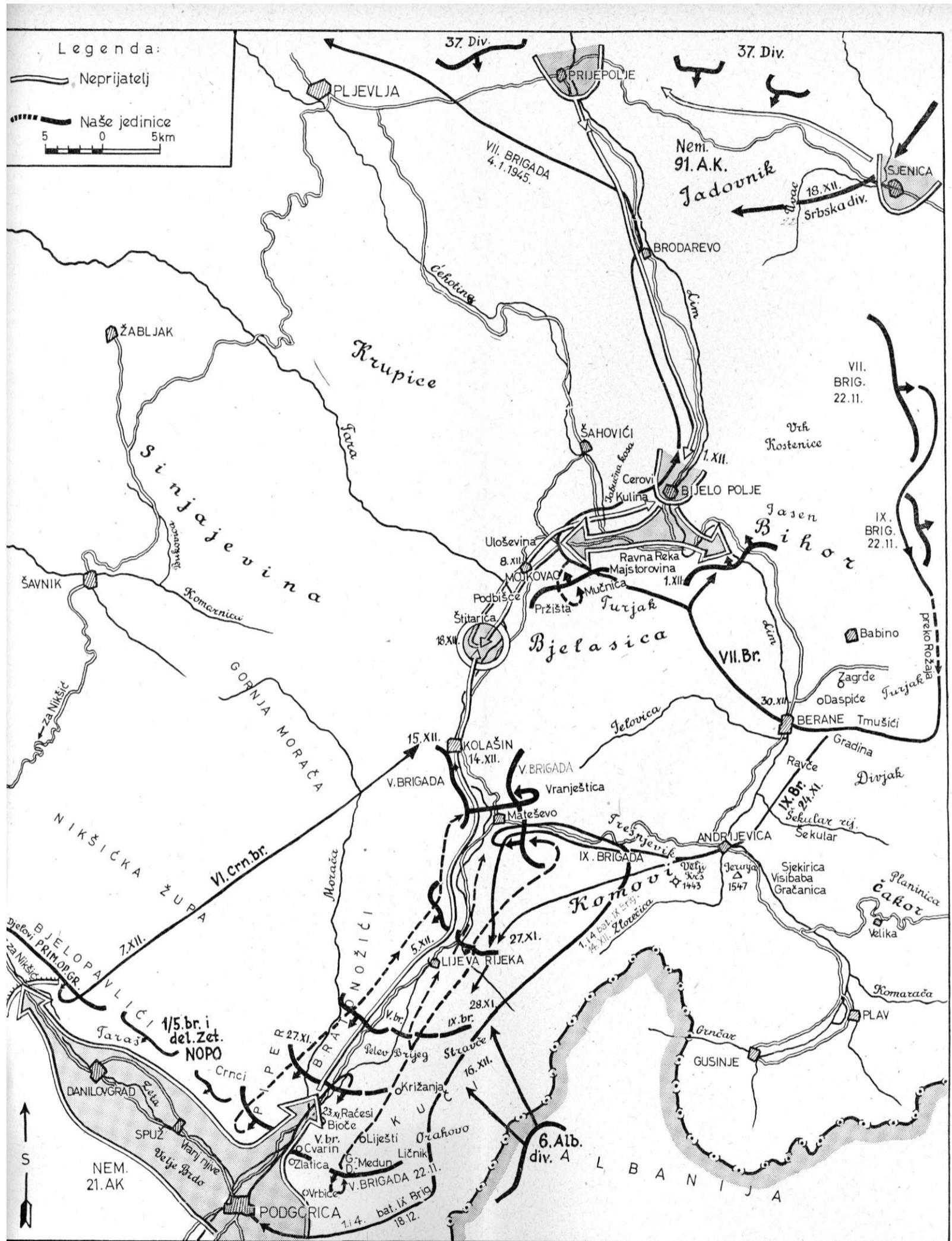
Poslije posljednjih zaštitničkih borbi u oblasti sjeverno od Podgorice: na prostoru Rogama, Zlatice i Vežešnika (18. i 19. decembra) i u rejonu Bioča (20. decembra) zaštitnice njemačke 181. divizije su porušile most na Morači kod Bioča (21. decembra) i nastavile povlačenje pod borbom: preko Bratonožića Vjetarnika, prema Kolašinu i Mojkovcu, podvrgnute bočnim napadima naših dijelova. Neprijatelj je obezbjeđivao njihovo odstupanje jakim pokretnim po-bočnicama, koje su osiguravale kontinuitet povlačenja po cijenu znatnih gubitaka.

Najveću aktivnost u završnoj fazi povlačenja neprijatelja dolinom Tare ispoljile su 5. i 9. brigada na sektor Pajkov Vir – Jabuka – Mateševu – Kolašin. Međutim, ova dejstva nijesu više mogla bitno uticati na dalji tok povlačenja neprijatelja, koji je trpio znatne gubitke i pod pritiskom ovih jedinica s desne obale i dijelova 6. brigade s lijeve obale Tare ubrzao povlačenje. Neprijateljske zaštitnice su se povukle iz Mateševa 29. decembra, a istog dana oko 22 časa su napustile i Kolašin, porušivši za sobom most na Tari ispod Bablje grede.³⁵ Dalje gonjenje

³⁵ Pored stalnog pritiska koji je vršila na sektoru Mateševu – Kolašin, 5. brigada 21. decembra cio dan vrši napade u rejonima Šljivovice i Skrbuše (1. bat.), Planinice (4. bat.), Bukove poljane (5. bataljon), Sunge (2. bat.), kojom prilikom odbacuje neprijatelja sa nekih položaja i nanosi mu znatne gubitke. Poslije nekoliko dana neaktivnosti i zatišja na ovom sektoru 5. brigada 26. decembra ponovo preduzima noćni napad, upada u neprijateljske položaje, presijeca put između Mateševa i Skrbuše (4. bat.), a u zoru se, pod pritiskom neprijateljskog protivnapada povlači na polazne položaje. Njen 3. bat. je prethodnog dana došao iz Gnji-

U oslobođenoj Podgorici

Sk. 21. — Dejstva 3. divizije u završnim borbama za oslobođenje Crne Gore (22. XI 44. — 4.I 45)

neprijatelja prema Mojkovcu preduzele su lijevom obalom Tare i istočnim padinama Sinjajevine jedinice Primorske operativne grupe 1. bokeške i 6. crnogorske brigade.

Oslobođenjem Kolašina 5. brigada se prikupila (31. XII) i privremeno smjestila na prostoriju Kolašin – Babljak – Bakovići – Trebaljevo, a 9. brigada (30. XII) na prostoriju Matešovo – Bare.

U daljem gonjenju neprijatelja i borbama na pravcu Mojkovač – Bijelo Polje, od jedinica 3. divizije je učestvovala 7. brigada, sa sektora Bjelasice. Poslije oslobođenja Bijelog Polja (4. januara 1945.) ona se prikupila u rejonu Bijelog Polja radi odmora i pripreme za dalje zadatke u okviru divizije, dok gonjenje neprijatelja dolinom Lima prema Prijepolju i Višegradu nastavile jedinice 37. divizije i 6. divizije Narodnooslobodilačke vojske Albanije. Jedinice Primorske operativne grupe, (1. bokeljska i 6. crnogorska brigada) koje su učestvovali u gonjenju neprijatelja prema Mojkovcu, poslije oslobođenja ovog mesta i odstupanja neprijatelja u dolinu Lima, gdje su gonjenje preduzele druge jedinice, određene su i upućene na druge zadatke u okviru 2. korpusa.³⁶

log Potoka u Bare, pa je ovog dana sa 1 bataljonom 9. brigade upućen zaobilazno, po snijegu i mečavi, da napadnu neprijatelja na prostoru Uvac – Pajkov Vir, gdje su mu nanijeli gubitke a zatim ga sljedećeg dana (27. XII) napali i u Jabuci. Brigada je izvršila opšti napad i 28. decembra na cijelom sektoru između Jasena i Sljivovice neprijatelju nanijela nove gubitke, naročito na Sljivovici gdje je borba bila najjača. (Isto, k. 754, reg. br. 58/3: Relacija 5. prol. (crnog.) brigade).

³⁶ Sedma crnogorska brigada je tokom 30. decembra izvršila pripreme za napad na neprijatelja u povlačenju i njegova bočna obezbjednja između Mojkovca i Ravne Rijeke. Njen 2. i 3. bataljon 31. decembra, ranom zorom, napali su neprijatelja na položajima Medeno gumno – Razvršje – Pržište i odbacili ga sa ovih položaja. Ostali njeni bataljoni (1. i 4.) vršili su pritisak na komunikaciju za Bijelo Polje, napadom na neprijateljska obezbjedenja u rejonu Majstorovine, Previjanskog brda i Femića krša. Narednih dana njeni bataljoni sa svojih položaja stalno ugrožavaju neprijateljske kolone u povlačenju, napadaju njegove zaštitnice sjeverno od Mojkovca, protjeruju ih sa Pržišta (2. I), a zatim prelaze u njihovo gonjenje prema Bijelom Polju, koje je neprijatelj napustio 4. januara 1945.

(Arhiv VII, reg. br. 1/4, k. 754: Bojna relacija 7. brigade; Isto, k. 759, reg. br. 6/2: Naredenie štabu 7. brigade od 31. XII 1944.; Isto, k. 759, reg. br. 13–1/9: Istorijat 7. brigade).

Jedinice 3. divizije su na pravcu Bioča do 4. decembra, kada je neprijatelj ovladao Vjetarnikom, vodile uporne odbrambene borbe, naročito na prostoru Bratonožića, preduzimajući česte protivnapade, pretežno noću, da bi neprijatelja zadržale, nanijele mu što veće gubitke i sprječile njegovo povlačenje prema Sandžaku. Pri tome, su koristile svojstva zemljišta na ovom pravcu, vrtače i kamene zaklone sa jedne i druge strane puta, što ih je štitilo od većih gubitaka od granata koje su se rasprskavale na kamenjaru. Zakloni i zasjede iz kojih su dejstvovali dijelovi naših jedinica sprečavali su dnevne napade i potkrete neprijatelja po otkrivenom zemljištu. Osim toga saveznička avijacija ga je preko dana otkrivala i bombardovala njegovu pozadinu i mjesto prikupljanja. Borbe su se odigravale uglavnom noću: smjenjivali su se napad i protivnapad obje strane. Dijelovi 5. brigade su nekoliko puta vršili tokom noći dublje prodore prema Bioču, zbacujući se neprijatelju za leđa, ali su se do zore ponovo povlačili na polazne položaje, pošto je neprijatelj svaki put intervenisao jačim snagama sa biočkog mostobrana, podržanim artiljerijom i tenkovima. Oblast Bratonožića između kanjona Morače i male Rijeke, isuviše je skučena za uspešan manevar branioca na ovom pravcu a otkrivenost zemljišta je davala povoljne uslove za dnevno dejstvo neprijateljske artiljerije po prostoriji na kojoj su

Sesta crnogorska brigada je sa sektora Danilovgrada prebačena u rejon Kolašina i s lijeve obale Tare, s osloncem na Sinjaljinu, vršila je napade na neprijateljske dijelove koji su se povlačili prema Mojkovcu. Ona je dejstvovala sa pravca Lipova i istočnih padina Sinjaljine, prema Vojkovićima, Bakovićima, Trebaljevu, Sjerogoštu, Stitarici, Podbišču, Gornjim i Donjim Poljima, a zatim u rejonu Mojkovca, na sektor Zarska kosa – Cer – Lepečka kosa, gdje je neprijatelju 27. i 31. decembra nanijela znatne gubitke, a sama imala 8 poginulih i 6 ranjenih boraca. (Arhiv VII, k. 378, reg. br. 28/1–4: Istorijat 6. brigade).

Prva bokeška brigada poslije oslobođenja Podgorice jednim bataljonom goni neprijatelja pravcem Bioče – Vjetarnik – Ljeva Rijeka – Mateševa, a dva bataljona su se dolinom Morače prebacila na sektor Crkvina – Lipovo prema Kolašinu, gdje su stigli 24. decembra. Sa ove prostorije su vršili napad na Gradinu, Drijenak, Babju gredu, Jabukovu glavu, Lom, Oćibu i ugrožavali neprijatelja u dolini Tare, što ga je prinudilo da ubrza povlačenje iz Mateševa i Kolašina.

Arhiv VII k. 398, reg. br. 5/1–1: Relacija 1. bokeške brigade.

bile raspoređene jedinice 3. divizije, koje su, i pored vratača i zaklona, od rasprskavanja granata imale znatne gubitke. Ovakvi uslovi, odnos snaga, i nedostatak municije i drugih potreba, smanjivali su mogućnost duže uporne odbrane ovog pravca. Neprijatelj se pri nastupanju oslanjao na komunikaciju sa koje su dejstvovali tenkovi i artiljerija i u okviru nje su se odigravala glavna dejstva, s tim što je u noćnim borbama vršio obuhvate i napade na uzvišenja s jedne i druge strane puta. I pored ogromne prednosti kojom je neprijatelj raspolagao: u artiljeriji, minobacačima, tenkovima, automatskim oruđima i brojnom stanju, njemu je bilo potrebno sedam dana (28. XI – 4. XII) da se probije od Bioča do Vjetarnika i da stvari brže uslove za izvlačenje sa pravca Podgorice i Danilovgrada na ovom pravcu, u susret jedinicama 91. korpusa, sa kojima se povezao tek 18. decembra.³⁷

Poslije napuštanja Vjetarnika i Lijeve Rijeke jedinice 3. divizije su prešle sa pretežno frontalnog otpora, ispoljenog u Bratonožićima, na primjenu bočnih napada, prepade i iznenadne napade, uglavnom noću, odsijecanjem i uništavanjem manjih kolona i zaštitnih dijelova neprijatelja. Ovakav način dejstva je u datim uslovima i pri postojecem odnosu snaga bio cjelishodan, neprijatelju je usporavan pokret, a trpio je velike gubitke. Međutim, planinski uslovi, ispresjecano zemljишte i surova zima smanjivali su efekat i borbenih dejstava. Jedinice su se teže prikupljale i razvijale za masovniji i povezaniji napad u dolini Tare, baš zbog terenskih i atmosferskih uslova koji su vladali na ovom području, dok je neprijatelj uspijevao da se pobočnicama u užem rejonu komunikacije učvrsti na pojedinim tačkama i sa njih obezbijedi spori pokret dolinom Tare. Jedinice 21. armijskog korpusa su se spasile potpunog poraza u dolini Tare intervencijom dijelova 91. korpusa (2.1. oklopne divizije), koji su se relativno lako probili od Prijepolja, preko Bijelog Polja do Mojkovca, prihvatile ove jedinice i obezbijedile poslije 18. decembra njihovo lakše i brže povlačenje prema Višegradu.³⁸

³⁷ Neprijatelj je napustio Danilovgrad 9. decembra, Spuž 16. decembra a Podgoricu 18. decembra.

³⁸ Jačina snaga pod komandom njemačkog 21. armijskog korpusa, koje su se povlačile preko Crne Gore, ocijenjena je na pre-

Preko 40 dana trajalo je probijanje i povlačenje 21. korpusa pravcem Podgorica — LjevaRijeka — Mateševu — Kolašin — Mojkovac — Bijelo Polje (22. XI — 4. I 1945.). U borbama na ovom pravcu jedinice 3. divizije su u ovom periodu imale gubitke: 225 poginulih, 524 ranjenih, 90 promrzlih i 12 nestalih. Neprijatelju su nanijele znatne gubitke u ljudstvu i ratnom materijalu, o kojima su podaci naših jedinica različiti i dosta neodređeni za poginule, koje je neprijatelj obično povlačio sa mesta pogibije i sahranjivao, a osim toga razne jedinice su sa istog sektora obavještavale o gubicima neprijatelja kao svojim, a tada se nije provjeravala vjerodostojnost ovih podataka. Međutim, ako ih upoređujemo sa podacima koje je neprijatelj bilježio o svojim gubicima, tamo gdje su sačuvani podaci, onda se upoređenjem može zaključiti da su naši podaci o gubicima protivnika često nerealni. Vjerovatno je neprijatelj u ovim borbama imao oko 2.500—3.000 poginulih, ranjenih i zarobljenih, računajući sve formacije koje su na ovom pravcu odstupale.³⁹

ko 50.000 vojnika a po podacima brit. majora Turnera, koji se tada nalazio kod štaba 2. korpusa (21. korpus je imao oko 80.000 vojnika).

Treća NOU divizija je imala brojno stanje na dan 15. decembra 1944: 5. brigada: 1487, 7. brigada: 1411, 9. brigada — 1352 borca. Ako se uzmu još ostali divizijski dijelovi (inž., art. veza, sanitet, intend., i dr.), onda je ukupno brojno stanje 3. divizije bilo oko 5.000 pripadnika. (Arhiv VII, k. 755, reg. br. 4/la: Izvještaj štaba 3. divizije od 15. decembra 1944. (Ukupno naoružanje u brigadama je bilo 18 bacača, 48 mitraljeza, 243 puškomitraljeza, 39 »šaraca«)).

U gornje brojno stanje nije uračunat 5. bataljon 5. brigade koji je formiran od zarobljenika, bivših pripadnika Crvene armije koji su otrebjegli od Nijemaca našim jedinicama. Brojno stanje ovog bataljona je bilo 179 boraca (na dan formiranja 140 bor.).

Arhiv VII, k. 755, reg. br. 6/la: Izvještaj komesara 3. div. od 29. XI 1944.

³⁹ Po podacima štabova naših jedinica neprijatelj je u borbama na sektoru 3. divizije (22. XI 1944. — 4. I 1945.) za vrijeme svog povlačenja pravcem Podgorica — Kolašin — Mojkovac — Bijelo Polje, imao gubitke od oko 2600—2700 poginulih, više nego toliko ranjenih i oko 340 zarobljenih (Nijemaca, četnika i italijanskih fašista). Zaplijenjeno je: 22 topa, 7 teških mitraljeza, 20 puškomitraljeza (»šaraca«), 15 mašinki, oko 400 pušaka, veća kolica municije i razne opreme. Na cesti je ostalo oko 1.000 raznih ispravnih i pokvarenih vozila. Ako se ovima dodaju gubici koje

Jedinice 3. divizije su u završnim borbama za oslobođenje Crne Gore, naročito na pravcu Podgorica – Kolašin – Bijelo Polje izvršile uspješno zadatku koji je bio pred njih postavljen, pojedinačno i kao cjelina. Njihovi pripadnici – borci i starješine – ispoljili su izvanrednu hrabrost i izdržljivost i u teškim uslovima neprekidnih borbi i pokreta, savlađujući umor, zimi i snijeg, u pokušaju da potpuno onemoguće izvlačenje neprijatelja, što se pokazalo nemogućim pri datim uslovima i odnosu snaga. Ali nanijeli su mu velike gubitke u mrtvim i ranjenim, usporavali njegovo kretanje i prisiljavali ga da se pod nepovoljnim zimskim i planinskim uslovima povlači tokom zime, izlažući svoje trupe na cijelom putu prema Višegradu i Sarajevu novim gubicima, bolesti, smrzavanju i gladi. Treća divizija je poslije kraćeg odmora orijentisana na tom pravcu, zajedno sa ostalim jedinicama NOV, da goni neprijatelja do njegovog zarobljavanja i uništavanja.

U zadnjim borbama koje su vodile jedinice 3. divizije u Crnoj Gori učestvovao je velik broj neiskusnih boraca, koji su bili tek stupili u ove jedinice, bilo kao mlađa godišta mobilisana preko partizanskih odreda ili sa područja istočnog dijela Crne Gore, odakle je do tada, odnosno do oslobođenja ovih krajeva bio manji broj boraca u NOV, pošto je u toj oblasti (granični dio Albanije) za vrijeme

je neprijatelj imao na sektoru ostalih naših jedinica koje su dejstvovali na ovom pravcu, proizilazi da su mu gubici daleko veći, što se ne može uzeti kao realno. U pomenutom dnevniku majora Behma, iz odjeljenja veze 21. korpusa, zabilježeni gubici 297. i 181. divizije u ovom periodu su 226 mrtvih, 691 ranjen i 88 nestalih. Međutim, on ovdje nije uzeo u obzir gubitke drugih jedinica koje su se povlačile sa ovim korpusom, kao ni gubitke četnika i italijanskih bataljona.

Gubici 3. divizije po brigadama bili su: 5. brigada – 107 poginulih, 241 ranjen, 7. brigada – 46 poginulih, 118 ranjenih, 9. brigada – 72 poginula, 165 ranjenih.

Arhiv VII, k. 754, reg. br. 54/3, 57/3, 58/3: Bojne relacije 5. prolet. brigade; Isto, reg. br. 1/4 i k. 759, reg. br. 13–1/9: Bojna relacija 7. brigade i Istorijat 7. brigade; Isto, k. 754, reg. br. 55/3 i k. 760, reg. br. 2–2/2: Bojne relacije 9. brigade; Isto, k. 754, reg. br. 26/4: Operativni dnevnik štaba 3. divizije; Isto, k. 755, reg. br. 4/1a: Izvještaj štaba 3. divizije od 31. XII 1944.; Isto, k. 6, reg. br. 1/5: Ratni dnevnik majora Behma.

okupacije bila jaka kontrola i uticaj kvislinških formacija i okupatora. Komande četa i štabovi bataljona poslije svake akcije izvlačili su iskustva o zapažanjima, propustima, podvizima, a potom su održavani sastanci sa borcima. Za sve akcije vršene su političke pripreme, što je znatno uticalo na podizanje morala i podvige boraca. Pošto je jedan dio rukovodećeg kadra iz jedinica u posljednje vrijeme dodjeljivan drugim jedinicama i na dužnostima i van vojske osjećao se nedostatak iskusnog kadra, naročito u vodovima i četama koje su bile brojno narasle. Da bi se taj nedostatak ublažio, organizovani su na brzu ruku pri štabovima brigada podoficirski kursevi, na kojima su se sticala minimalna i neophodna znanja iz taktike i rukovođenja jedinicom, kao i iz discipline i sl.

Rad partijskih organizacija i političkih organa jedinica bio je cijelo vrijeme intenzivan među novoregrutovanim borcima, koji su do tada bili u maloj mogućnosti da nešto više saznaju o narodnooslobodilačkoj borbi.⁴⁰

Zahvaljujući upornom radu ovih organa novo ljudstvo se ubrzo prilagođavalo borbenim uslovima i slivalo u akcijama sa starim borcima, tako da je veoma mali procenat ovog ljudstva dezertirao ili na drugi način izbjegavao borbu (npr. samoranjanjanje). Konferencije, politički časovi, čitalačke grupe i drugi oblici političkog rada sa borcima, po svim brigadama, imali su značajnu ulogu u njihovom prevaspitanju, naročito ako se ima u vidu da je velik broj novomobilisanih bio nepismen ili polupismen. Osim toga, kulturno-prosvjetni odbori i diletantske grupe i horovi po bataljonima odigrali su i u ovom periodu korisnu ulogu, kako na održavanju borbene i drugarske atmosfere boraca, njihovog psihičkog raspoloženja, tako i na raspoloženje omladine i naroda po selima, koji su borcima ukazivali pomoć: donosili hranu, prenosili ranjenike do prihvavnih stanica i bolnica, doturali municiju na položaje i dr. Kulturna ekipa divizije (formirana početkom juna 1944) davala je predstave za narod i vojsku: horske

⁴⁰ Borci koji su regrutovani iz Plava, Gusinja, Rožaja i Ulcinja — uglavnom muslimanski živalj, imali su pogrešne predstave o našoj borbi, ciljevima i zadacima, sve do dolaska u jedinice, pošto su bili na teritoriji koju je kontrolisao okupator.

recitacije, popularne borbene pjesme, kraće dramske prikaze i dr.⁴¹

Treba istaći da je, zahvaljujući pravilnom partijsko-političkom radu, saradnja vojske sa narodnooslobodilačkom vlašću (odborima i drugim organima) bila potpuno ostvarena i raznovrsna, što je olakšalo jedinicama da izvršavaju borbene zadatke. Intendantski organi jedinica su u ovakvim uslovima uspješno i organizovano sarađivali sa vlastima na terenu i uredno snabdijevali jedinice hranom (ljudskom i stočnom) sa područja koja su često bila udaljena od linije fronta (Plav, Gusinje, Rožaj), jer je snabdijevanje preko doturanja iz Italije još bilo nedovoljno, a potrebe vojske, sa njenim porastom, postajale su sve veće. U ovo vrijeme zbog priliva novih boraca, osjetila se oskudica u odjeći i obuci, što se donekle negativno odrazilo na jedan broj boraca koji su učestvovali u borbi po mrazu i snijegu.

Sanitetska služba je dosta dobro i organizovano funkcionalisala, a navjećem broju ranjenika je ukazana blagovremena pomoć. Održani su pri brigadnim bolnicama sanitetski kursevi kroz koje je prešao izvjestan broj drugova i drugarica, kako bi se što bolje zadovoljili zahtjevi ove službe. Veliki broj ranjenika i promrzlih u posljednjim borbama zahtijevao je napore od ove službe, naročito u pogledu transporta ranjenika, hrane itd., ali su uz pomoć naroda i omladine koja još nije bila prispjela za jedinice ovi zadaci uspješno obavljeni.

Treba istaći da su sve brigade ove divizije, i pored toga što su davale iz svojih redova jedan broj kadrova za druge, novoformirane jedinice (5. brigada je tokom 1944. god. dala za druge jedinice 270–280 rukovodilaca), a velik broj je bio izbačen iz stroja (poginuli, ranjeni, premrzli), uspješno izvodile borbene akcije, ne zapostavljajući stalni kulturno prosvjetni, vaspitni i politički rad među borcima i starješinama, tako da su ove jedinice bile u isto vrijeme u neku ruku škole za obuku njenih pripadnika ne

⁴¹ Program predstava kulturne ekipe u ovo vrijeme je bio: »Povratak«, »Sutjeska«, »Ej uhnjem« – pjesme, »Voda sa planine«, »Djevojačka kletva«, »Protekcija« itd.

Arhiv VII, k. 757, br. reg. 4/2: Izvještaj političkog komesara 3. divizije od 1. I 1945.).

samo iz okvira vojno-političkog rada nego i iz raznih oblasti nauke i kulture, s tim što je u posljednje vrijeme težište bilo na političkim temama zbog priliva novih boraca.⁴²

Zahvaljujući ovakvom radu u brigadama i ostalim djelovima ove divizije, ona je bila u stanju da u svoje redove primi veći broj ljudi i obuhvati ih obukom i vojničkom disciplinom, a bila je potpuno spremna, s obzirom na vojno-politički kadar kojim je raspolagala, za naporne pokrete i borbe, za nove zadatke.

Tokom decembra izvršene su sljedeće promjene u komandnom sastavu: za komandanta 5. brigade postavljen je Vojislav Durašević, za komandanta 9. brigade Dušan Dragović.

⁴² U 5. brigadi su u posljednje vrijeme održavana predavanja na temu o narodnooslobodilačkoj borbi, a slična predavanja su održana i po drugim jedinicama 3. divizije:

— Narodnooslobodilački odbori kao nova narodna vlast, upoređujući je sa vlastima u predratnoj Jugoslaviji, — Narodnooslobodilačka vojska ostvaruje bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije, — Stvaranje, uloga i značaj AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, Uloga i značaj borbe omladine Jugoslavije, — O razvoju narodnooslobodilačke borbe u Crnoj Gori od 13. jula do danas, — O odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, — Nova Jugoslavija i federalivno uređenje itd.

(Arhiv VII, reg. br. 2-1/2: Izvještaj Političkog komesara 3. divizije od 1. januara 1945. političkom komesaru 2. korpusa).

GONJENJE NEPRIJATELJA PREMA SARAJEVU

— januar — april 1945. —

1. SITUACIJA POČETKOM 1945. GODINE

Crna Gora je bila definitivno oslobođena od okupatora, i time je bila završena oslobodilačka borba crnogorskog naroda, koja je otpočela u julu 1941. opštim narodnim ustankom. Kroz cijoj period okupator nije imao mire u Crnoj Gori, i doživio je mnoge poraze: prvo Italijani a zatim Nijemci. Sa njima su poražene i »domaće« formacije: četnici i krilaši. Jedna grupa od oko 1.200–1.500 četnika pod komandom Pavia Đurišića pokušala je da se izvuče iz Crne Gore i iz Jugoslavije zajedno sa okupatorskim jedinicama, ali je na putu doživjela njihovu sudbinu. Oni su pri povlačenju ginuli i raspadali se, i samo je mali broj umakao preko granice. Manje grupe četnika još neko vrijeme su se krile i »škriparile« po vrletima Crne Gore, gdje su u narednom periodu bile izložene otkrivanju i uništavanju od organa narodne vlasti i jedinica narodne odbrane koje su ovaj zadatak primile, kada su jedinice NOV produžile dejstva za konačno oslobođenje zemlje.

Treća divizija je imala za sve vrijeme izvanrednu ulogu u borbama za oslobođenje Crne Gore, za izgradnju i učvršćenje narodne vlasti i njenih organa kojima je pružala svestranu pomoć. Nalazeći se stalno od septembra 1943. na teritoriji Crne Gore, ona je u zajednici sa ostalim jedinicama 2. udarnog korpusa vodila mnoge borbe sa Nijemicima, četnicima, milicijom, »crnim košuljama« i žandarmima, razbijala ih i nanosila iz dana u dan veće

gubitke, da bi im u završnim borbama za oslobođenje Crne Gore, zajedno sa ostalim jedinicama, nanijela poražavajuće udarce, od kojih nijesu mogli izbjegći zasluge kaznu, ovdje na prostoru Crne Gore i u daljem povlačenju kroz Jugoslaviju.

Početkom 1945. godine već je bio oslobođen veliki dio teritorije Jugoslavije: Makedonija, Srbija, Kosovo i Metohija, Crna Gora i Sandžak. Na njoj su jedinice NOV imale povezanu i stabilnu pozadinu za dalje vođenje ratnih dejstava radi potpunog oslobođenja zemlje, u sadejstvu sa jedinicama NOVJ koje su dejstvovalle na teritoriji Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, koja još nije bila potpuno oslobođena a preko nje su se povlačile okupatorske jedinice prema sjeveru.

Na oslobođenoj teritoriji, u istočnom dijelu zemlje, funkcionisanje narodne vlasti i društveno-političkih organizacija ulazilo je u normalni kolosijek: odvijao se privredni i politički život, mobilizacija ljudstva za vojsku i druge zadatke potrebne obnovi zemlje, snabdijevanje jedinica hranom, opremom i naoružanjem i drugim potrebama, stvarane su materijalne rezerve za dalje snabdijevanje fronta.

Vrhovni štab NOV i POJ je izvršio reorganizaciju jedinica na oslobođenoj teritoriji, objedinjavanjem divizija i korpusa u armije; reorganizovane su jedinice rodova i službi, popunjene divizije i narasle na po 10.000 boraca. Ovo je odgovaralo potrebi daljeg rukovođenja i komandovanja Narodnooslobodilačkom vojskom i njenim operativnim zadacima u okviru predstojeće ofanze savezničkih armija protiv fašističke Njemačke – Crvene armije Podunavljem, a anglo-američkih trupa preko Apenina.⁴³

Početkom 1945. godine u Jugoslaviji su se još nalazile znatne njemačke snage, u teškom operativno-strategijskom položaju između savezničkih frontova u Italiji i Mađarskoj, i pod sve jačim udarom jedinica Narodnooslobo-

⁴³ Odlukom Vrhovnog štaba od 1. januara 1945. od 1., 12. i 14. korpusa NOVJ formirane su 1., 2. i 3. armija NOVJ, dok je ova reorganizacija kod ostalih jedinica NOVJ-u Črnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, izvršena krajem rata, uključivanjem u ove armije, s tim što je 8. korpus NOVJ preformiran (1. III) u 4. armiju, a Vrhovni štab u Generalstab JA.

dilačke vojske koje su nastupale sa istoka (neprijatelj je branio liniju Ilok – Drina – Neretva), i iz pozadine – na teritoriji Hrvatske i Slovenije, u dolinama Save, Drave, Bosne i Une.⁴⁴

Vrhovni štab je krajem decembra 1944. obavijestio štab 2. korpusa da će, poslije oslobođenja Crne Gore i Sandžaka, jedan dio njegovih snaga biti angažovan u gonjenju neprijatelja prema Sarajevu; prihvatio je predlog štaba korpusa o daljoj upotrebi jedinica Korpusa, a potom naredio (10. I) da njegove glavne snage što prije ispolje dejstva na komunikaciji Višegrad – Sarajevo, kojom su se povlačile okupatorske snage poslije napuštanja Sandžaka, s tim da potrebne snage ostanu za obezbeđenje teritorije u Crnoj Gori i Sandžaku.⁴⁵

Štab 2. korpusa je u vezi sa ovom direktivom Vrhovnog štaba naredio:

– Trideset sedmoj diviziji da pređe Drinu na sektor Višegrad – Goražde i dejstvuje na komunikaciji Višegrad – Rogatica – Jabuka – Goražde i u dolini Prače;

– Trećoj diviziji da pređe Drinu na sektor Goražde – Foča, a zatim da dejstvuje na komunikaciju Goražde – Prača – Sarajevo, sa dvije brigade, i na pravcu Mrežice – Trnovo – Jablanica, jednom brigadom;

⁴⁴ Raspored neprijateljskih snaga u Jugoslaviji početkom 1945. godine bio je sljedeći: 34. armijski korpus (5 divizija, 3 pukovske borbene grupe, 2 ustaško-domobranske divizije) na sremskom frontu; 21. armijski korpus (4 njemačke i 3 ustaško-domobranske divizije) u istočnoj Bosni, dolini Neretve i rejonu Mostara, i na komunikaciji Sarajevo – Brod; 91. armijski korpus (2 divizije, 1 borbena grupa, 1 puk za osiguranje) na desnoj obali Drave (između Dalj – Erdut, desno, i Gornji Miholjac – Većin, lijevo). Ove snage su se nalazile u sastavu grupe armija »E«.

69. rezervni armijski korpus, takođe potčinjen grupi armija »F« (razne ustaško-domobranske, kozačke divizije i druge manje jedinice), raspoređen je bio na prostoru Banja Luke, Zagreba, Slavonije i Maslovine, a 97. armijski korpus (iz grupe armija »C«) na teritoriji Istre i Slovenačkog primorja, dok se u Sloveniji nalazila 438. divizija i još neke jedinice potčinjene 18. korpusnoj oblasti (Salzburg).

Oslab. rat 2, str. 502–503.

⁴⁵ Arhiv VII, k. 396, reg. br. 16/1: Naredenje Vrhovnog štaba (depeša) od 30. XII 1944.; Isto, reg. br. 11/1: Predlog štaba 2. korpusa od 3. I 1945. god.; Isto: naredenje VS od 10. I 1945. (knj. depeša štaba 2. k.).

— Dvadeset devetoj diviziji da po oslobođenju Nevesinja i Mostara sa tri brigade dejstvuje na pravcu Konjic — Sarajevo, a sa dvije brigade da obezbjeđuje teritoriju Hercegovine;

— Primorskoj operativnoj grupi da sa dvije brigade (1. bokeškom i 6. crnogorskim), koje su se nalazile u Sandžaku, očisti prostoriju zapadnog dijela Sandžaka od zaostalih četničkih grupa (na pravcu Pljevlja — Cajniče — Foča), kao i dolinu Drine između Foče i Goražda, a jednom brigadom obezbjeđuje obalu u Crnogorskem primorju i kontroliše teritoriju zajedno sa jedinicama Narodne odbrane.⁴⁰

Stab 3. divizije je obaviješten od štaba korpusa (31. XII) da će divizija učestvovati u daljem gonjenju neprijatelja prema Sarajevu, pa je preporučio da se, poslije završetka borbi u dolini Tare i na pravcu Bijelog Polja jedinice prikupe, odmore, moralno-politički i materijalno pripreme za ovaj zadatak.

Na osnovu ovog obavještenja i preporuke štaba korpusa štab divizije je izdao naređenje (2. januara 1945.) jedi-

⁴⁰ Isto, k. 396, reg. br. 20/1: Naređenje štaba 2. korpusa od 10. I 1945. (knj. depeša). (Napomena: Raspored ostalih jedinica NOVJ, početkom 1945. godine, bio je sljedeći: 3. armija (3 divizije): Barć — Podravska Slatina — Donji Miholjac — Darda — Apatin i dalje lijevom obalom Dunava do Vukovara; 1. armija (5 divizija i 1 konjička brigada): Berak — Orolik — Otok — Bosutsko šume — Sava; 2. armija (5. divizija): u sjeveroistočnoj Bosni, prema Bijeljini, Brčkom, Doboju i Vlasenici; 3. korpus (2 divizije): na prostoru Vlasenica — Vareš — Tuzla; 5. korpus (4 divizije) u zapadnoj i sjevernoj Bosni, prema Uni, Savi i Bosni; 8. korpus (4 divizije) u Dalmaciji, dijelom prema Mostaru; 4. korpus (3 divizije): u Baniji, Kordunu, Pokuplju, i Zumberku; 11. korpus (3 divizije): u Lici i Gorskem kotaru; 7. korpus (2 divizije): u Notranjskoj i Dolenjskoj; 9. korpus (2 divizije): u Gorenjskoj i Slovenskoj primorju; 4. operativna zona (1 divizija i 2 brigade): u Štajerskoj i Koruškoj; 6. korpus (2 divizije) i 10. korpus (2 divizije): na teritoriji Slovenije, Podravine i Zagorja; u rezervi Vrhovnog štaba, za obezbjedenje oslobođene teritorije, prema državnim granicama i za likvidaciju zaostalih kvislinških grupa: 5. divizija u Makedoniji, 1 divizija u Beogradu, 5 divizija na teritoriji Srbije.

(Oslobodilački rat, k. 2, str. 501)
U ovo vrijeme savezničke armije su se nalazile: Crvena armija: Mazurska jezera — r. Narev — Visla — Košice — Blatno jezero — Drava; anglo-američke trupe: Rajna — Sarbriken — Ahen — Nojmogen — Meza (donji tok), a u Italiji na Toskanske Alpe.

nicama da se prikupe u dolini Lima na prostoru Andrijevica — Berane — Ravna Rijeka, da se odmore, snabdiju odjećom, obućom i hranom, popune municijom i oružjem i izvrše sve pripreme za marševe i transport oruđa i ostalih potreba. Peta brigada je prešla 3. januara, iz rejonata Kolašina u rejon Berana (Potnjica), a 9. brigada iz rejonata Mateševa na prostoriju Kralje — Andrijevica — Vinicka, dok se 7. brigada, po oslobođenju Bijelog Polja (4. I), prikupila na prostoriji Bijelo Polje — Šahovići — Pavino Polje; inžinjerski bataljon je vršio opravku puta Andrijevica — Ljeva Rijeka, a brdski artiljerijski divizion, koji je bio pridat 3. diviziji, prikupio se u selu Luge kod Berana. Ostali divizijski dijelovi sa štabom divizije nalazili su se u Beranama, u čijem je rejonu bila i 1. italijanska brigada divizije »Garibaldi« koja je i dalje zadržana pod komandom štaba 3. divizije. (Odlaskom Jova Kape na drugu dužnost za političkog komesara divizije je određen početkom januara 1945. Vuko Tmušić, a ubrzo zatim Sveti Radojević, a za komesara 5. brigade Novica Perović.

Brojno stanje 3. divizije, bez pridatih jedinica, iznosilo je 1. januara 1945. 5.606 boraca.⁴⁷

2. PREBACIVANJE 3. DIVIZIJE U DOLINU DRINE I BORBE NA SEKTORU GORAŽDE — JAHORINA — TRNOVO

Treća divizija je na ovoj prostoriji u dolini Lima ostala do -11. januara kada je otpočeo njen pokret preko Sandžaka ka dolini Drine, na osnovu naređenja štaba divizije od 9. januara. Za vrijeme sedmodnevnog boravka ovde, u očekivanju naređenja za pokret, održana su savjetovanja štabova i sastanci po jedinicama, na kojima je izvršeno upoznavanje sa narednim zadacima. Osim političkih priprema u kojima su se maksimalno angažovale partijске organizacije i politički organi jedinica, pored vojnih starješina i štabova, obavljene su za ovo vrijeme mjere materijalno-tehničke, sanitetske i druge prirode, neophodne za izdržljivost boraca i jedinica na dugim marševima u uslovima srove zime koja je vladala na pravcu predvi-

⁴⁷ Arhiv VII, k. 756, br. r. 1/1: Zapovijest štaba 3. divizije od 2. januara 1945.; k. 395, br. reg. 18/1: Pregled brojnog stanja jedinica 2. korpusa.

đenog pokreta (mrazevi i duboki snijeg). Da se savlada rastojanje od oko 250 km, dok jedinice stignu na prostoriju predstojećih dejstava, bile su potrebne svestrane pripreme, kako bi jedinice bile sposobne da odmah prihvate borbu po pristizanju na marševski cilj.

Iz naređenja štaba korpusa od 10. januara i njegovog dopunskog naređenja od 17. januara, za vrijeme izvršenja marša, divizija je bila upoznata sa osnovnom marš-rutom na relaciji Berane – Pljevlja – Foča, mjestima prebacivanja preko Drine, i zadacima u vezi sa povlačenjem neprijatelja prema Sarajevu. Njoj je naređeno da po prebacivanju na lijevu obalu Drine glavnim snagama dejstvuje ka Dobrom Polju, Trnovu i Jablanici, na pravcu Sarajeva, a jednom brigadom iz rejona Ustikoline ka dolini Prače.⁴⁸

Pošto je ka dolini Drine već bila upućena, po naređenju štaba korpusa, 6. crnogorska brigada i dijelovi 37. divizije u cilju razbijanja četnika na prostoru Čajniče – Foča – Goražde, te je marš 3. divizije na ovom pravcu uglavnom bio obezbijeden, odvijao se bez smetnje od strane neprijatelja.⁴⁹ Najveće teškoće na maršu bile su uslovljene vremenskim nepogodama i dubokim snijegom, što je remetilo unaprijed određene dnevne marš-rute jedinica, po prostoru i vremenu. Međutim, jedinice divizije su savladale sve prepone na ovom napornom maršu po snijegu i mrazu: krčile prtine, prenosile na rukama oruđa i municiju na pojedinim za konje neprohodnim mjestima, transportovale i zbrinjavale bolesne i premrzle. Marševanje u ovakvim uslovima bilo je svojevrsni oblik borbe, u kojoj je trebalo savladati terenske i atmosferske prepreke, skopčane takođe sa gubicima od premrzavanja i iscrpljenosti.

Treća divizija je ovaj dugi marš izvršila u tri etape: Berane – Pljevlja – Bojanici – oko 130 km, u vremenu od 11. do 16. januara; Boljanići – Foča, Ustikolina – oko 70 km, u vremenu od 19. do 21. januara; Foča – Miljevi-

⁴⁸ Isto, k. 757, reg. br. 2/3: Naređenje štaba 2. korpusa (depeša) od 17. januara 1945.

⁴⁹ Dijelovi 37. divizije i Primorske operativne grupe oslobodili su Čajniče – 9. I, Prijepolje – 10. I, Priboj – 13. I, Foču – 11. I 1945. god.

ći — Trnovo, Ustikolina — Jahorina i Ustikolina — Goražde — oko 40—50 km, od 22. do 25. januara.⁵⁰

⁵⁰ Pošto su se prikupile u rejonu Berana (5. brigada do 10. januara, 9. brigada do 12. januara) i Bijelog Polja i Prijepolja (7. brigada do 14. januara), otpočeo je mars jedinica 3. divizije u sljedećem poretku:

— Peta brigada: Berane — Zaostro (11. I) — Rujište — Prije — Ravna Rijeka (12. I) — Slepac Most — Šahovići — Pavino Polje — Lekovina (13. I) — Kovren Potkrajci — Odžak (14. I), gdje se 15. januara zadržala na odmoru, — Pljevlja — Boljanići (16. I), gdje se zadržala na odmoru 17. i 18. januara;

— Deveta brigada: Andrijevica — Berane (12. I) — Ravna Rijeka — Jabočno (13. I) — Lekovina (14. I) — Kozice — Vrulja (15. I) — Mataruge — Otilovići (16. I), gdje se zadržala na odmoru 17. i 18. januara; — Sedma brigada: Šahovići — Kamena gora (13. I) — Keroševina — Seljašnica (14. I), gdje se povezala sa svojim 1. i 4. bataljonom koji su bili upućeni prema Prijepolju 9. januara, oda-kle kreće dalje: Babine — Vrbovo — Bučje — Kaluderovići (15. I)

— Poblaće (16. I), tu ostaje na odmoru 17. i 18. januara;

— Artiljerijski divizion se kretao pozadi 9. brigade: Berane — Podi (13. I) — Ravna Rijeka — Šahovići (14. I) — Muslići (15. I) — Lekovina (16. I) Maoče (17. I), gdje je ostao na odmoru 18. i 19. januara;

— Inžinjerijski bataljon, pošto se do 10. januara prikupio u Beranama i zadržao 3 dana, izvršio je pokret iz Berane — Zaostro — Crljevina — Krš Femića — Ravna Rijeka (14. I) — Šahovići — Lekovina — Kovren — Struga (15. I) — Vrulja — Maoče — Ratiblje (16. I), gdje se zadržao na odmoru 17. januara, a zatim: Pljevlja — Čeotina (18. I);

— Prva italijanska brigada divizije »Garibaldi«, koja se nalazila pod komandom štaba 3. divizije, pošla je iz Berana 14. januara pravcem: Zaostro — Prijelazi — Slijepac Most — Šahovići — Pljevlja, pozadi 9. brigade, odnosno Artiljerijskog diviziona;

— Štab 3. divizije sa prištapskim dijelovima kretao se pravcem Berane — Ravna Rijeka — Šahovići — Lekovina — Kovren — gdje je stigao 18. januara u Pljevlja.

Poslije dvodnevnog odmora na prostoru Boljanići — Poblaće — Otilovići — Maoče — Pljevlja, divizija je nastavila pokret prema Drini (19. I), ka sektoru Foča — Ustikolina — Goražde. Ona je bez borbe izvršila prebacivanje na lijevu obalu Drine, na sektoru Foča — Ustikolina, poslije čega su njene jedinice produžile i zauzele raspored: prema Goraždu i Jahorini — 7. brigada, na pravcu Trnovo — Jablanica — 5. brigada, artiljerijski divizion i inženjerijski bataljon, na prostoru Jabuka — Varoš Selo, na pravcu Jahorine i Dobrog Polja — 9. brigada kao rezerva. Pokret i za-uzimanje odgovarajućeg rasporeda izvršen je sljedećim pravcima:

— Peta brigada: Boljanići — Čelebić — Borje (19. I) — Zavajit — Foča (20. I) — Miljevina (21. I), odakle se povezala sa dijelovima 29. divizije (14. brigade) na pravcu Dobrog Polja i Trnova;

Duboki snijeg i poledica na maršu, kao i velika hladnoća, naročito preko Sandžaka, otežavali su i usporavali pokret jedinica divizije. Ishrana ljudstva i stoke bila je takođe otežana i neuredna, pošto jedinice nijesu mogle odnijeti dovoljne količine hrane iz doline Lima, zbog slabih uslova transporta, a usputna naselja su bila iscrpljena

— Sedma brigada: Podblaće — Metaljka — Čajniče — Mljeni — Potkozara (19. I) — Ustikolina (20. I), gdje su se prebacila 3 bataljona na lijevu obalu Drine — Foča, gdje se prebacio ostatak brigade. Po prebacivanju na lijevu obalu Drine produžili su pokret (21. I): Butkovići — Ozrenovići — Brekovići — 1 bataljon, da smijeni dijelove 29. divizije (11. brigade) na pravcu Goražda i Osječana; Ilavača — Bahovo, na pravcu Jahorine i Prače — 2 bataljon; na prostoriju Ustikoline — 1 bataljon (1.), kao rezerva, gdje se smjestio i štab brigade da sa prištapskim dijelovima;

— Deveta brigada: Mataruge — Otilovići — Pljevlja — Komino — Trnovice — Moljak — Popov do (19. I) — Čelebić — Zavajit — Foča (20. I i 21. I), gdje se 1 dan zadržala (22. I) na odmoru, a zatim produžila pokret: Miljevina 23. I) — Jabuka (24. I) na pravcu Jahorine, dva bataljona, — s. Vareš (25. I), na pravcu Dobrog Polja — 2 bataljona; — inženjerijski bataljon: Šula — Janovac — Čelebić (19. I) — Bijakovo (20. I) — Foča — Miljevina — Jasenovac — Glisnica (21. I), gdje je ostao 1 dan na odmoru, a zatim: Osje — Prević — Konakovici (23. I) i poslije jednodnevног odmora: Trnovo — Bistročaj — Bašci — Cešina strana (25. I), odale je preuzeo inženjerijsko izviđanje i zaprečavanje na putu Trnovo — Jablanica;

— Prvi brdski artiljerijski divizion: Maoče — Pljevlja (20. I) — Popov do 21. I) — Zavajit (22. I) — Foča 23. I) — Gornji Budanj (24. I) — Visokovica (25. I), na pravcu Dobrog Polja i Trnova za podršku jedinica divizije na ovom pravcu. Dio diviziona je premješten (26. I) u selo Drocin. Protivkolska baterija ovog diviziona zbog nemogućnosti transporta ostavljena je u rejonu Berana (Ržanica). Ona će se tek kasnije prebaciti na ovaj pravac.

— štab divizije i njegovi prištapski dijelovi došli su u Foču 23. januara;

— Prva italijanska brigada divizije »Garibaldi« kretala se pravcem: Otilovići (19. I) — Pljevlja — Čelebići — Foča, pozadi 1. artiljerijskog diviziona, od 27. januara bila je razmještena na prostoriji Jabuka — Mokro polje — Hodžići — Ukišići, sa zadatkom da kontroliše pravac od Gornje Prače i Podgraba, između 7. brigade desno, i 9. brigade lijevo. O njenim dejstvima na ovom sektoru nema sačuvanih podataka kod naših jedinica. Italijanske jedinice su krajem februara 45. povučene iz ove oblasti radi upućivanja u Italiju. Tako je 1. ital. brigada 24. II naišla ispred komande štaba 3. divizije.

Na pravcu Goražda, pored dijelova 29. divizije nalazili su se i. dijelovi 6. crnogorske brigade u rejonu sela Vranici — Potkozara

i nedovoljna da obezbijede uredno snabdijevanje ovim potrebama. Mnogi konji su na putu uginuli od iscrpljenosti i gladi, pa su borci bili opterećeni prenošenjem municije, oružja i drugih potreba koje su transportovane konjima. Naročito je bio otežan transport artiljerijskih oruđa. Na mnogim mjestima trebalo je uklanjati sniježne nanose, opravljati mostove na potocima i riječicama, zaobilaziti neprohodna mjesta.

I pored teškoća koje su se ispoljile na maršu marševska disciplina jedinica je održana na visini, održavani su kraći sastanci i konferencije tokom pokreta, na zastancima i odmorima, uočavani nedostaci, sagledavan način njihovog otklanjanja, preduzimane mјere za uspješno kretanje na sljedećoj etapi.

Poslije prelaska na lijevu obalu Drine 3. divizija je smjenila dijelove 29. divizije na pravcu Goražda i na prostoru Jabuka – Dobro polje, kao i na pravcu Trnovo – Ilovice, koji su povućeni u dolinu Neretve, na sektor Konjic – Mostar.⁵¹ Na pravcu Goražda se nalazila 6. crnogorska brigada i dijelovi 37. divizije, dok je njena glavnina bila prema Višegradu, na kom pravcu je dejstvovala i 6. albanska divizija. Na prostoriji Jahorine nalazio se Jajčarski NOPO.

— **Bukovik (2 bataljona u Foči).** Ova brigada je privremeno, od 21. januara, potčinjena štabu 3. divizije.

(Arhiv VII, k. 395, br. reg. 2/1: Operativni dnevnik štaba 2. korpusa; k. 756, br. reg. 5/1, 6/1 i 8/1: Naredenje štaba 3. divizije od 9, 12. i 18. januara 1945. god; 21/4: Operativni dnevnik 3. divizije; 25/2: Bojna relacija pionir, bataljona 3. divizije; k. 396, br. reg. 20/1: Naredenje štaba 2. korpusa od 10. I 1945. god; k. 757, br. reg. 2–9/3: Izvještaj 7. brigade od 21. I 1945. štabu divizije; br. reg. 2/3: Izvještaji štaba 3. divizije od 12. do 25. I 1945. god.; 5/2: Naredenje štaba 3. div. od 12. I 1945.; br. reg. 1/8, 2/8: Zapovijesti štaba 7. brigade od 18. i 20. I 1945.; br. reg. 16/9: Operativni dnevnik 7. brigade; k. 757, br. reg. 2–1/5: Istorijat inž. bataljona 3. div; 1–1/7, 24/7: Istorijat razvitka art. brigade 3. divizije; k. 760, reg. br. 16/3: Operac. dnevnik 9. brigade; k. 758, br. reg. 1/7, 2/7: Zapovijest štaba 5. brigade od 9. i 18. I; 6/8, 7/8: Bojne relacije 5. brigade.

Vojnoistorijski glasnik, 2, 1965: Mitar Durišić pukovnik: Dejstva 3. udarne divizije NOVJ u sarajevskoj operaciji str. 1–11.

⁵¹ Do dolaska 3. divizije ovdje su se nalazile 11. i 14. hercegovačka brigada 29. divizije.

Treća divizija je na ovim pravcima ponovo došla u borbeni kontakt sa jedinicama njemačkog 21. armijskog korpusa koje su se povlačile pravcem Višegrad — Sarajevo — dolina Bosne, ka Bosanskom Brodu. U njegovoj zaštitnici na pravcu Višegrad — Sarajevo nalazila se od 13. januara 181. divizija, kojoj su podređeni dijelovi policijskog puka »Nagel«, i tri tvrđavska bataljona, kojima je popunila svoje znatno prorijeđene jedinice u Crnoj Gori, i neki ustaško-domobranski bataljoni. Dolinu Neretve, sa Mostarom i Konjicom, još je čvrsto držala 369. divizija, potčinjena ovom korpusu po dolasku njegova štaba u Sarajevo, i ustaško-domobranske formacije.

Zadatak neprijateljske zaštitnice je bio da svojim rasporedom zatvori pravce od Višegrada i Goražda dolinom Prače ka Sarajevu i obezbijedi ovu komunikaciju za povlačenje svojih trupa ovim pravcem kada bude napuštena odbrana šireg rejona Sarajeva.⁵²

Na pravcu Sarajevo — Trnovo neprijatelj je imao prema 5. brigadi, a zatim prema glavnini 3. divizije 964. tvrđavsku brigadu, dijelove 1. ustaške brigade i neke samostalne jedinice, dok su se u rejonu Sarajeva i neposrednoj okolini nalazile razne jedinice za unutrašnju i neposrednu odbranu grada. Nešto kasnije kao rezerva 21. armijskog korpusa u Sarajevskom polju se prikupila, 7. SS-divizija, koja je potom upotrebljavana kao manevarska grupa na pravcima gdje je odbrana bila ugrožena dejstvom jedinica NOV.

Pokreti, manevar i snabdijevanje jedinica 3. divizije u ovoj oblasti između Trnova, doline Prače i Goražda bili su otežani planinskim masivom Treskavice, Igmana, Javorine i Trebevića, pokrivenim u ovo vrijeme dubokim

⁵² Raspored 181. njemačke divizije bio je sljedeći: 363. puk u rejonu Višegrada štitila je pravac povlačenja Višegrad — Rogatica — Sokolac — Sarajevo; 334. puk, ojačan 1 bataljom 359. puka (do početka februara), u rejonu Jabuke, FEB-222 u rejonu Medeđe (između Višegrada i Goražda) štitio je pravac povlačenja dolinom Prače ka Sarajevu, a na ovom pravcu se nalazio i 1 landesšicen bataljon i četnici. Glavnina 359. puka ove divizije je bila upućena u dolinu Neretve, za ojačanje 369. divizije. Goražde i Višegrad neprijatelj je napustio početkom marta, Rogaticu i Sokolac tokom marta, a dolinu Neretve, takođe početkom marta.

(VII, k. 73. br. reg. 47/4: Istorijat 181. div.).

Kolona 3. divizije u pokretu ka položaju kod Trnova (prema Sarajevu)

sniježnim pokrivačem. Ovo je uveliko olakšalo odbranu neprijateljskih jedinica u dolini Prače i na pravcu Sarajevskog polja. On je uspješno koristio željezničku prugu i put na relaciji Višegrad – Sarajevo, oslanjajući se na pojedine tačke duž ovih komunikacija: Ustiprača, Prača, Sjetlina, Podgrab, Pale, Stambolčić, Renovica, uključujući Goražde i Rogaticu, gdje je takođe držao svoje isturene posade.

Raspored koji su zauzele prema neprijatelju jedinice 3. divizije uslovio je držanje fronta širokog oko 60 km, što je takođe otežavalo njihov manevar sa jednog na drugi pravac, kao i njihovo efikasnije dejstvo prema pojedinim tačkama.⁵³

Sedma brigada, pošto se prebacila na lijevu obalu Drine i smijenila dijelove 11. hercegovačke prema Goraždu, razmjestila se na prostoriji sela: Butkovići – Ozrenovići – Brekovići, prema Goraždu i Osječanima, 1 bata-

⁵³ 5. i 9. brigada su bile na pravcu Sarajeva (Trnovo – Jablanica), a 7. brigada prema Goraždu i dolini Prače (Jabuka – Prača – Podgrab – Trebević).

ljon; Ilovica — Bahovo, na pravcu Jahorine i Prače, 2. bataljona; Ustikolina, 1. bataljon, u rezervi.

Na njenom desnom krilu, u dolini Drine prema Goraždu, nalazili su se dijelovi 6. crnogorske brigade, 2 bataljona, a na lijevom krilu, na prostoru Jahorine, Jahorinski NOPO.

Pošto je neprijatelj onemogućio dijelove 37. divizije (3. brigadu) da s hoda forsira Drinu između Goražda i Ustikoline, zatraženo je sadejstvo jedinica 3. divizije koje su već bile na lijevoj obali Drine. Stab 3. divizije je u vezi sa ovim zahtjevom, postavljenim preko štaba korpusa, naredio 7. i dijelovima 6. brigade na ovom pravcu da sadejstvuju napadu dijelova 37. divizije na neprijatelja u rejonu Goražda i pomognu njihovo prebacivanje na lijevu obalu.⁵⁴

Napadom koji je određen za 24. januar (u 22 časa) predviđeno je da se razbijje neprijatelj na sektoru Goražde — Jabuka — Hranjen i odbaci u dolinu Prače.⁵⁵

Jedinice su prešle u napad u određeno vrijeme, s tim što su bataljoni 6. brigade izvršili napad nešto ranije, podilazeći s juga i jugozapada Goraždu, naišli na žestok otpor neprijatelja sa linije Mišjak — Popov Do i, pošto su pretrpjeli već u prvoj borbi znatne gubitke, povukli se na polazne položaje, odustajući od daljeg napada na svom pravcu. Neprijatelj je zaustavio i 3. sandžačku brigadu, koja je napadala desnom obalom Drine, u okviru ovog napada prema Goraždu, i prinudio ju da se povuče i odustane od napada ove noći.

Kod 7. brigade, koja je napala neprijatelja na Hranjenu, 1. i 3. bataljon, Jabuci i Sjenokosu, 2. i 4. bataljon je takođe pružio žestok otpor, naročito u rejonu Jabuke (Jabučno sedlo — Miš), odakle je kontrolisao raskr-

⁵⁴ Šesta crnogorska brigada je na sektoru Goražda ostala od 11. do 26. januara, kada je povućena u Foču, a zatim, po naredenju štaba korpusa upućena na Kosmet. (Arhiv VII, k. 756, reg. br. 10/1).

⁵⁵ Šesta brigada je napadala (dva bataljona) na Mišjak — Popov Do, a 3. sandžačka desnom obalom Drine prema Goraždu. Sedma brigada napadala je na Hranjen (2 bat.), Jabuka — Sjenokos — Goražde (2 bataljona).

(Arhiv VII, k. 756, reg. br. 9/1: Naredenje štaba 3. divizije; Isto, k. 395, reg. br. 2/1: Operativni izvještaj štaba 3. divizije).

snici puteva za Goražde, Rogaticu i Sarajevo. On je na ovaj pravac privukao i svoje dijelove iz rejona Hranjena. Prodor 2. bataljona prema Jabuci je zaustavljen pošto je ostao bez sadejstva 4. bataljona, koji je, pošto je zauzeo Sjenokos krenuo prema Goraždu radi sadejstva bataljonsima 6. brigade, koji su se u međuvremenu povukli od Goražda na prostoriju Baba – Završje. Na taj način, zbog nedostatka koordinacije i sadejstva ove noći, napad bataljona 7. brigade nije dao željene rezultate: 4. bataljon nije dospio ni na jednoj ni na drugoj strani da blagovremeno pritekne u pomoć, a 1. i 3. bataljon po izbijanju u rejon Hranjena ostali su neaktivni: nijesu produžili gonjenje neprijatelja koji je odavde povučen kako bi pritekli u pomoć 2. bataljonu kod Jabuke.

Neuspjeh na komunikaciji Goražde – Jabuka i kod Goražda uslovio je povlačenje 7. brigade, kao što je bilo naređeno zapoviješću štaba divizije, na desnu obalu Hrajanjskog potoka, na prostoriju sela Guvništa – Selište – Ribljak (1. i 3. bataljon) – Ostružno – Borine (2. bataljon) – Ozrenovići (4. bataljon).⁵⁶

Neprijatelj je poslije ovog napada i dalje zadržao svoje položaje u rejonu Goražda i na komunikaciji Goražde – Jabuka – Prača, sve do povlačenja iz ove oblasti početkom marta 1944. preko Jabuke i Mesića u dolinu Prače, prema Renovici. Za ovaj sektor on je privezao za sve ovo vrijeme 7. crnogorsku i 3. sandžačku brigadu.

Naše snage za napad na Goražde bile su nedovoljne i bez odgovarajućeg ojačanja artiljerijom. Neprijatelj je ovdje bio organizovan za odbranu, utvrđen na dominantnim položajima oko grada i duž komunikacije, a raspolažao je sa 2 baterije topova i haubica. Pored bolje pripreme i jačih snaga bilo je neophodno prethodno izolovati garnizon u Goraždu od pomoći sa pravca Jabuke i doline Prače. Napad desnom obalom Drine sveo se na vatreni prepad dijelova 3. sandžačke brigade, koji su dočekani jakom vatrom neprijateljskih jedinica sa lijeve obale i njihovih dijelova sa mostobrana kod Goražda.

Raskrsnica u rejonu Jabuke bila je jedan od ključnih položaja u neprijateljskoj odbrani, pa je bilo potrebno

⁵⁶ Arhiv VII, k. 759, br. reg. 16/9: Izvještaj 7. brigade.

usmjeriti glavninu 7. brigade za njegovo zauzimanje, čime bi odbrana Goražda i rejona Ustiprače postala necjelishodna i nesigurna. Međutim, na ovom pravcu je upućen samo 1 bataljon, koji je ostao bez podrške ostalih dijelova brigade. Neprijatelj je ovaj propust uočio i ojačao svoje položaje u ovom rejonu, a zatim na cijelom sektoru, pošto je pritisak na Goražde popustio povlačenjem bataljona 3. sandžačke i 6. crnogorske brigade.

Dijelovi 3. divizije su se na ovom sektoru zadržali, povremeno i nedovoljno efikasno se angažujući prema bočnim obezbjedenjima i zaštitničkim dijelovima neprijatelja, umjesto da se usmjere na komunikaciju dolinom Prače, kojoj je neprijatelj saobraćao i vršio evakuaciju svojih trupa i sredstava iz doline Drine prema Sarajevu. Međutim, pri ocjeni aktivnosti 7. brigade, kao i dijelova 37. divizije na ovom sektoru, treba imati u vidu atmosferske uslove i neuredno snabdijevanje jedinica, što je ometalo primjenu odgovarajućeg manevra i načina dejstava u ovoj oblasti.

Sedma brigada je ostala na ovom sektoru do 10. februara, bez bitnih promjena u rasporedu, i bez jačeg angažovanja prema neprijatelju. Njen 4. bataljon je smješten bataljone 6. brigade (27. I) na prostoru Baba — Završje, a 1. bataljon se iz Ribnjaka prebacio u Rešetnicu (1. II), a zatim na prostoriju Ilovača — Bahovo (6. II) radi dejstva prema s. Prači i Orahovici.

Pošto je smijenjena na sektoru Goražde — Hranjen od 3. sandžačke brigade, 7. brigada je naređenjem štaba 3. divizije od 8. februara usmjerena da dejstvuje na komunikaciju Renovica — Prača — Sjetlina.⁵⁷ Nju je ovo naređenje, koje je primila sa zakašnjenjem (11. II), zateklo na prostoriji: Nekopi (1. bat.), Kremeševo — Raduni (2. bataljon), Remetnica (3. bataljon), Obade (4. bataljon, koji se 9. II povukao sa prostora Baba — Završje uslijed neprijateljskog ispada). Pristupajući izvršenju zadatka u vezi sa pomenutim naređenjem štaba divizije, prethodno je napala (12. II) manje dijelove milicije i ustasa na prostoru Bare — Butkovići — Orahovica — Bogovići, kako ne bi bilo ometeno njeno prebacivanje ka dolini Prače. Ne-

⁵⁷ Isto, k. 759, br. reg. 16/9: Naređenje štaba div. od 8. II 1945.

prijatelj se sa ove prostorije povukao, pružajući samo manji otpor iz rejona Bara i Orahovice, na liniju Gornja Prača – Komrani, odakle je pokušao (13. II) da zaustavi njen napad protivnapadom prema Crnom vrhu, ali je odbačen na polazne položaje, a zatim se narednog dana (14. II) pod pritiskom povukao na lijevu obalu Prače.⁵⁸

Ovom akcijom 7. brigada je stavila pod vatrenu kontrolu komunikaciju u dolini Prače, između Prače i Sjetline. Njeni bataljoni su prednjim dijelovima izbili na liniju Vučja brda – Zlatibor – Komrani – Čelopek – Ljubin grob i Nikolići – Krvavica.

Neprijatelj je pokušao da potisne 7. brigadu sa ove prostorije, odakle je vršila prepade i ometala saobraćaj, ali je svaki put odbijen uz gubitke. Međutim, on je uspijevao da komunicira dolinom Prače zahvaljujući oklopnim vozilima, koji su brzo intervenisali prema napadnutim mjestima i davali podršku ugroženim posadama na željezničkim stanicama. Kada je neprijatelj otpočeo povlačenje iz rejona Goražda, pojačao je odbranu ovog sektora, a potom jačim ispadima prema 7. brigadi otklonio njen pritisak, koji se sveo samo na izviđanje sa prostorije: Kavnik – Prisoje – Nikolići – Nohorići (1. bataljon), Grab – Vihori – Dobra Voda (2. bataljon), Datelji – Komrani – Bare (3. i 4. bataljon), na koju se povukla brigada poslije nekoliko upada u dolinu Prače, između 5. i 7. marta, i napada na Sjetlinu, Stambolčić, Podgrab i Praču.⁵⁹

Sedma brigada je sa ove prostorije kontrolisala pravce od Sjetline i Podgraba, iz doline Prače, obezbjeđivala se lijevo prema izvornom dijelu Prače, a desno održavala vezu sa dijelovima 37. divizije koji su gonili neprijatelja.

Neprijatelj je napustio Renovicu i Praču 7. marta, a zatim se povukao ka Podgradu i Sjetlini. Dalje povlačenje, prema Sarajevu, neprijatelj je vršio dosta organizo-

⁵⁸ Drugi bat. je napadao Orahovicu, 3. bataljon na Butkovići – Bare, a 1. bataljon s. Bokovicu i nije naišao na otpor. 4. bat. je bio u rezervi.

(Arhiv VII, k. 759, reg. br. 8/3: Zapovijest štaba 7. brigade od 11. II 1945.

⁵⁹ Neprijatelj je napušto Goražde 5. marta, a Višegrad 4. marta.

vano, iako pod stalnim, ali nedovoljno efikasnim napadima naših jedinica.

Treći i 4. bataljon 7. brigade su ostali prema Podgrbu i Sjetlini sve do 14. marta, kada je neprijatelj napustio ova mjesta i povukao se prema Stambolčiću, dok su njen 1. i 2. bataljon po naređenju štaba divizije upućeni 11. marta prema Trebeviću radi razbijanja četnika na ovom pravcu i povezivanja sa 9. crnogorskom brigadom u rejonu s. Tvrđinića. A potom, pošto je naređenjem štaba korpusa sektor Prače i gonjenje neprijatelja prema Palama i Sarajevu preuzeila 37. divizija, 7. brigada se u cjelini prikupila prema Trebeviću, a zatim, do 20. marta, u rejonu Dobrog Polja, na pravcu Trnovo – Sarajevo, gdje su dejstvovale ostale jedinice 3. divizije.⁶⁰

Za vrijeme boravka 7. brigade na sektoru Prače i Goražda atmosferski uslovi su otežavali pokret i manevranjenih bataljona i primjenu efikasnijih napada na neprijatelja. Dotur hrane i municije iz divizijske baze do bataljona ove brigade bio je otežan, a podrška artiljerije nemoguća. Borci su bili prilično zamorni i iscrpljeni, a bio je veći broj povreda od smrzavanja, što je uz poginule i ranjene povećavalo broj izbačenih boraca iz stroja ove brigade.⁶¹

⁶⁰ Zbog razvoja situacije na sektoru Trnova, prema 5. i 9. brigadi, štab 3. divizije je naredio 18. marta 7. brigadi da prekine kontakt sa neprijateljem u rejonu Trebevića i da se preko Jahorine prebaci u rejon Dobrog Polja, na pravcu Trnova. Krajem ovog dana 2. i 4. bataljon su napustili Trebević a 1. bataljon Kasindol, i uputili se pravcem: Jasik – Pavlovac – Ovčeve Vode – Meduplanina (1. bataljon Kasindol – Meduplanina) – Vrtine – Delijaš – Igrista – selo Vareš. Treći bataljon, kada je smijenjen od dijelova 37. divizije, prebacio se pravcem: Srednje – Bogovići – Jabuka – Dobro Polje. Tako se cijela brigada 20. marta prikupila na prostor Dobro Polje – selo Vareš. (VIG, 2, 1965: pomenuti članak M. Đurišića str. 36); Arhiv VII, k. 756, reg. br. 21–4/2: Naredjene štaba 3. divizije od 18. III 1945.

⁶¹ Sedma brigada je imala gubitke na sektoru Goražde – Prača – Jahorina (24. I do 19. III 1945.: poginulo oko 55 a ranjeno oko 100 boraca, dok su gubici neprijatelja za ovo vrijeme procijenjeni na oko 300–400 poginulih i 24 zarobljenih.

(Arhiv VII, k. 759, reg. br. 13–1/9: Istorijat 7. brigade; VIG 2/1965: pom. članak M. Đurišića, Isto, k. 759, reg. br. 3/9 i 16/9: Izvještaji 7. brigade.

Glavnina 3. divizije (5. i 9. brigada) od početka je poslije prelaska na lijevu obalu Drine orijentisana na pravac Dobro Polje – Trnovo, prema Sarajevu. Ovaj pravac je izvodio najkraćim putem u rejon Vojkovića i Ilijice, u Sarajevsko polje, u pozadini neprijateljskih snaga koje su se još nalazile u dolini Prače i Drine (rejon Višegrada i Goražda), kao i u dolini Neretve do Mostara. Zato je neprijatelj za sve vrijeme ovom pravcu poklonio naročitu pažnju, zatvarajući ga znatnim snagama raspoređenim na položajima po dubini od Sarajeva i Sarajevskog polja do linije Presjenica – Trnovo – Ulobić, oslanjajući se krilima na Trebević i Igman.⁶²

Štab 2. korpusa je ocijenio značaj ovog pravca kada je naredio 3. diviziji da se angažuje na njemu ojačavajući je postepeno korpusnom artiljerijom. Međutim, izuzetno teški vremenski uslovi duže su ometali njenu efikasnu upotrebu, podršku, snabdijevanje i manevar. Tek krajem marta, kada su se atmosferski uslovi poboljšali, snijeg počeo kopniti u dolinama, stvorene su mogućnosti za njeno jače angažovanje i bolji manevar na ovom pravcu. Ipak, i u ovim uslovima jedinice divizije su tokom februara i marta imale nekoliko žestokih i upornih borbi na ovom pravcu, odbijajući neprijateljske ispade i pokušaje da otklone njihov pritisak i odbace ih sa zauzetih položaja.

Nastupajući sa juga (Dobro polje – Trnovo), pošto je smijenila dijelove 29. divizije sjeverno od Trnova, prema selu Ilovici i Umčane: na liniji Govedovići – Brutusi – Ostojići, 5. proleterska brigada je naišla na organizovanu odbranu neprijatelja po dubini na prostoru Ilovice, Jablanica, Turbe, oslonjenu krilima na padine Trebevića i Igmana i povezanu dolinom Željeznice sa Sarajevskim poljem. Neprijatelj je iz ovih rejonova sprečavao dijelove 3. divizije da izvrše probor na ovom pravcu.

⁶² Na ovom pravcu, prema Trnovu, nalazila se 964. tvrđavska brigada, 1. ustaška brigada, a u rejonu Ilijice se nešto kasnije prikupila i 7. SS-divizija.

Ostale jedinice 2. udarnog korpusa, pored 3. divizije, bile su angažovane: na sektoru Višegrad – Goražde i u dolini Prače, •– 37. divizija, u dolini Neretve: Mostar •– Konjic – Ivan-sedlo, 29. divizija. Pravac njihovog dejstva dolinom Prače ka Sarajevu, i preko Igman-sedla, ka Sarajevskom polju.

Najjače borbe u ovom dvomjesečnom periodu (februar – mart) jedinice 3. divizije su imale u dolini Željeznice i Presjenice, naročito oko Trnova, Umčana, Jablanice i Ulobića. Poslije 24. januara na ovom pravcu je angažovana 5. brigada, a iza 10. februara 9. crnogorska brigada, a tek u posljednjoj fazi borbi na ovom pravcu, poslije 20. marta, i 7. crnogorska brigada, koja je do tada dejstvovala na sektoru Prače.⁶³

Deveta brigada, po prebacivanju iz rejona Foče na prostoriju Miljevina – Mrežice – selo Varoš, ostaje u rezervi štaba divizije sve do 11. februara, s tim što je odavde kontrolisala rejon Jabuke i Mazlina i pravac prema Ja-

⁶³ Peta proleterska (crnogorska) brigada izvršila je pokret iz rejona Foče pravcem: Miljevina – Mrežice – Dobro Polje – Trnovo (23. I), smjenila dijelove 14. hercegovačke brigade (24. I) i došla u kontakt sa neprijateljem u rejonu Ilovica i na pravcu sela Umčana. Neprijatelj je ovu smjenu iskoristio i izvršio ovog dana ispad istočno od Prečana i Umčana, ali ga je 5. brigada sljedećeg dana (25. I) potisnula prema Ostojićima i Čeružićima. Zbog nedostatka municije i snijega brigada nije produžila gonjenje prema Presjenici, nego se zadržala (26. I) na desnoj i lijevoj obali Crne rijeke: Slavljevići – Govedovići, 5. bataljon; Gradina – Kisićelice – Letin Han, 3. bataljon, odakle je kontrolisala dolinu Željeznice i komunikaciju Trnovo – Jablanica. Ulijevod od 3. bataljona, od komunikacije do sela Brutusi, rasporedio se 2. bataljon, a prema Umčanima i dolini Prosjenice 1. bataljon ove brigade, sa isturenim dijelovima na liniji Čeružići – Oblo Brdo. Četvrti bataljon je zadržan u rejonu Trnovo kao rezerva štaba brigade, koji se ovdje nalazio. Ovakvim rasporedom 5. brigada je imala zadatak da obezbijedi što povoljnije polazne položaje za predstojeća dejstva divizije na pravcu Presjenice i Jablanice, kada se vremenski uslovi poboljšavaju, očiste komunikacije od snijegova; za privlačenje artiljerije za podršku i dotur hrane, municije i drugih potreba iz korpusne baze.

Neprijatelj je iskoristio razvučenost 1. bataljona i napao (27. I) njegovu četu u Čeružiću, odbacio je ka s. Brutusi, a sljedećeg dana je odbacio i njegove dijelove iz rejona Oblog brda i Prečana i prinudio ih da se povuku prema Šabancima, Dojčićima i Ostojićima. Bataljon je protivnapadom (31. I i i. II) odbacio neprijatelja na liniji Ometalo – Umčani – Ljutca – Čeružići, odakle je bio povezan, preko sela Madžari sa Ilovicom.

Sljedećih 10 dana (do 11. II) 5. brigada je ostala u narednom rasporedu, a obostrana aktivnost se svela na izvidanja i obezbijedenja.

(Arhiv VII, k. 756a, br. reg. 1–1/5: Istorijat 3. divizije; k. 395, br. reg. 2/1: Operativni dnev. 2. korpusa; k. 395, br. reg. 5/1: Oper, izvještaj štaba 3. div. VIG, 2/1965: pom. članak M. Đurišića.)

Na komandnom mestu štaba 3. divizije pred napad na Sarajevo

horini i održavala vezu sa dijelovima Jahorinskog NOPO. Jedan njen bataljon je po odlasku 6. brigade iz Foče vraćen (30. I) u ovo mjesto, gdje se nalazio štab divizije, da obavlja garnizonsku službu i kontroliše okolinu.

Deveta brigada je na osnovu naređenja štaba divizije od 9. februara, napustila (11. II) ovu prostoriju, osim bataljona u Foči, preko Dolijaša se prebacila u rejon Trnova i zauzela raspored na liniji: Leletin Han – Kisjelice – Bistrčaj (3. bataljon) – Slavljevići – Govedovići (2. bataljon), istočno od komunikacije Trnovo – Ilovice, gdje je smijenila bataljone 5. brigade (3. i 5. bataljon), koji su se prebacili (11/12. II) zapadno od ove komunikacije. U selu Dolijaš zadržan je 1. bataljon ove brigade, kao rezerva.⁶⁴

⁶⁴ Prva italijanska brigada divizije »Garibaldi« bila je razmještena od 1. II na prostoriji Jabuka – Ukšići, prema jugoistočnim padinama Jahorine, a od 11. II, zbog odlaska 9. brigade prema Trnovu, pomjerena je, po naredenju štaba 3. divizije sjevernije na prostoriju Tahuljići – Jamici – Gurbeti – Stojkovići, sa zadatkom da izvida prema Jahorini, Korijenu i Praći.

Arhiv VII, k. 760, reg. br. 2-2/2: Bojna relacija 9. crnogorske brigade; 395, reg. br. 5/1: Operativni izvještaj štaba 3. divizije; k. 756, reg. br. 21-4/2: Naredenje štaba 3. divizije od 9. II 1945.

Pošto je izvršena smjena njenih dijelova desno od komunikacije Trnovo – Ilovice, 5. brigada je izvršila ponrjeranju i pregrupaciju u svom borbenom rasporedu: 3. bataljon je upućen na položaje Pendičići – Rudine – Lisovići, njih je do tada držao 2. bataljon, koji je povučen u rezervu u rejon Trnova; 5. bataljon je upućen na prostoriju Gradina – Prečani – Oblo brdo, nju je držao 1. bataljon, koji je povučen na prostoriju Ostojići – Mijanovići, dok je njen 4. bataljon iz rezerve iz rejona Trnova upućen na prostoriju Trebečaj – Brutusi, između 3. i 1. bataljona, da izviđa u pravcu Čeružića, Ljutca i Jagodara (dolina r. Bijele).

Pošto je 9. brigada zauzela raspored, a 5. brigada izvršila korekciju u svom rasporedu kod Trnova, izvršen je napad na neprijatelja na sektoru Ilovice – Umčani, sa ciljem da se odbaci sa položaja i potisne prema Presjenici i Jablanici. U napadu koji je počeo u 19 časova 12. februara pored 5. brigade učestvovala su i dva bataljona 9. brigade (2. i 3. bataljon), a bio je podržavan 1 bataljon topova (75 mm) iz rejona Leletin-hana.⁶⁵

Neprijatelj je pružio jak otpor na cijelom sektoru, naročito na pravcu Ilovice, gdje je zadržao, a zatim priudio bataljone 9. brigade da se do zore (13. II) povuku na polazne položaje: Slavljevići – Kisjelica. Napad na ovom pravcu otpočeo je sa zakašnjenjem; bataljoni nisu uspjeli da se međusobno povežu, a nije ostvareno ni sadejstvo sa dijelovima 5. brigade koji su napadali uljevo, prema selu Madžari, što je umanjilo efekat napada, naročito na odsjeku 2. bataljona, koji je imao zadatak da presječe vezu između Ilovice i Jablanice. Zakašnjenje i neuspjeh bataljona 9. brigade negativno su se odrazili na napad susjednog 3. bataljona 5. brigade prema Madžari-

⁶⁵ Zapoviješću štaba 5. brigade je naređeno da se napad izvrši po sljedećem: 2. bataljon 9. brigade pravcem Slavljevići – ist. dio Ilovice – Selište; 3. njen bataljon lijevo od 2. bataljona – do ceste, obuhvatajući Ilovice s juga (polazak u napad sa prostora Slavljevići – desna obala Željeznice); 3. bataljon 5. brigade pravcem: Madžari – Selišta, 4. bataljon Ljutica – Čeružić, 1. bataljon pravcem Umčani – Ometalo – komunikacija, 5. bataljon prema Presjenici. U rezervi 2. bat. 5. brigade i 1. bat. 9. brig.

Arhiv VII, k. 760, reg. br. 3/3: Zapovijest štaba 5. brigade od 12. II; VIG, 2/1965. pomenuti članak M. Đurišića.

ma, koji je prinuđen da se povuče na polazne položaje uz veće gubitke (35 mrtvih i ranjenih). Međutim, lijevo od njega 4. bataljon 5. brigade je tokom noći odbacio neprijatelja iz Čeružića, dok su njeni 1. i 5. bataljon tokom dana (13. II) savladali otpor u rejonu s. Umčani i u sadejstvu sa 4. bataljonom odbacili neprijatelja ka Jablanici. Ovim su bili ugroženi neprijateljski položaji u dolini Željeznice, naročito u rejonu Ilovice – Madžari, koji je stavljen pod jak pritisak dijelova 5. i 9. brigade. Oko 19 časova ovoga dana oni su ponovo napali neprijatelja u ovom rejonu i poslije dvočasovne borbe ga prinudili da se povuče prema Jablanici. Progoneći ga na ovom pravcu, naše jedinice u toku noći (13/14. II) zauzimaju Grab i Crvenu stijenu i izbijaju na liniju: Ružica – Grabske šume – Crvena stijena – Oglavak (9. brigada), Han Šehovac – Mošići – Odžak – Očađelo – Presjenica (5. brigada). One su odbile jutarnji protivnapad neprijatelja na ovu liniju, a potom tokom dana zauzele sljedeći raspored: 9. brigada: Ružica – Vlasulje – Gubak (1. i 2. bataljon), Ilovice (3. bataljon); 5. brigada: Očađelo – Dolovo – Strojnići (4. i 5. bataljon), Umčane (2. bataljon).⁶⁶

Da bi se oslobođio pritiska u rejonu Jablanice, neprijatelj je 16. februara počeo sa napadima na položaje 5. i 9. brigade i tokom dana uspio da odbaci njihove dijelove sa Gupca i Oglavka (9. brigada) i sa Očađela (5. brigada). Dublji prođor, južno od Jablanice, zadržali su dijelovi 9. brigade sa linije Grabska stijena – Crvena stijena. Sljedećeg dana 9. brigada upućuje svoj 2. bataljon prema Ulobiću, gdje se pojavila jedna grupacija četnika, koju je razbio i postavio se prema njima na liniji Golo brdo – Ružica – Ulobić. Na pravac prema Jablanici doveden je 2. bataljon iz rezerve. Tako je desni bok ove brigade obezbijeden, pošto je uspio da sprječi pokušaje četnika da ga odbace sa ovog pravca.

Peta brigada je ovog dana ispred neprijateljskog napada povukla svoje dijelove na desnu obalu Presjenice i posjela položaje na liniji Bogatići – Ometalo – Prenčani.

⁶⁶ Peti bataljon 5. brigade, koji je bio formiran od bivših pripadnika Crvene armije, prebjeglih iz njemačkog zarobljeništva, izašao je iz sastava 5. proleterske brigade 16. februara i, po naredenju Vrhovnog štaba, upućen u sastav jedinica Crvene armije.

Obje brigade su ostale u ovom rasporedu do kraja februara. Usljed mraza i snijega nije bilo za ovo vrijeme veće aktivnosti bilo s jedne ili druge strane; ona se sveća na izviđanja i kontrolu pravaca. One su ovo zatišje iskoristile za odmor, popunu municijom i drugim potrebama, pripremajući se da produže napad prema Sarajevu.⁶⁷ Štabovi su iskoristili ovo vrijeme da održe konferencije po četama i bataljonima sa vojnicima i starješinama, da im ponovo govore o disciplini, odnosu prema narodnoj imovini, saradnji sa narodnom vlasti, kao i o narednim naporima i zadacima jedinica.

Početkom marta jedinice 3. divizije na ovom pravcu nalazile su se uglavnom na istoj prostoriji, u sljedećem rasporedu prema neprijatelju: Podovi – Jasen – Dolovi – Jagodnik (5. brigada), Crvena stijena – Grabska stijena – Grabske šume – Golo brdo – Podovići – Pavlovac (9. brigada).

Težište neprijateljske odbrane pred 5. i 9. brigadom nalazilo se u dolini Željeznice, duž komunikacije. Svojim rasporedom neprijatelj je zatvarao sve prilaze Sarajevskom polju, držeći prema 3. diviziji položaje na liniji: Vojkovići – Slavanj – Kijevsko brdo – Očadielo – Gubak – Jablanica – Gradina – Tvrđinići – Brenovac, koji su bili povezani desno i lijevo sa odbranom pravca Ivan-sedlo – Ilidža i dolina Prače – Trebević.⁶⁸

Pošto je put Kalinovik – Trnovo osposobljen za saobraćaj (od 7. III), jedinice 3. divizije na ovom pravcu su normalno snabdijevane hranom i drugim potrebama.

Štab divizije je naredio 5. i 9. brigadi da produže sa napadom pravcem: Jablanica – Klanac (9. brigada) i Prešenica – Krupac (5. brigada). Za podršku napada na ovom pravcu štab korpusa je uputio (8. III) 2 artiljerijska diviziona – haubički i motorizovani, pored brdskog artiljerijskog diviziona, koji se od početka nalazio ovdje.⁶⁹

⁶⁷ Snabdijevanje je vršeno auto-kolonom 2. korpusa iz korpusne baze u Dubrovniku, pošto je pročišćen put od snijega Ulog – Kalinovik – Trnovo i opravljen most kod Uloga, na Neretvi.

⁶⁸ Arhiv VII, k. 395, r. br. 10/1: Operat. izvještaj štaba 3. divizije.

Isto, k. 75C, r. br. 12/1: Zapovijest štaba 3. divizije od 8. III 1945.

Obje brigade su prešle u napad 9. marta određenim pravcima: 9. brigada je na desnom krilu ovladala linijom Brenovac – Kobilja glava – Tvrđinići – Slapovi – Gradina (2. i 3. bataljon), dok je napad prema Jablanici (1. i 4. bataljon, koji je stigao iz Foče 8. marta) bio neuspješan; 5. brigada je u rejonu Očađela i Kijeve skog brda naišla na žilav otpor i odustala je od daljeg napada. Podrška artiljerije ovog dana nije iskorišćena zbog magle i snijega. Neprijatelj je narednih dana (7¹ – 14. III) nekoliko puta pokušavao da odbaci desno krilo 9. brigade sa zauzetih položaja, ali je bio osuđen protivnapadom njenog 2. i 3. bataljona, koji su se u rejonu Bistrice povezali (10. III) sa dijelovima 7. brigade koji su napadali prema Trebeviću.⁷⁰

Stab 3. divizije je organizovao ponovni napad na neprijatelja u rejonu Jablanice za 14. mart uveče. Podržane jakom artiljerijskom vatrom, jedinice 5. i 9. brigade na ovom sektoru (desno, odnosno lijevo krilo ovih brigada) uspijevaju u toku noći da potisnu neprijatelja iz Jablanice, Bjelovca i sa Očađela, ali je tokom dana (15. III) neprijatelj povratio ova mjesta, osim Očađela, tako da su se krajem dana zadržale na liniji: Kobilja glava – Slapovi – Gradina – Golo brdo – Jastrebić – Grabska stijena – Prolaz (9. brigada) – k. 950 – Jasen – Dolovi – Očađelo (5. brigada), koju je neprijatelj napao 17. marta.⁷¹

Pritisak 3. divizije prema Jablanici i Trebeviću ugrožavao je neposrednu odbranu Sarajeva sa južne i jugoistočne strane. Bajazan od njenog prodora u rejon Sarajevskog polja (južno i jugozapadno od Sarajeva), u pozadinu neprijateljskih snaga koje su se povlačile dolinom Prače sa istoka i Neretve sa jugozapada pod pritiskom 37. i 29. divizije izazvala je intervenciju komande njemačkog 21. armijskog korpusa jednom borbenom grupom iz sastava svoje pokretne rezerve iz rejona Ilijade. Ova grupa, sastava ojačanog puka 7. SS-divizije, opremljena skijama i drugom planinskom opremom, prolazi neopaženo 16/17. marta planinu Igman, spušta se u Presjenicu, odbacuje manje iznenađene dijelove 5. proleterske brigade

⁷⁰ Isto, k. 760, r. br. 16/3: Bojna relacija 9. brigade.
⁷¹ Isto, k. 395, r. br. 10/1: Oper, izvještaj 3. divizije.

sa prostora Prenčani — Oblo brdo — Mojčevići i bez ozbiljnijeg otpora zalazi u bok i pozadinu jedinica 3. divizije i tokom 17. marta nastupa (od sela Ledići) ka Gidnju, Turovima i Trnovu. Ovim manevrom neprijatelj je zaobišao položaje 5. brigade prema Jablanici i Krupcu. Neprijatelj je istovremeno prešao u napad na položaje 9. brigade prema selu Ilovici, a preko Trebevića ka rejonu sela Bistrice, gdje su se nalazili dijelovi 7. brigade. U vezi sa ovakvom situacijom štab divizije je povukao sve divizijske dijelove (artiljeriju, pozadinske dijelove, bolnicu, prištapske i dr. dijelove (iz rejona Trnova prema Dobrom Polju, obezbjeđujući ovo povlačenje upotrebot zaštitne čete štaba divizije, kurira, artiljeraca i pripadnika pozadinskih jedinica.

Stab divizije je naredio da se 5. brigada tokom nadne noći (17/18. III) prebaci istočno od komunikacije Ilovice — Trnovo, s tim da 9. brigada upornom odbranom svojih položaja obezbijedi ovo prebacivanje. Sljedećeg dana je naredio 7. brigadi da prekine kontakt sa neprijateljem na svom sektoru i da se preko Jahorine prebaci u rejon Dobrog Polja radi upotrebe na ovom pravcu.

Peta brigada je prešla r. Željeznicu i komunikaciju u rejonu Ilovice, a zatim zauzela položaje istočno od Trnova, da zatvori pravac ka Dobrom Polju, dok se 9. brigada pod borbom povlačila od Jablanice prema istoku, tako da je 19. marta morala napustiti liniju Crni vrh — Kozja strana — Sišići i povući se pozadi Crne rijeke, oslanjajući se desno na jugoistočne padine Jahorine.

Neprijatelj je vršio ispadne i pokušaje da što dalje odbací naše jedinice, ali je bio zadržan na oba pravca. Vjerojatno je njegov krajnji cilj na ovom pravcu bio rejon Trnova, gdje se zadržala njegova glavnina.⁷²

⁷² Pošto se prebacila preko komunikacije, 5. brigada je zauzela položaje: Gradina — Bistričaj — Vis — Javorak (na pravcu Dobrog Polja), ali ju je neprijatelj 18. III ujutro potisnuo sa Gradine i Bistričaja i napravio ispad tenkovima putem za Dobro Polje, pa se povukla (1. i 3. bat.) na prostor Rogoja, odakle je krajem dana posjela položaje Javorak — Videš — Celina, preduzimajući rušenje ceste i zatvaranje pravca prema Dobrom Polju.

Neprijatelj je sljedećeg dana preuzeo napad prema Dobrom Polju i Dolijašu, pa su brigade zauzele položaje na liniji Jasikova glava — Hamzići — Jahorina (9. brigada), a 5. brigada se zadržala

Pošto se u rejonu Varoš — Dobro Polje do 20. marta prikupila i 7. brigada ove divizije, štab divizije je uveo njena dva bataljona (1. i 2. bat.) u borbu (21. III) na pravcu Trnova; oni su potisli neprijatelja sa Visa i smijenili 1. bataljon 5. brigade na Čelini, radi odmora. Deveta brigada je iskoristila popuštanje pritiska prema njoj, pa je u toku 20/21. marta odbacila neprijatelja iz Dolijaša, Durakovića i Devčića, u koja je bio upao prethodnog dana, a zatim ga tokom dana (21. III) potisla prema selu Ilovicama i izbila ponovo na liniju Sišići — Govedovići — Crni vrh. U međuvremenu su i dijelovi 29. divizije, po naređenju štaba korpusa, ispoljili dejstvo prema Umčanima, Ledićima i Ostojićima (20. III) u pozadinu neprijateljske grupacije u Trnovu, što je takođe uticalo na smanjenje pritiska prema 3. diviziji.

Zadržavanjem neprijatelja pred frontom 5. i 7. brigade protivnapadom 9. brigade pravcem Dolijaš — Illice i pojavom dijelova 29. divizije u neprijateljsku pozadinu, stvoreni su povoljni uslovi za opšti protivnapad 3. divizije na neprijatelja na prostoriji Trnovo — Illice, radi njegovog odbacivanja prema Jablanici i Sarajevskom polju.

Na osnovu naređenja štaba 3. divizije napad na neprijatelja u rejonu Trnova je izvršen 22. marta u 20 časova, i to pravcima: 9. brigada Ilovice — Grab, Bistričaj — Leletin han — Ilovice (5. brigada), Turovi — Trebečaj — Umčani, prema Gradcu i Čeružićima (7. brigada).

Neprijatelj je počeo još tokom dana, prije predviđenog početka napada, da izvlači iz rejona Trnova borbenu grupu 7. SS-divizije, ostavljajući i dalje prema jedinicama 3. divizije one snage koje su se i ranije nalazile na ovom pravcu. Ovo povlačenje je olakšalo napad 3. divizije, pa su njene jedinice tokom noći i sljedećeg dana odbacile neprijateljske dijelove iz rejona Turovi, Trnovo i Ilovice i produžili gonjenje prema Jablanici: 9. brigada desno, a 7. brigada lijevo od komunikacije, dok je 5. brigada zadržana u rezervi u rejonu Ilovice. Deveta brigada

la na liniji: Celina — Videš — Javorak — Karaula — Oštari rat — s. Bašci.
(Arhiv VII, k. 395, r. br. 10/1: Operat. izvješ. 3. divizije; VIG, 2/1965, pomenuti rad M. Đurišića.)

je izbila na liniju Grab — Grabske šume — Golo brdo, povezujući se desno sa dijelovima 37. divizije prema Trebeviću (na liniji Pavlovac — Bistrica), a 7. brigada: Čeružići — Umčane — Prečane — Rahovići — Mojčevići, ne uhvativši vezu sa dijelovima 29. divizije koji su se preko Igmana orijentisali prema Hrasnici.⁷³

Štab 3. divizije je naredio da se jedinice na dostignutoj liniji odmore, popune municijom i pripreme za predstojeću operaciju prema Sarajevu.

Dvomjesečne borbe jedinica 3. divizije na sektoru Goražde — dolina Prače — Trebević — Jahorina — Trnovovo odigrale su se pod teškim vremenskim i terenskim uslovima, sa nedovoljnim snabdijevanjem tokom zimskih mjeseci i nedovoljnom artiljerijskom podrškom u tom periodu i bile su skopčane sa znatnim gubicima od oko 750 izbačenih iz stroja, ne računajući premrzle.⁷⁴

3. DIVIZIJA U SARAJEVSKOJ OPERACIJI⁷⁵

U završnim borbama za oslobođenje Sarajeva 3. divizija je napadala u sastavu 2. korpusa, s juga pravcem Jajlanica — Sarajevo. Desno od nje je napadala 37. divizija

⁷³ Arhiv VII, k. 395, reg. br. 10/1; k. 760, reg. br. 16/3: Bojna relacija 9. brigade.

⁷⁴ Treća divizija je imala gubitke (23. I — 23. III 1945. god.) 246 poginulih i 518 ranjenih, i to 5. brigada 126 poginulih i 275 ranjenih, 7. brigada 53 poginula i 118 ranjenih, 9. brigada 67 poginulih i 125 ranjenih.

Neprijatelju su za isto vrijeme naneseni gubici, prema evidenciji štabova ovih jedinica od oko 1400 poginulih i veći broj ranjenih i zarobljenih.

(Arhiv VII, k. 395, r. br. 2/1, 5/1 i 10/1: Operativni izveštaji 3. divizije za januar, februar i mart 1945.; Vig, 2/1965: pomenuti rad M. Đurišića.)

⁷⁵ Sarajevska operacija obuhvata borbena dejstva jedinica 2. i 3. korpusa Jugoslovenske armije protiv njemačko-domobransko-ustaških snaga pod komandom njemačkog 21. armijskog korpusa u vremenu od 28. marta do 7. aprila 1945. za oslobođenje Sarajeva glavnog grada Bosne i Hercegovine.

Na osnovu naredenja Vrhovnog komandanta JA od 17. marta 1945. oformljen je Operativni štab za koordinaciju dejstava, koji su ušli komandanti korpusa su učestvovali u ovoj operaciji. Operativni štab je izvršio pripreme, izradio i predložio Vrhovnom štabu plana operacije i pošto je dobijena saglasnost Generalštaba JA pristupilo se njegovom izvršenju.

pravcem Pale — Trebević — Sarajevo, a lijevo pravcem Ivan-sedlo — Pazarić — Blažuj 29. divizija.

Pošto je neprijatelj odbačen iz rejona Trnova, 3. divizija je do 24. marta izbila na liniju Ulobić — Crvena stijena — Presjenica, prema Jablanici. Na položaje Golo brdo — Grabske stijene došla je 26. marta 5. brigada iz rezerve, mjesto 9. brigade, koja je povučena radi odmora u rezervu u rejon Ilovice, s tim što je imala zadatak da jednim bataljonom kontroliše komunikaciju prema Jablanici. Sedma brigada je i dalje, do početka napada, zadržana na položajima zapadno od ove komunikacije, desnom obalom Presjenice, pošto je prethodno potisnula odavde neprijateljske dijelove na suprotnu obalu.

Jedinice su se na ovoj prostoriji odmorile, snabdjele i pripremile za predstojeći zadatak. Njihova aktivnost se svela na izviđanje i zauzimanje što povoljnijih polaznih položaja za napad, kao i na povezivanje sa susjedima.

Stab 3. divizije je 30. marta formirao grupu od dva bataljona (4. bataljon 7. i 4. bataljon 9. brigade) i uputio na Igman, sa zadatkom da dejstvuje prema Hadžićima, Hrasnici i komunikaciji Jablanica — Vojkovići, kao i da se poveže sa dijelovima 29. divizije na pravcu Ivan-sedla. Po dolasku, sljedećeg dana, na prostor Gornja Grkarica — Malo Polje bataljoni su, tokom ove i narednih noći,

U odbrani Sarajeva i prilaza gradu poslije 20. marta su učestvovale sljedeće neprijateljske jedinice: njemačke 181, 369. i 7. SS-divizije, 964. i 969. brigada i SS policijski puk »Nagel«, 1, 9, 11. i 18. ustaška brigada, 2. brdska ustaško-domobranska brigada, 3. ustaški dopunski puk, ostaci 9. ustaško-domobranske divizije, dijelovi 5. ruskog dobrovoljačkog korpusa, 803, 834, 920. i 935. landesšicen bataljon, razne manje grupe domobrana, ustaša, žandarma i milicionera, dva bataljona italijanskih fašista, protivavionska i druga artiljerija i nekoliko tenkova. (Oslobodil. rat k. 2, str. 561—2, izd. VII, 1965. god.).

U napadu su učestvovale sljedeće divizije JA: 2. korpusa: 3, 29. i 37. divizija; 3. korpus: 27. i 38. divizija; 5. korpus: 4. i 10. i dijelovi 39. i 53. divizije.

Polazeći u koncentrično nastupanje prema Sarajevu, 3. korpus sa sjeveroistoka i istoka, 2. korpus sa jugoistoka, juga i jugozapada, 5. korpus sa zapada i sjeverozapada, u borbama od 28. III do 7. IV 1945. slomljen je posljednji neprijateljski otpor, oslobođen ovaj grad, u kojem je neprijatelj pretrpio gubitke od oko 12.000 poginulih i zarobljenih, dok su gubici naših jedinica bili 637 poginulih i 2020 ranjenih. (Isto, str. 569).

vršili napade, odnosno prepade, na ustaško-domobranske posade u selima ispod Igmana: Lokve, Crepljani, Rastaci, Lasac (4. bataljon 9. brigade), Vrelo Bosne, Kovače, Hrasnica (4. bataljon 7. brigade). Oni su se poslije izvedenih akcija povlačili na Igman. Prepadi ove grupe u pozadini jednog i drugog pravca: Vojkovići – Jablanica, Hadžići – Ivan-sedlo unio je pometnju i nesigurnost neprijateljske odbrane na njima, koja je bila pod sve jačim pritiskom jedinica 3. i 29. divizije s fronta i na bokove.⁷⁶

Braneći se uporno pred 3. i 29. divizijom na pravcu Sarajevskog polja, neprijatelj je otpočeo ubrzano povlačenje pred ostalim jedinicama Operativne grupe, sa sektora Pale – Mokro – Ozren, prema Sarajevu.

U duhu datih direktiva od strane Operativnog štaba, sve jedinice Operativne grupe su prešle u napad na svojim pravcima, radi što bržeg izbijanja pred neposrednu odbranu Sarajeva, njenog slamanja i oslobođenja grada.

Neprijatelj, da bi što duže zadržao nastupanje ovih jedinica do izvlačenja glavnine svojih snaga ka dolini Bosne, vrši protivnapade prema jedinicama 3. i 5. korpusa svojom 7. SS-divizijom, koju je držao kao rezervu u Sarajevskom polju. Angažujući ih borbom na području daleje od Sarajeva, on je uspio da uspori njihovo podilaženje Sarajevu, što mu je omogućilo povlačenje glavnine trupa iz šireg rejona ovog grada prema sjeveru – dolinom Bosne.

Štab 3. divizije u svrhu razbijanja neprijatelja na ovom sektoru i izbijanja u rejon Sarajevskog polja i radi njegovih sprečavanja da se izvlači od Sarajeva, izdao je zapovijest za napad (na neprijatelja) na sektoru Vojkovići – Jablanica – Vrijenac, određen za 3. april u 22 časa.⁷⁷

⁷⁶ Neprijatelj je bio podvrgnut pritisku i na ostalim pravcima: 37. divizije 2. korpusa; jedinica 3. i 5. korpusa su slamale njegovu posljednju odbranu u rejonu Pala, na Romaniji i Ozrenu, na sektoru Busovača – Zenica, u rejonu Kaknja.

⁷⁷ Jedinice 37. divizije su ovladale Stambolčićem i Vitezom i napadale Pale, glavnina 29. divizije je pošla u napad severno i sjeveroistočno od Ivan-sedla, dijelovi 5. korpusa su forsirali Bosnu između Modrinja i Dobrinja i nastupali ka Sarajevu, a jedinice 3. korpusa preko Mokrog i Vučje luke.

(Arhiv VII, k. 756, reg. br. 15/1: Zapovijest štaba 3. divizije od 3. IV 1945.)

Zapoviješću je, pored ostalog, naređeno:

- Grupi bataljona na Igmanu da jednim bataljonom zatvara pravac od Hadžića a drugim bataljonom (4. bat. 7. brigade) da napada pravcem Hrasnica — Vojkovići radi sadejstva glavnini 7. brigade;
- Sedmoj brigadi da sa prostorije Presjenice izvrši napad pravcem Očađelo — Kijevsko brdo — Turba — Slavanj (dva bataljona) i preko Zoranovića na Krupac (1. bataljon);
- Petoj brigadi da napadne pravcem Grabske šume — Batići — Kasindo, s tim da jednim bataljom napada desnom obalom Kasidolskog potoka pravcem: Vjenac — Slapovi — Klek, hvatajući vezu desno sa dijelovima 37. divizije (4. brigade).

Deveta brigada je zadržana u drugom ešelonu — rejon Ilovec; štab divizije u Trnovu a komandantska osmatračnica na Grbskim stijenama, odakle je održavana telefonska i radio-veza sa štabovima brigada.

Poslije artiljerijske pripreme 5. i 7. brigada su izvršile napad na neprijatelja na sektoru Vjenac — Jablanica — Vojkovići, ali su naišle na žestok otpor, tako da je, i pored angažovanja i juriša jedinica na pojedine položaje, stanje pred njima ostalo uglavnom nepromijenjeno. Prilazi neprijateljskim položajima bili su ograđeni bodljikavom žicom i minirani, što je prouzrokovalo velik broj izbačenih iz stroja ove noći (6 poginulih i oko 70 ranjenih).⁷⁸

Kada je ujutro (4. aprila) obavljen rezultatu napada štab divizije je naredio da se napad ponovi sljedeće noći, s tim da 7. brigada prvo napadne neprijatelja na Krupcu i Slavnu, a zatim s leđa na Kijevsko brdo, Bjelovac i Očađelo, a 5. brigada da izvrši napad na Kijevo iz pozadine, po izbijanju u rejon Klanca. Devetoj brigadi je naređeno da sa dva bataljona napada Crvenu stijenu i

⁷⁸ Sedma brigada je napadala: Mišići — Očađelo — Turbe (1. bat.), Jagodnjak — Dolovi — Krupac (3. bataljon), Strejišta — Zoranovići — Govništa — Vojkovići (2. bataljon); Peta brigada: Vjenac — Tvrdinići — Klek (1. bataljon), Kapovina — Batići (3. bataljon), Crvena stijena — Jablanica (2. bataljon).

Očađelo i to kada bataljoni 5. i 7. brigade napadnu s leđa na ove položaje.⁷⁹

Stab divizije je primio naređenje Operativnog štaba za opšti napad svih jedinica na pravcu Sarajeva, po kojoj je početak napada bio određen za 5. april u 15 časova. Trećoj diviziji je bilo naređeno da sa svim jedinicama pređe u napad opštim pravcem Jablanica — Crveni klanac — Kasindol — Vrača — Sarajevo (Vojnotehnički zavod), šireći se desno do linije Petrovići — Stanojevići — Miljevići — Zlatište, a lijevo Malo polje — Igman — Vrelo Bosne. Njen je zadatak da likvidira neprijateljska uporišta na ovom pravcu i osloboди južni dio grada, izbjegnjem na lijevu obalu Miljacke. Desno je napadala 37. a lijevo 29. divizija 2. korpusa, dok su sa istoka, sjevera i zapada napadale jedinice 3. i 5. korpusa.⁸⁰

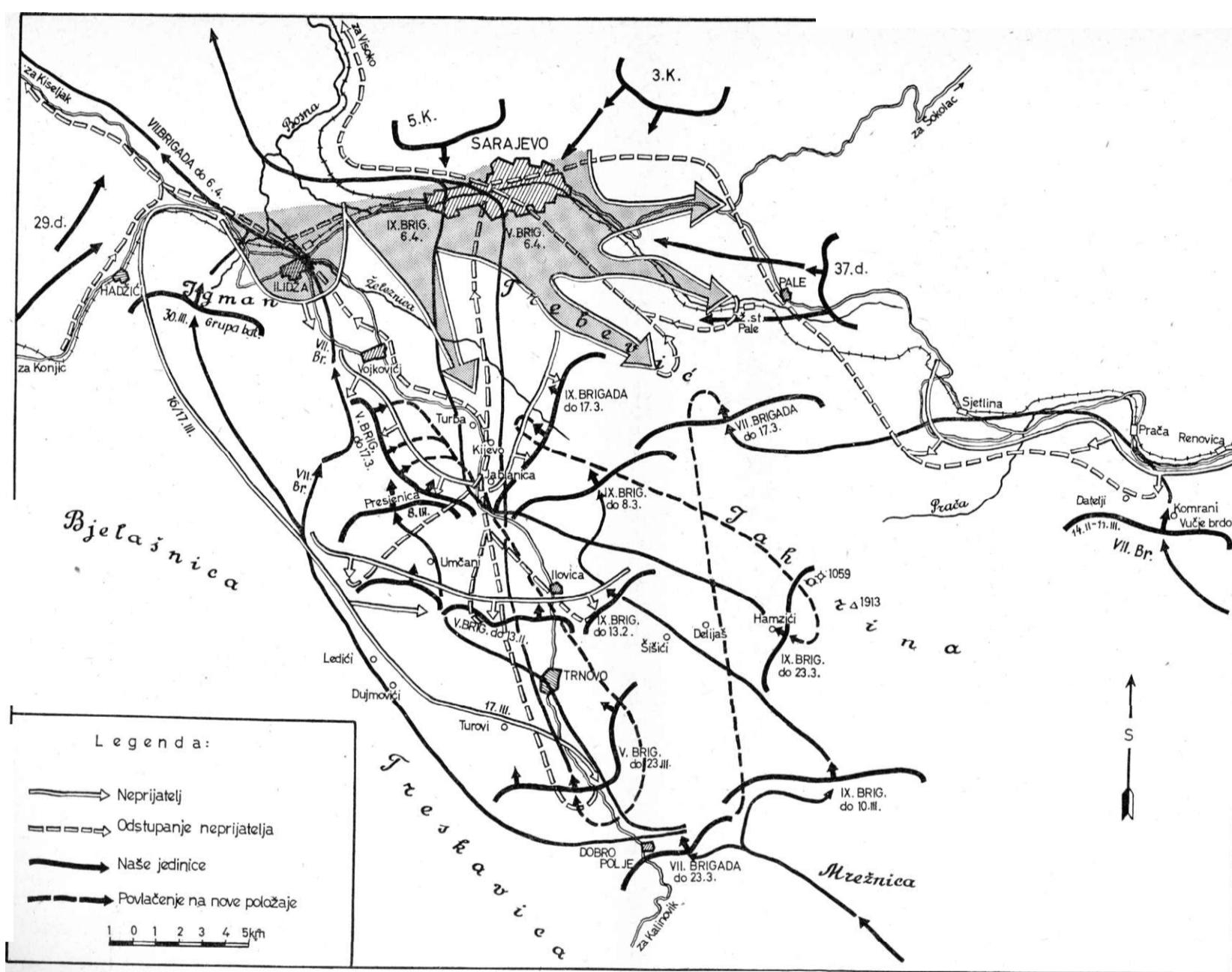
Treća divizija je prešla u napad (4/5. IV) prije prijema zapovijesti štaba Operativne grupe i u toku noći i 4. aprila prije podne slomila neprijateljsku odbranu u rejonu Jablanice, ovladala Gradinom, Kobiljom glavom i Klancem, prinudivši neprijatelja da se povuče, prvo ispred 5. brigade, a zatim ispred 7. i 9. brigade. Poslije podne sve jedinice divizije prelaze u opšti napad u duhu zapovijesti Operativnog štaba i štaba divizije: 5. brigada pravcem Crveni klanac — Miljevići — istočni dio Vrace, 9. brigada pravcem Jablanica — Vrela — Kasindo — zapadni dio Vrace, 7. brigada: Vojkovići — Kotorac — Ilijadža.

Goneći neprijateljske zaštitnice, poslije slamanja njihove odbrane na pravcu Jablanica — Vojkovići i Jablanica — Vrača, 5. i 9. brigada su u toku noći — 5/6. aprila ušle u Sarajevo sa južne strane, dok su sa istoka preko

⁷⁹ Arhiv VII, k. 395, reg. br. 2/1: Operativni dnevnik 2. korpusa.

⁸⁰ Isto; k. 756, r. br. 16/1: Zapovijest štaba 3. divizije od 5. IV 1945; k. 396, br. r. 12/1: Zap. oper. štaba od 5. IV 45.

(Treći korpus je sa prostorije Crijepolsko — Vučja luka — Hreša — Bulozi pošao u napad ka desnoj obali Miljacke i centru grada; Peti korpus je sa prostorije: Cevljjanovići — Gajevi — Srednje — Višnjica podišla Jošanici i Vogošću i Nahorevu, pa je odavde 10. divizija orijentisana ka komunikaciji Reljevo — Semizovac, a 4. divizija na Sarajevo (6. IV).¹

Sk. 22. — Treća divizija u borbama za oslobođenje Sarajeva (27. I. 6. IV 45).

Trebevića, dolinom Miljacke i sa pravca Vučje gore prodle jedinice 37, 28. i 38. divizije i do ujutro potpuno očistile grad od neprijateljskih dijelova. Sedma crnogorska brigada, nastupajući preko Vojkovića i Butmira, produžila je 6. aprila gonjenje neprijateljskih dijelova prema Ilidži i Blažuju, i u sadejstvu sa jedinicama 29. hercegovačke divizije koje su na ovom pravcu nastupale od Ivan-sedla, do 7. aprila odbacile neprijatelja iz rejona Blažuja i Osijeka prema Kobiljoj glavi, gdje je dočekan i razbijen od dijelova 29. divizije koji su već bili izbili u ovaj rejon i koji su ga zarobili ili unštigli.⁸¹

Poslije oslobođenja Sarajeva obezbjeđenje grada je preuzeila 4. divizija 5. korpusa i jedinice Ozne. Gonjenje neprijatelja dolinom Bosne nastavile su divizije 3. korpusa i ostale jedinice 5. korpusa. Jedinice 2. korpusa su zadržane nekoliko dana u širem rejону Sarajeva radi odmora i pripreme za naredne zadatke u okviru Jugoslovenske armije. Treća divizija je razmještena na prostoriji: Alipašin Most (5. brigada), Ilidža – Stup – Oteš (9. brigada), Goduša – Vela – Ženik – Osjek (7. brigada), Kotorac – Nedžarići (artil. divizion), štab divizije i ostali divizijski dijelovi u Ilidži.⁸²

Neprijateljski gubici u Sarajevskoj operaciji na sektoru 3. divizije (od 25. marta do 7. aprila), po podacima štabova jedinica koje su učestvovali u ovim borbama, bili su oko 870 poginulih, 1350 ranjenih i 1270 zarobljenih. Ukupni gubici jedinica 3. divizije za ovo vrijeme iznose: 39 poginulih i 217 ranjenih (gubici 2. korpusa su bili 320 poginulih i 1179 ranjenih). Jedinice 3. divizije su u ovim borbama zaplijenile 3 teška bacacha, 3 mitraljeza, 20 »šaraca«, 35 puškomitraljeza, 30 mašinki, 1400 pušaka, 50 pištolja, 150.000 raznih metaka i dr., ne računajući zajed-

⁸¹ Peta proleterska brigada je napadala u pravcu: Stanojevići – Miljevići (1. bataljon), Crveni Klanac – Miljevići – Vrača (4. bataljon); 2. i 3. bataljon su bili u 2. ešelonu; Deveta brigada: Jablanica – Kijevo – Vrača (1. i 2. bat.); 3. bataljon u 2. ešelonu, dok je 4. bat. bio u grupi koja je napadala sa Igmana. (Arhiv VII, k. 758, r. br. 10/7: Izvještaj 5. brigade; k. 760, r. br. 8/3: Relacija 9. brigade.)

⁸² Arhiv VII, k. 758, r. br. 10/7: Izv. 5. brigade; k. 759, r. br. 13/9: Istorijat 7. brigade; k. 760, r. br. 2/2: relacija 9. brigade.

nički plijen svih jedinica koje su učestvovale u napadu na Sarajevo.⁸³

Poslije borbi za oslobođenje Crne Gore i Sandžaka 3. divizija je gonila neprijatelja prema Sarajevu, prolazeći pod najtežim vremenskim i terenskim uslovima dug i naporan put dok je podišla Sarajevu sa jugoistoka, savlađujući često pod borbom snijegom pokrivenе ogranke Jajhorine, Treskavice, Trebevića i Igmana. Dugotrajni marševi i borbe na ovom pravcu su je prilično iscrpili, imala je u ovom periodu dragocjene gubitke, ali je, bez obzira na te žrtve i napore, pristupila potpuno spremna izvršenju zadatka u završnim borbama za oslobođenje Sarajeva, zajedno sa ostalim jedinicama koje su učestvovale u ovoj operaciji. Ona je poslije kraćeg odmora bila sposobna da pristupi izvršenju narednih zadataka u okviru Jugoslovenske armije. Borci i starješine njenih jedinica ispoljili su visok stepen svijesti i morala pri savlađivanju teškoča i napora u minulom periodu. Popune koje su svakodnevno uključivane u jedinice veoma brzo su se prilagodjavale uslovima i borbenim zadacima, pošto su na njih vaspitno uticali svojim primjerom i moralno-političkim stavom starještine i već prekaljeni borci ovih jedinica.⁸⁴

Sarajevo je, kao što je istaknuto, bilo u ovo vrijeme važan čvor koji je neprijatelj čvrsto i jakim snagama držao, jer su se kroz njega povlačile njegove snage sa istoka, iz Srbije i Sandžaka, i iz Hercegovine, prema sjeveru, dolinom Bosne, vezujući se sa jedinicama na sremskom frontu.

Zadatak naših jedinica je bio da se neprijatelju onemogući normalno povlačenje, da mu se na ovoj prostoriji nanesu što veći gubici, naročito u širem rejonu Sarajeva, a potom u dolini Bosne. Angažovanjem jedinica 2, 3. i 5.

⁸³ Isto, k. 756A, r. br. 6/3: Pregled akcija 3. divizije (za vrijeme 24. III – 6. IV 1945).

⁸⁴ Treća divizija je imala brojno stanje na dan 1. IV 1945. godine 6.661 boraca i starešina, a na putu se nalazila popuna iz Užica od oko 3.000 ljudi.

Isto, k. 756A, r. br. 2/4: Brojni pregled 3. divizije na dan 1. IV 1945.

korpusa neprijatelju su naneseni znatni gubici u poginulim, zarobljenim i ranjenim, ali je on uspio da glavni dio svojih snaga provuće kroz ovaj čvor i izbjegne potpunu katastrofu na ovoj prostoriji. Neprijatelj je u svom daljem povlačenju dolinom Bosne a zatim Slavonijom prema Zagrebu i Sloveniji bio podvrgnut stalnim udarcima, da bi potom doživio potpuni poraz i kapitulaciju na prostoru između Zagreba, Maribora, Celja i Ljubljane, pod udarom udruženih snaga Jugoslovenske armije, koje su mu presjekle odstupnicu.

Treća divizija je u okviru 2. korpusa i Operativne grupe imala veoma težak zadatak: da savlada isturenu neprijateljsku odbranu južno i jugoistočno od Sarajeva i sa ovog pravca nastupa na spoljnju i unutrašnju odbranu ovog grada, zajedno sa ostalim jedinicama. Pravac Trnovo – Jablanica – Sarajevo neprijatelj je branio jakim snagama, koje su se postavile na organizovane položaje i u naseljima duž komunikacije Trnovo – Sarajevo, podržavanim artiljerijom, tenkovima i avijacijom. Manevar na ovom pravcu bio je otežan dubokim snijegom, snježnim nanosima na planinskim padinama i u dolinama, a neprijatelj je primijenio nagazne mine ispred svojih položaja. Naše jedinice nijesu raspolagale skijama i drugom zimskom i planinskom opremom, kao ni čistačima mina, što je takođe negativno uticalo na njihova dejstva.

Divizija je imala nekoliko žešćih okršaja sa neprijateljem, a često je manjim dijelovima vršila prepade i manje napade na pojedinim mjestima. Tek kada je neprijateljska odbrana u rejonu Trnova i Jablanice slomljena i odbijeno nekoliko njegovih jačih ispada i protivnapada, zaobiđeni neki istureni položaji duž puta Jablanica – Vojkovići, a zatim slomljen njegov otpor duž ove komunikacije dejstvom naših jedinica na bokove i iz pozadine, stvoreni su uslovi da jedinice ove divizije pređu u napad ka Sarajevu i Sarajevskom polju i učestvuju u oslobođenju ovog grada.

Na ulicama Sarajeva su se 6. aprila sreli borci Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, pripadnici proslavljenih divizija Narodnooslobodilačke vojske, sa pripadnicima NOP-a u gradu koji su u najtežim uslovima ilegalnog rada dejstvovali: podizali moral i podsticali otpor naroda

Popuna 3. divizije sa borcima iz Srbije

protiv okupatora i njegovih saradnika, mobilisali i upućivali borce za jedinice izvan grada, izvodili diverzije i na razne načine sabotirali okupatorsko-ustašku vlast, a pri napadu naših jedinica sadejstvovali im vezom i akcijom iznutra.

Jedinicama 3. divizije pripada istaknuta zasluga za njihovu ulogu i zadatke koje su izvršavale u okviru sarajevske operacije. Pored propusta u toku podilaženja i teških uslova za koje nije bila opremljena i obučena, kao i prisustva u njihovim redovima velikog broja neobučenih i nedovoljno obučenih novih boraca te neuredne obavještajne službe i sredstava veze, kao i nedovoljnog sadejstva, one su svoj osnovni zadatak u okviru ove operacije uspješno izvršile.

TREĆA DIVIZIJA U SASTAVU DRUGE JUGOSLOVENSKE ARMije

1. PREBACIVANJE DIVIZIJE U REJON PRIJEDORA. UKLJUČIVANJE U SASTAV 2. JUGOSLOVENSKE ARMije I BORBE U DOLINI UNE

Pošto je odlukom Vrhovnog komandanta predviđeno da 3. i 29. divizija 2. korpusa učestvuju sa ostalim jedinicama Jugoslovenske armije u gonjenju neprijatelja i za vršnim borbama za oslobođenje zemlje, te je Operativni štab grupe korpusa 12. aprila izdao naređenje ovim i ostalim jedinicama Operativne grupe i njihovim pokretima i daljim zadacima.⁸⁵

Trećoj diviziji, koja je poslije oslobođenja Sarajeva bila prikupljena na prostoru Lužani – Ilijadža – Rajlovac – Kotorac, naređeno je da izvrši pokret za Bosansku

⁸⁵ Ostalim jedinicama Operativne grupe je naređeno: 29. diviziji (Hadžići – Han – Ploča – Kiseljak – Brestovsko) da izvrši pokret pravcem: Travnik – Jajce – Bosanski Petrovac – Bihać. Od 26. aprila ona je ušla u sastav 4. armije. Svoju 12. brigadu je iz rejona Sarajeva vratila za Hercegovinu; 37. divizija da se prebaci na prostoriju Vlasenica – Srebrnica – Višegrad radi kontrole terena; 3. korpus, koji je poslije oslobođenja Sarajeva dejstvovao desnom obalom Bosne na sektor Zepče – Zavidovići – Maglaj, dobio je naređenje da 1 diviziju ostavi na ovom zadataku, a drugu diviziju da vrati u Sarajevo za garnizone i druge potrebe; 5. korpus: 4. divizija poslije smjene u Sarajevu, 10. divizija poslije oslobođenja Zenice, prebacuje se u rejon Banjaluke, gdje ulaze u sastav 2. armije, zajedno sa njegovom 39. divizijom dijelovi 53. divizije i 1 brigada 39. divizije su još zadržani na lijevoj obali Bosne da sadejstvuju dijelovima 3. korpusa.

(Arhiv VII, k. 756, r. br. 19/1: Zapovijest Operativnog štaba grupe korpusa od 12. IV)

krajinu i po dolasku na prostoriji Sanski Most – Prijedor izvidi neprijatelja u dolini Une i napadne ga na sektoru Bosanska Krupa – Bosanski Novi. Ona je imala zadatak da sa ove prostorije uhvati vezu sa jedinicama 2. jugoslovenske armije koje su nastupale desnom obalom Save ka donjem toku Une.

Divizija je u vremenu od 12. do 19. aprila maršovala ka označenoj prostoriji i po dolasku se razmjestila radi jednodnevnog odmora: Pobrežnje – Kopriva (5. brigada), Ljubija (9. brigada), Hambarina – Rakovčani – Rizvanovići – Bišćani (7. brigada), Prijedor (štab divizije), odakle je preuzeila izviđanje doline Une, a potom usmjerila svoje jedinice ka određenom sektoru: Bosanska Krupa – Bosanski Novi.⁸⁶

Neprijatelj je štitio povlačenje svojih trupa dolinom Une prema Kostajnici na taj način što je duž druma i željezničke pruge posio istaknute položaje i naseljena mjesta, minirao i ogradio bodljikavom žicom njihove prilaze i na njima organizovao odbranu da bi onemogućio napad naših jedinica na komunikaciju.⁸⁷

Treća divizija je imala zadatku da izvrši napad na neprijatelja na sektoru između Bosanskog Novog i Bosanske Krupe, likvidira njegove posade u ovim rejonima, preseče komunikaciju i onemogući mu povlačenje ovim pravcem. Ona je tokom 21. aprila podišla neprijatelju, izvidjela ga i sljedećeg dana zauzela polazne položaje, sa kojih je izvršila noćni napad (22/23. IV), koji je produžen i narednog dana (23. IV).

Jedinice divizije su na osnovu naređenja njenog štaba izvršile ovaj napad na sljedeći način:

— Sedma brigada je nastupala lijevom i desnom obalom Sane: prema Dvoru dva bataljona i Bosanskom Novom (dva bataljona);

⁸⁶ Treća divizija je došla iz rejona Sarajeva sljedećem maršrutom: Ilijadža – Blažuj – Busovača (12. IV) – Vitez (13. IV) – Travnik – Turbe (14. IV), gdje se 15. IV odmorila, – Jaice (16. IV) – Mrkonjić Grad (17. IV) – Ključ (18. IV) – Sanski Most – Prijedor (19. IV).

⁸⁷ Na ovom sektoru u dolini Une nalazili su se dijelovi njemačke 373. leg. i 104. lovačke divizije, 1 landesšicen bataljon i dijelovi 4. domobran divizije.

(Arhiv VII, k. 395, r. br. 14/3: Podaci štaba 3. divizije o neprijatelju.)

— Deveta brigada je sa dva bataljona napala neprijatelja na prostoru Rudice i Donji Rakanj, a sa dva bataljona (3. i 4.) na ž. st. Blatnu i Otoku:

— Peta brigada je napadala Bosansku Krupu, preko Ostrožnice, Drenove glave i Jasenice.

Neprijatelj je pružio žilav otpor pred svim jedinicama, odbio djelimične prodore na pojedinim pravcima i zadržao sve napadnute položaje tokom noći i narednog dana. On se pokazao brojno jačim, a za odbranu pripremnišim i organizovanijim, nego što su naše jedinice očekivale s obzirom na podatke koje su o njemu imale. Pred takvim otporom, bez sredstava za uklanjanje mina, jedinice su odustale od daljeg angažovanja na ovom prostoru i povukle se na polazne položaje uz gubitke.⁸⁸

Povezivanjem 3. divizije i 5. korpusa sa jedinicama i štabom 2. armije, naređenjem Generalštaba JA od 22. aprila 1945. izvršeno je njihovo uključivanje u sastav 2. jugoslovenske armije (komandant Koča Popović, politički komesar Blažo Lompar), pa su rasformirani dotadašnji štabovi 2. i 5. korpusa i Operativni štab grupe korpusa.

Zadatak 2. armije je bio da forsira Unu i nastavi nastupanje opštim pravcem Karlovac — Novo Mjesto — Ljubljana, između 1. armije, koja je nastupala lijevom obalom Save prema Zagrebu, i 4. armije, koja je poslije oslobođenja Rijeke i Hrvatskog primorja nastupala ka Trstu i Ljubljani.

Štab 2. armije je radi bržeg i efikasnijeg nastupanja određenim pravcem formirao 24. aprila Unsku operativnu grupu (4 divizije), koja će, pošto očisti neprijatelja iz donjeg toka Une, nastupati desnom obalom Save ka komunikaciji Zagreb — Karlovac i dalje prema Samoboru i Zidanom Mostu, i Karlovačku operativnu grupu, u koju je, pored 4. i 10. divizije, kao i 34. divizije 4. korpusa, uključena 3. divizija, kojoj je naređeno da se prikupi na pravcu Tounj — Ogulin — Vrbovsko i razbije neprijateljsku

⁸⁸ Treća divizija je u ovoj borbi imala gubitke od 29 poginulih i oko 90 ranjenih (5. brig. 9 pog. 17 ranj. i 5 nestalih, 9. brig. 5 mrt. i 16 ranj., 7. brig. 15 pog. i 51 ranj.). Neprijateljski gubici su bili oko 160 poginulih, 115 zarobljenih i više ranjenih.

(Arhiv VII, k. 756A, reg. br. 9/3: Izvještaj štaba 3. divizije o akciji).

grupaciju u rejonu Karlovca, a potom da produži gonjenje prema Samoboru i Novom Mjestu.

2. DEJSTVA 3. DIVIZIJE U OKVIRU KARLOVAČKE OPERATIVNE GRUPE

U vezi sa zadatkom Operativne grupe na pravcu Karlovca 3. divizija je povučena sa sektora Une (24. IV) i prikupila se (25. IV) u rejonu Bihaća, na prostoriji: Vrkašić – Jasika (5. brigada), Založje – Cekrlije (7. brigada), Bihać – Prekounje (9. brigada), štab divizije i ostali dijelovi u Bihaću.

Pokret divizije sa ove prostorije otpočeo je 26. aprila i poslije trodnevног marša njene su jedinice stigle na prostoriju Oštarija (5. brigada) – Trošmarije (9. brigada) – Skradnik (7. brigada), odakle su se povezale sa dijelovima 4. korpusa, izvršile pripreme za predstojeća dejstva na pravcu Karlovca.⁸⁹

Obrana Karlovca je bila organizovana po dubini, s osloncem prema jugu na komunikaciju Generalski Sto – Duga Resa – Karlovac i obezbjeđenjima na liniji: desna obala Kupe od Karlovca do Vukove Gorice – Bosiljevo – Špohari – Lešće – Generalski Stol – Katići – Gaceško Selo – Svojići – Mavrovići – Razvalina – Barilovići – Vukmanići – želj. stanica Skakavac – sva mjesta uključno za neprijatelja.⁹⁰

Karlovačkoj operativnoj grupi je naređeno da sa prostorije Tounj – Ogulin – Vrbovsko izvrši napad na neprijatelja u rejonu Karlovca, razbijje ga na ovoj prostoriji, a zatim sa ostalim snagama 2. armije produži gonjenje neprijatelja na sjeverozapad, prema Sloveniji.

⁸⁹ Treća divizija je izvršila pokret u poretku: 5, 9, 7. a pozadi artiljerijska brigada, pravcem: Bihać – Drežnik Grad (26. IV) – Slunj – Primišlje (27. IV) – prostorija prikupljanja u rejonu Ogulina (28. IV).

(Arhiv VII, k. 756, r. br. 21/2: Izvještaj štaba 3. divizije).

⁹⁰ U rejonu Karlovca su se nalazile: dijelovi 104. lov. divizije, 2. i 4. policijski puk, 20. lovački puk, 96. pionirski bataljon, dijelovi 13. ustaško-domobranske divizije, art. dijelovi 392. divizije, štab 91. arm. korpusa i manji dijelovi nekih jedinica.

(Oslob. rat, 2. izd. 1965. str. 629; Arn. VII, k. 756, r. br. 33/1: Zapov. štaba 2. arm. od 28. IV.

U okviru ovog zadatka naređeno je (28. IV) 3. diviziji da se približi neprijatelju, prikupi i razmjesti na prostoriji: Ponikve (isk) — Osojnik — Jadrč — Močila — Zdihovo (1 brigada), Ljubošina — Gomirje — Vrbovsko (glavnina divizije), s tim da se ovdje povežu sa dijelovima 4. korpusa u dolini Kupe i pripremi za napad na Karlovac. Četvrtoj diviziji je naređeno da se prikupi na prostoriji — Rebrovci — Tounj — Dubrave, a 10. diviziji na prostoriji Skradnik — Mihaljević — Otok — Desmerice. Za podršku napada jedinica na pravcu Karlovca privučene su dvije artiljerijske brigade i naređeno im je da se razmjesti na prostoriju Oštarije — motorizovana brigada, Primišlje — Tržić (na komunikaciji Slunj — Ogulin) — haubička brigada.⁹¹

U toku pripreme divizije da postupi po ovom naređenju uslijedilo je novo naređenje štaba 2. armije, kojim se požuruje uvođenje jedinica u napad prema Karlovcu zbog zapaženog izvlačenja neprijateljskih snaga (dijelova) sa sektora Kupa — Dobra, prema Generalskom Stolu i Karlovcu. Trećoj diviziji je naređeno da iz rejona Dubrava odmah pređe u napad na neprijatelja ispred sebe, između rijeke Dobre i Mrežice, prema zapadnoj ivici Karlovca, pravcem: Dubrave — Generalski Stol — Lešćevke — Dubrovčani — Karlovac, sadejstvujući 4. diviziji, kojoj je naređeno da nastupa desnom obalom Mrežice i dijelovima 4. korpusa koji nastupaju lijevom obalom Dobre.⁹²

Stab 3. divizije je, ne čekajući pismenu zapovijest Štaba armije, na osnovu njegovog usmenog naređenja, naredio jedinicama da izvrše približavanje neprijatelju i odmah ga napadnu na liniji Katić — Generalski Stol — Slat — Skrtić — Halari — Lešće, između Mrežice i Dobre.

Tokom 29. aprila jedinice 3. divizije su se razvile prema Generalskom Stolu: 5. brigada prema neprijatelju na liniji s. Katići — Ježića — Gornje Zatezalo, 9. brigada na pravcu Stative — Spehari — Duga gora, dok je 7. brigada zadržana ovog dana u drugom ešelonu, a motor. art. divizion na prostoru Donjih Dubrava. Zadatak divizije je

⁹¹ Arhiv VII, k. 756, r. br. 33/1: Zapovijest štaba 2. armije od 28. IV 1945.
⁹² Isto, k. 756, r. br. 35/1: Zapovijest štaba 2. armije od 29. IV 1945.

bio da prvim ešelonom probije neprijateljsku odbranu u rejonu Generalskog Stola, a zatim, uvođenjem 7. brigade iz 2. ešelona, produži napad prema Karlovcu.⁹³

Peta i 9. brigada su otpočele 30. aprila sa napadima na neprijateljske položaje u rejonu Generalskog Stola i Katića brda, pokušavajući da ih zaobiđu, pošto su bili utvrđeni i dobro branjeni, ali u tom nijesu uspjele. Neprijatelj je izvršio jači protivnapad prema njima, odbacio dijelove koji su se bili uklinili u odbranu na pojedinim mjestima i zadržao svoje položaje. Krajem dana prednji dijelovi ovih brigada nalazili su se na liniji Tonkovići – desna obala Dobre, kod s. Lešće.

Pošto je tokom 29/30. aprila 7. brigada 4. korpusa povučena sa lijeve obale Dobre, radi upućivanja u sastav 4. armije, štab 3. divizije je, po odobrenju štaba 2. armije, uputio svoju 7. brigadu iz 2. ešelona na lijevu obalu Dobre, sa zadatkom da nastupa nizvodno i dejstvuje bočno i iz pozadine na neprijateljske dijelove u rejonu Generalskog Stola, koji su se žilavo branili pred 5. i 9. brigadom. Sedma brigada ojačana bataljonom brdskih topova i pionirskom četom, uputila se pravcem Oštarija – Trošmarija – Umol i u toku noći (30. IV/1. V) došla na sektor Lešće – Lipa na lijevoj obali Dobre, prema neprijatelju koji se nalazio na desnoj obali u ovoj visini.

Zbog otpora koji je neprijatelj ispoljio ispred 3. divizije, štab armije je naredio da se pravac glavnog udara prenese na sektor 4. divizije, između Mrežice i Korane, koju je ojačao sa dvije baterije topova (»Zis«) sa sektora 3. divizije.

Cetvrtu diviziju je tokom 1. maja (u LI č.) prešla u napad duž komunikacije s. Milošević – Barilovići, probila neprijateljsku odbranu između Mrežice i Korane na ovom pravcu i do 21 čas izbila na liniju s. Lučice – Stražbenica – Brest, što je stvorilo povoljne uslove za produženje napada 3. divizije.⁹⁴

⁹³ Isto, k. 756, r. br. 34/1: Zapovijest štaba 3. divizije od 29. IV 1945; Isto, k. 756 A, r. br. 9/3: Izvještaj štaba 3. divizije o akcijama kod Karlovcu.

⁹⁴ Peta brigada je napadala lijevom obalom Mrežice – Zvezaj – Dvorjanci – Duga Resa; 9. brigada: Lešćevko – Dubrovčani – Dubravci – Lisnica – Zagradci, a 7. brigada lijevo od ove dolinom Dobre na Brestovački vrh.

Neprijatelj je tokom dana (1. V) vršio ispadne prema dijelovima 3. divizije južno od Generalskog Stola, ali nije uspio da ih potisne sa dostignute linije, sa koje su prešli u napad tokom noći (1/2. V) poslije artiljerijske pripreme koja je počela u 21 čas.

Koristeći se prodorom 4. divizije desnom obalom Mrežice i napadom dijelova 7. brigade koji su ove noći prešli na desnu obalu Dobre u rejonu Crnog Kamenja (3. bataljon), 5. i 9. brigada su napale neprijatelja na položajima u rejonu Generalski Stol – Katića brdo.

Neprijatelj je pokušao da odbaci bataljon 7. brigade sa desne obale Dobre, ali u tom nije uspio pošto su mu pružili vatrenu podršku ostali bataljoni brigade, što ga je prinudilo da se povuče ka selu Dubrovčanima i komunikaciji Generalski Stol – Karlovac. Treći bataljon 7. brigade je, braneći mostobran na desnoj obali, tokom 2. maja bio podvrgnut jakom pritisku i napadima i tom prilikom je pretrpio velike gubitke: (7 poginulih i 32 ranjena). On je sa dijelovima 9. brigade produžio gonjenje neprijatelja prema Dubrovčanima, a glavnina 7. brigade se pomjerila nizvodno, lijevom obalom Dobre do sela Jarče Polje.

Koristeći se prodorom 7. brigade dolinom Dobre i 4. divizije na desnom krilu, glavnina 3. divizije (5. i 9. brigada) po prelasku u napad do 23 časa je savladala obranu neprijatelja u rejonu Generalskog Stola: 5. brigada položaje između Mrežice i Globornice, a 9. brigada između Globornice i Dobre, i odbacila ga prema Dugoj Resi. Tokom 2. maja dijelovi 3. divizije su izbili na liniju Poljice – Dubrovčani, a noću i sljedećeg dana, pošto se cijela 7. brigada prebacila na desnu obalu Dobre u rejonu Jarče Polje, divizija je produžila gonjenje neprijatelja prema Dugoj Resi. Neprijatelj je pružao žilav otpor pri povlačenju, protivnapadima pokušavao da zaustavi nastupanje jedinica 3. divizije koje su zaobilazile i odsijecale pojedine tačke odbrane, zaroobljavale i uništavale njegove manje dijelove i prodirale na sjever: 5. brigada na Dugu Resu, 9. brigada prema selu Zagradci, a 7. brigada na Bezjakovo brdo i Skupicu.

Neprijatelj je pokušao da sa linije Duga Resa – k. 261 – Zagradci, na koju mu je stiglo pojačanje iz Karlov-

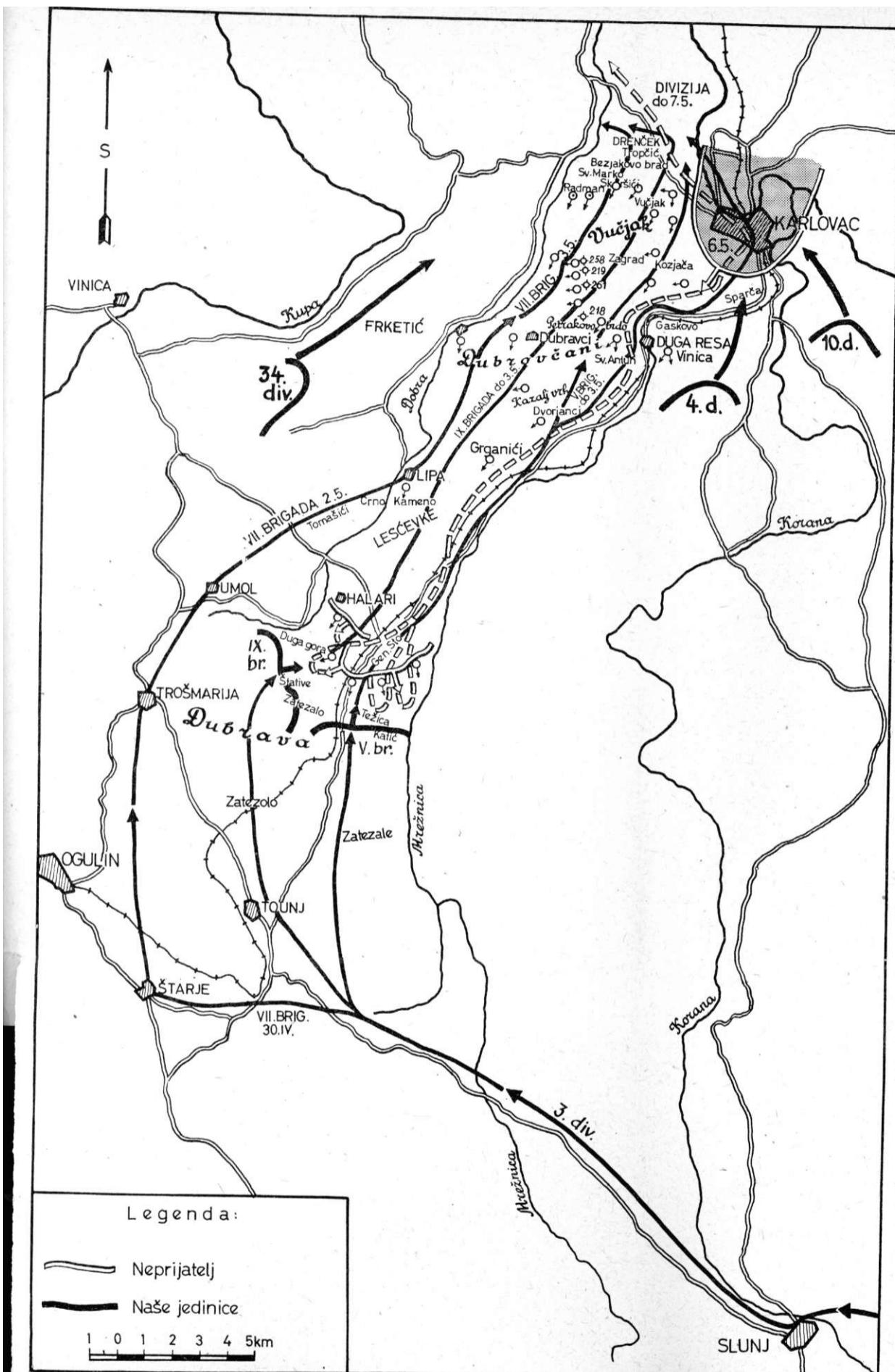
ca, zadrži napad jedinica do evakuacije Karlovca. Štab divizije je naredio jedinicama da produže napad istog dana (3. V) oko 4 časa: 5. brigadi pravcem Duga Resa — Gornje Mrzlo Polje, obilazeći lijevim krilom preko Petrakova brda; 9. brigadi pravcem Lisnica — Zagradci prema Vučjaku, a 7. brigadi da što prije izbije na komunikaciju Donje Stative — Trpčići.

U rezultatu ovog napada 5. brigada je zauzela Petrakov Brdo i dijelovima izbila na Gornje Mrzlo polje, stavljajući odavde pod vatrenu kontrolu komunikaciju Duga Resa — Karlovac. Neprijatelj se na ovom sektoru povukao na desnu obalu Mrežice, na položaje Gaskovo — Vinica, odakle je kontrolisao dolinu i pokušao da zadrži nastupanje 4. divizije. Deveta brigada je na svom pravcu potisla neprijatelja sa k. 261 (rejon Lisnica) na prostoriju Zagradci — Skupica, dok je 7. brigada, potisla neprijatelja iz Skršića i Sv. Marka, ali nije ovladala Bezjakovim brdom.

Sljedećeg dana (4. V) produžen je napad na cijelom frontu divizije: 5. brigada je dijelovima napala Debelu glavu da sadejstvuje napadu 4. divizije na Vinicu i Guskovo, ali nije uspjela da zbaci neprijatelja odavde, dok je 9. brigada na svom pravcu protjerala neprijatelja iz rejona Zagradci — Zagrad, a 7. brigada sa Bezjakova Brda, prinudivši ga da se povuče na liniji Gornje Stative — Trepčić — Mala — Elsa, na kojoj se zadržao do povlaчењa njegovih snaga iz Karlovca.⁹⁵

Tokom noći (4/5. V) neprijatelj je počeo izvlačenje svojih dijelova prema Samoboru, a sljedećeg dana je nastavio da pruža otpor našim jedinicama, pred kojima je krajem dana počeo da se izvlači sa položaja duž cijelog fronta. Štab armije je naredio da jedinice vrše stalni pritisak i produže napad i gonjenje na svojim pravcima, s tim što je 10. diviziji, koja je bila forsirala Kupu, naredio da sa istoka nastupa ka selu Draganićima i presiječe komunikaciju Karlovac — Novska, a 34. diviziji, koja je držala mostobran na Kupi kod Ozlja, da produži napad sa zapada prema Draganićima, u susret 10. diviziji, i presječe komunikaciju Zagreb — Karlovac,

⁹⁴ Kod M. Đurišića stoji/VIG 3, (1966) da je neprijatelj zadržao na Bezjakovo brdo do povlaчењa iz Karlovca.

Sk. 23. — Treća divizija u borbama za oslobođenje Karlovača (30. IV — 6. V 45)

Plan štaba 2. armije da se neprijatelj okruži u rejону Karlovca nije mogao biti ostvaren pošto je intervencijom 7. SS-divizije zaustavljen napad krilnih divizija 2. armije (10. i 34.), sraćunat na odsijecanje karlovačke grupacije, kojoj je ovim onemogućeno izvlačenje prema Samoboru i Novom Mjestu.

Stab 3. divizije je naredio svojim jedinicama u duhu naređenja štaba armije da padom mraka produže napad prema Karlovcu: 5. brigada preko Kozjače i Svarča, 9. brigada pravcem Vučjak — Dubravac — Gradac, 7. brigada preko Brezovačkog brda i Trepčića na Elzu.

Tokom noći (5/6. V) i narednog dana potisnute su neprijateljske zaštitnice ka Karlovcu. Mada su dijelovi 5. brigade na desnom krilu pred zorou upali u grad, ostale snage divizije su zadržane sa položaja Dubrovac — Gradac — Elza, koje je neprijatelj tokom dana uspio održati u svojim rukama i sa njih obezbijediti komunikaciju Karlovac — Donja Stativa za izvlačenje svojih trupa iz Karlovca ovim pravcem, odbivši tokom dana dijelove 9. brigade iz rejona Kalvarije, i 7. brigade iz rejona Trepčića i Bezjakova brda, odakle su ugrožavali ovu komunikaciju.

Sve jedinice su tokom noći (6/7. IV) produžile nastupanje određenim pravcima i pred njima su se do zore prebacile neprijateljske zaštitnice na desnu obalu Kupe, tako da su naše snage probile u dio grada na lijevoj obali bez teškoća i jačeg otpora. Neprijateljske zaštitnice su još pružale otpor sa desne obale, obezbjeđujući na taj način povlačenje svojih jedinica prema Samoboru i Novom Mjestu. Međutim, tokom dana su naše jedinice forsirale Kupu u rejону Karlovca i protjerale ili zarobile ove neprijateljske dijelove, poslije čega je preduzeto gonjenje neprijatelja na pravcu njegovog odstupanja.

Oslobođenjem Karlovca završene su šestodnevne borbe, u kojima su 3, 4, 10. i 34. divizija JA razbile jaku grupaciju neprijatelja, nanijele joj visoke gubitke u ljudstvu i naoružanju, a zatim preduzele gonjenje za njeno definitivno uništenje.

Obrana neprijatelja na pravcu Karlovca, naročito na pravcu napada jedinica 3. divizije: Generalski Stol — Duga Resa — Karlovac, bila je organizovana po dubini, na uzvišenjima između Dobre i Mrežice i oslođena krili-

ma na ove vodene prepreke. Uži rejon Karlovca bio je dobro pripremljen za odbranu, utvrđen i vatreno povezan, ali neprijatelj je bez jačeg otpora napustio kada je slomljena njegova spoljna odbrana, kada su naše jedinice podilazile gradu.

Otkriveno i reperisano zemljište, ispresijecano rijeckama, otežavalo je bočne manevre naših jedinica, koje nijesu raspolagale dovoljnim sredstvima za forsiranje riječka, a neprijatelju je pružena mogućnost da danju lako otkriva pokrete naših jedinica i efikasno upotrijebi artiljeriju. Odbrana na pravcu napada 3. divizije se oslanjala na bunkere duž puta Generalski stol — Duga Resa — Karlovac.

Jedinice koje su učestvovali u ovoj operaciji, iako su uslovi nastupanja bili veoma teški, maksimalno su se zaštožile da se što prije slome neprijateljska odbrana na ovom pravcu, oslobođe Karlovac i produže gonjenje razbijenog neprijatelja, koji je, iako pred opštom kapitulacijom na svim frontovima, uporno branio stopu po stopu napuštan teren, nastojeći da umakne ispred naših jedinica, plašeći se odmazde za zločine počinjene u našoj zemlji.

Treća divizija je izvršila zadatku u okviru ove operacije, ulazeći u najteže okrušaje na svom sektoru da bi neprijatelju nanijela što jače udarce i gubitke i korisno sađeštvovala ostalim jedinicama koje su učestvovali u borbama za oslobođenje Karlovca. Ona je u ovim borbama imala gubitke od 212 poginulih i 610 ranjenih, što takođe govori o težini i žestini borbi na ovom sektoru.⁹⁶ U međuvremenu za komandanta 7. brigade određen je Krcun Mašanović a za komesara 5. brigade Pejo Raičević.

⁹⁶ Neprijateljski gubici u ovoj operaciji na sektoru jedinica 3. divizije bili su, po ocjeni njihovih štabova, oko 850 poginulih, 128 zarobljenih i više ranjenih. Jedinice 3. divizije su zaplijenile: 2 teška bacaca, 3 teška mitraljeza, 19 puškomitraljeza, 270 pušaka, 100.000 metaka, 8 motornih vozila, 1 tenk i razne opreme i materijala.

Gubici 3. divizije po brigadama: 7. brigada 50 poginulih i 170 ranjenih, 9. brigada 85 poginulih i 128 ranjenih, 5. brigada i ostale jedin. div. 77 pogin. i 312 ranjenih.

(Arhiv VII, k. 756A, r. br. 6/3: Pregled akcija 3. divizije).

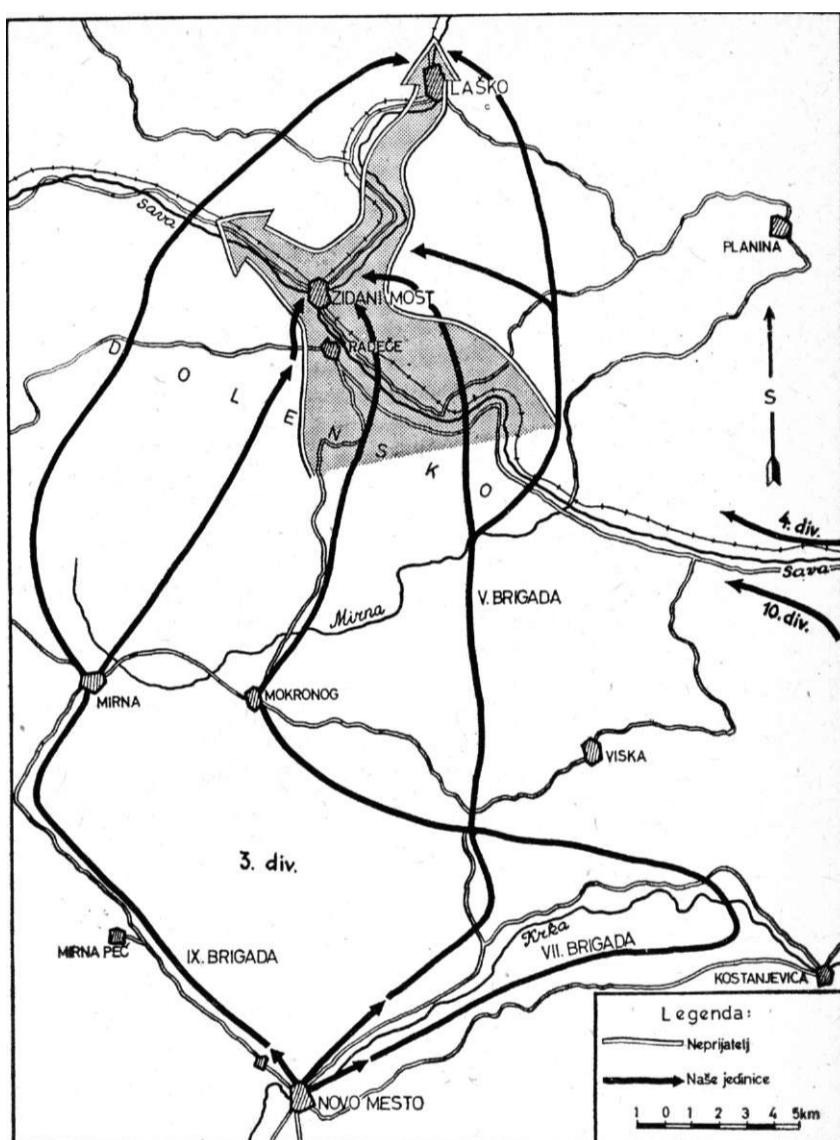
3. GONJENJE NEPRIJATELJA: KARLOVAC – NOVO MESTO – ZIDANI MOST – LAŠKO

Poslije oslobođenja Karlovca i Zagreba (8. V) produženo je gonjenje neprijatelja prema jugoslovensko-austrijskoj granici: 2. armija dolinom Save, preko Samobora ka Brežicima i od Karlovca preko Metljeke i Novog Mesta ka Zidanom Mostu, i Celju; ti. armija desno od nje, preko Sljemena prema Celju, Seštanu i Sloven-Gradecu; 3. armija preko Bjelovara, Koprivnice i Varaždina ka Mariboru, Dravogradu i Celju; 4. armija preko Gorice i Ljubljane prema Jesenicama i Kranjskoj gori. Izbijanjem 3. armije u gornji tok Drave i njeno povezivanje sa jedinicama 4. armije i slovenačkim jedinicama u Koruškoj, kao i nastupanjem 1. i 2. armije ka Celju i Kranju, okružene su jake neprijateljske snage na prostoriji Sloven-Gradec – Guštanj – Pribork – Dravograd, spriječen njihov pokušaj da se povuku u Austriju i prinudene da kapituliraju pred jedinicama Jugoslovenske armije (15. V).

Treća divizija je nastupala u okviru 2. armije pravcem: Karlovac – Metlike – Novo Mesto – Zidani Most – Kranj. Na ovom pravcu su nastupale 4. divizija: Karlovac – Brežice, 10. divizija: Karlovac – Krško, 23. divizija: Sisak – Samobor.

Treća divizija se poslije oslobođenja Karlovca prikupila duž komunikacije Karlovac – Donje Stative, odakle je 8. maja izvršila pokret pravcem Metlika – Novo Mesto: 7. brigada Ribnik – Metlika, 9. brigada Podvorci – Brod, 5. brigada Karlovac – Ribnik. Inžinjerijski bataljon, koji je kod Donjih Stativa postavio pontonski most, kao i artiljerija divizije, vršili su pokret preko Metljeke za Novo Mesto.

Sedma brigada je ovog dana (8. V) stigla u Novo Mesto bez dodira sa neprijateljem koji je ovim pravcem odstupao, pa je odmah produžila ka Kostanjevici i Mokroju, u rejonu sela Dobruške Vasi naišla na njegove zaštitnice koje je napala i razbila, a potom, nastavljajući gonjenje, zarobila i razoružala oko 700 neprijateljskih vojnika na prostoru selo Poljana – Mokronog do 10. maja, a potom produžila 11. V za Radeče i Zidani Most da spriječi dalje

Sk. 24. — Gonjenje neprijatelja pravcem: Karlovac-Novo Mesto-Zidani Most-Laško (8–15. V 1945).

povlačenje neprijatelja koji se ovdje prikuplja i u glavnom prestao sa organizovanim otporom.⁹⁷

Deveta brigada, pošto je poslije dnevnog marša prenoćila (8/9. V) na prostoru selo Kamnice – Bršljin, izvršila je pokret ka Mirni, i pošto je 10. maja razoružala manje neprijateljske dijelove u ovom rejonu, uputila se jednim dijelom prema Radečama, a drugim, preko Sv. Križa i Potkraja, ka Laškom, sjeverno od Zidanog Mosta, da zatvari ovaj pravac i onemogući izvlačenje neprijatelja iz doline Save, dejstvujući povezano sa 7. brigadom.⁹⁸

Petoj brigadi, koja je preko Metlje marševala za Novo Mesto, štab divizije je naredio da odmah produži iz rejona s. Težke Vode, gdje se bila zadržala radi kraćeg odmora, ka dolini Save i sadejstvuje napadu ostalih jedinica divizije u napadu i razoružavanju neprijatelja na prostoru Breg – Radeče – Zidani Most. Štab divizije je prešao iz Novog Mesta u Radeče, odakle se povezao sa svim brigadama i rukovodio njihovim daljim dejstvima za zarobljavanje i razoružavanje neprijatelja u dolini Save, povezujući se desno sa ostalim jedinicama 2. armije a lijevo sa slovenačkim jedinicama i dijelovima 4. armije.⁹⁹

Progoneći neprijatelja, 3. divizija je izbila u dolinu Save, prebacila se dijelovima na lijevu obalu između Brega i Zidanog Mosta i pristupila zarobljavanju neprijatelja u ovom prostoru: 7. brigada je dijelovima zaposjela mostove na Savi i Savinji, nadvožnjak, Dubrave i sprječila dalje povlačenje neprijateljskih dijelova prema Celju, a ostale njene jedinice su razoružavale neprijatelja, prikupljale i sredivale plijen, obezbjedivali zarobljenički logor. Desno od 3. divizije ostale jedinice 2. armije, koje su gonile neprijatelja preko Samobora i Brezica razoružavale su njegove dijelove i prikupljale plijen na prostoru između Brežica i Brega i sa ovog pravca produžile gonjenje prema Celju. Jedanaestog maja je prestao otpor neprijatelja u dolini Save, ali su ga pružali njegovi dijelovi koji su uspjeli da

⁹⁷ Isto, k. 759, r. br. 6/9: Izvještaj štaba 7. brigade o borbi 1. do 15. V 1945. r. br. 16/9: Operacijski dnevnik 7. brigade; r. br. 14/9: Bojne relac. 7. brigade.

⁹⁸ Isto, k. 760, r. br. 16/3, 2/2: Operat. dnev. 9. brigade i bojna relac. 9. brigade.

⁹⁹ Isto, k. 758, r. br. 14/8: Bojna relac. 5. brigade.

se izvuku iz ove doline ka Celju sve do 15. maja 1945., kada je cijela neprijateljska grupacija kapitulirala pred jedinicama Jugoslovenske armije.

Na pravcu Plaško — Rimske Toplice upućene su bile 5. i 9. brigada da razuružaju neprijateljske dijelove koji su bili umakli iz doline Save, dok je 7. brigada ostavljena na prostoru Radeče — Zidani Most da prikuplja i obezbeđuje materijal.

Peta i Deveta brigada su upućene 14. maja, po naredbenju štaba 2. armije, sa prostorije Laško — Celje, gdje su izbili njeni dijelovi, ka Kamniku i Kranju: 5. brigada istočno a 9. brigada zapadno od Savinje, radi presijecanja komunikacija kojima je neprijatelj odstupao iz Ljubljanske kotline i doline Soče, pred jedinicama 4. armije. Međutim, pošto je već sljedeći dan bio zatvoren obruč oko neprijateljskih snaga, prestao je njihov dalji otpor.

Poslije svega, 5. brigada se zadržala u rejonu Kamnika, kao i artiljerijska brigada, a 9. brigada u rejonu Kranja, gdje je stigla tek 16. maja i povezala se sa slovenačkim jedinicama koje su već bile na ovoj prostoriji.

Ovim je bio završen ratni put 3. udarne divizije Jugoslovenske armije.

*

Na sektoru jedinica 3. divizije, na pravcu njenog nastupanja: Karlovac — Novo Mesto — Zidani Most — Rimske Toplice zarobljeno je oko 13.000 neprijateljskih vojnika i oficira: pripadnika uglavnom SS-divizije, 373. legionarske divizije i još nekih njem. jedinica, kao i raznih ustaško-domobranksih i četničkih formacija, i bataljona italijanskih fašista, 4.784 Nijemca, 6.989 ustaša i domobrana, 950 Italijana, 315 četnika, 60 Rusa — bjelogardejaca. Neprijatelj je pored ovoga imao gubitke oko 2.140 poginulih i 3000—4000 ranjenih. Zaplijenjeno je, pored ostalog 64 topa, ti6 minobacača 81 mm i 9 minobacača 45 mm, 15 protivavionskih mitraljeza, 9 teških mitraljeza, 249 »šarraca«, 145 ostalih puškomitrailjeza, 205 mašinki, 4480 pušaka, 230 pištolja, 25 tenkova, oko 2000 konja, 7 oklopnih automobila, preko 2 miliona metaka, 30 motocikla, 227 kamiona, 94 putnička automobila, 1400 zaprežnih kola i dr.

Gubici jedinica 3. divizije od 8. do 15. maja bili su 81 poginula i 123 ranjena borca.¹⁰⁰

Na osnovu naređenja štaba 2. armije od 19. maja 3. divizija je sa prostorije Kranj — Kamnik — Zidani Most, gdje su se njene jedinice zatekle završetkom rata, prešla na teritoriju Hrvatske, na prostoriju Bjelovar — Daruvar, gdje je do 25. V uzela mirnodopski raspored: 5. brigada Virovitica — Đurđevci; 9. brigada Daruvar — Pakrac; 7. brigada (do 1. VI) Dugo Selo — Kutina — Čazma — Novska; štab divizije, prištapski dijelovi i artiljerijska brigada u Bjelovaru. Do ove prostorije jedinice su se prebacile željeznicom: 5. i 9. brigada iz Ljubljane, 7. brigada, inžinjerski bataljon i štab divizije iz Zidanog Mosta, a artiljerijska brigada iz Medvoda kod Kranja.¹⁰¹

Treća divizija je u toku rata imala istaknuto ulogu, boreći se u zajednici sa ostalim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, odnosno Jugoslavenske armije, ili samostalno, sa raznim okupatorskim i kvislinškim formacijama na teritoriji Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, Hrvatske i Slovenije. U njenim redovima su se borili pripadnici svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Na svom ratnom putu imala je mnogobrojne podvige i pobjede, ali je zadobijala teške udarce, ali ne takve da se ne bi ubrzao oporavila i ponovo nastavila borbu. Borbeni moral njenih starješina i boraca za cijelo vrijeme se održao na dostoјnoj visini. U najtežim uslovima i najžešćim okršajima ispoljila je maksimalnu upornost i žilavost i očuvala svoj organizacioni kontinuitet. Ona je bila rasadnik kadrova i škola borbenog iskustva i politič-

¹⁰⁰ Isto, k. 756 A, reg. br. 9/3 i r. br. 3—1/5: Izvještaji štaba 3. divizije o ovim akcijama;
Oslob. rat 2. str. 630—633; VIG, 3/1966: M. Durišić: Borbe

3. divizije od oslob. Sarajeva do kraja rata.

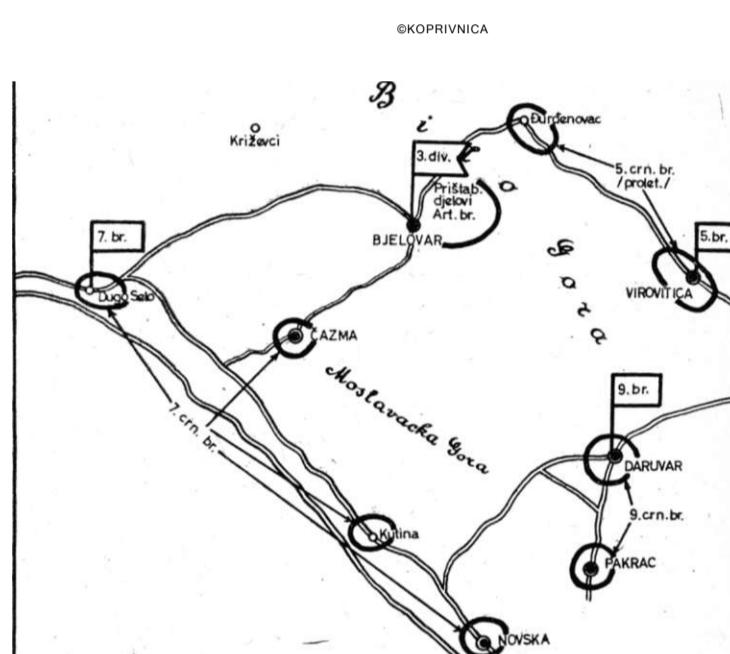
¹⁰¹ Završetkom rata komandni sastav 3. divizije bio je slijedeći:

Štab divizije: komandant Savo Burić, politički komesar Svetozar (Sveto) Radojević, načelnik štaba Niko Jovićević;

5. brigada: komandant: Vojislav Đurašević, politički komesar Novica Perović;

7. brigada: komandant: Krcun Mašanović, politički komesar Mićun Jauković;

9. brigada: komandant: Dušan Dragović, politički komesar Pejo Raičević.

Sk. 25. — Dislokacija 3. divizije završetkom rata

kog morala za sve one koji su stupali u njene redove. Za izvanredne podvige njenih brigada dobijala je u toku borbe priznanja i pohvale: jedinice koje su se borile u njenom sastavu dobile su visoka ratna odlikovanja. Na njenim tradicijama, na tradicijama Narodnooslobodilačke vojske, odmah završetkom rata počinje vaspitanje mladih generacija, mirnodopskih pripadnika ovih jedinica.

Treća divizija je na svom ratnom putu, dugom preko 4.000 km, imala gubitke od oko 3.000 poginulih, među kojima i svoja dva komandanta divizije: Petra (Pera) Cetkovića i Savu Kovačevića Mizaru, i oko 4.500 ranjenih boraca i rukovodilaca. Od svog formiranja do završetka ^ata ona je nanijela neprijatelju gubitke u poginulim, ranjenim i zarobljenim, koji su u svakom slučaju daleko

veći od gubitaka koje je sama pretrpjela u ovom periodu, ali za koje još nedostaju tačni podaci neprijateljskih jedinica o sopstvenim gubicima, pa se podaci naših jedinica o tim gubicima ne mogu provjeriti.¹⁰²

¹⁰² Prema podacima štaba 3. divizije i štabova brigada, sačinjenim na osnovu sačuvanih oper. dnevnika, relacija i izvještaja, jedinice ove divizije su nanijele neprijatelju sljedeće gubitke: oko 15.000 poginulih, preko 16.000 zarobljenih i preko 13.000 ranjenih vojnika i starješina.

(Arhiv VII, k. 756a, br. r. 30/2: Pregled gubitaka štaba 3. divizije; Isto, 756 A, br. r. 3—1/5: Izvještaj o ulozi part. organizacije 3. divizije).